

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN SOSYO-EKONOMİK VE İDARİ
YAPISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
MERVE SAVRAN
1841060011**

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi ÖZLEM KARSANDIK YAZICI**

ŞUBAT 2022

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN SOSYO-EKONOMİK VE İDARİ
YAPISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MERVE SAVRAN
1841060011

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi ÖZLEM KARSANDIK YAZICI

ŞUBAT 2022

MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**19. Yüzyılda Söke Kazası’nın Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/01/2022

MERVE SAVRAN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı: SAVRAN

Adı: MERVE

Referans No: 10303106

TEZİN ADI

Türkçe: 19. Yüzyılda Söke Kazası'nın Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı

Y. Dil: Socio-economic and administrative structure of Söke accident in 19th century

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

●

○

○

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Karsandık Yazıcı, Özlem

Unvanı : Dr. Öğr. Üyesi

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 231

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Söke'nin Tarihçesi
2. 19. Yüzyılda Söke Kazası'nın İdari Yapısı
3. 19. Yüzyılda Söke Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER (En az üç en fazla beş adet):

1. 19. Yüzyıl
2. Salname
3. Söke
4. İdari Yapı
5. Sosyo-Ekonomik Yapı

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. 19th century
2. Salname
3. Söke
4. Administrative structure
5. Socio-Economic Structure

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	●
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	O
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir	O

Yazarın İmzası :

Tarih : 18/01/2022

19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN SOSYO-EKONOMİK VE İDARİ YAPISI

ÖZET

Osmanlı tarihinde XIX. yüzyıl, pek çok gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak büyük bir öneme sahiptir. XIX. yüzyılda II. Mahmud döneminden itibaren pek çok yenilikler dizisi meydana gelmiştir. Bu yenilikler dizisini Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin Osmanlı'ya yansması olarak da değerlendirmek mümkündür. Osmanlı Devleti bu Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin gerisinde kalmış, bunun için bir çözüm hareketine girişmiş ve bu sebeple de pek çok yenilikler yapmaya başlamıştır. Yapılan yenilikler sonucunda taşrada birtakım değişikliklerin gerçekleştiği görülmüştür. Tezimizde XIX. yüzyıl modernleşme sürecindeki bu dönüşümün taşrada, Söke kazasına nasıl ve ne ölçüde yansıdığı, ayrıca Söke kazasının o dönemdeki durumu anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezimiz üç ayrı bölüm ve bir girişten oluşmaktadır. Bu bağlamda giriş kısmında Osmanlı şehir tarihçiliğine ve bu alanda kullanılan kaynaklar arasından, özellikle tezimizde bu kaynaklardan hangilerini kullandığımız ve ne şekilde yararlandığımız hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde tarihsel süreç içerisindeki Söke kazasının, genel tarihçesi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Söke kazasının idari yapısında bulunan kurumlar, memurlar, mahkemeler, komisyonlar ve verilen rütbe ile nişanlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Söke kazasının sosyal ve ekonomik yapısında ilk olarak “demografik yapı” ana başlığı altında kazanın nüfusu üzerinde durulacaktır. Daha sonra “sosyal yapı” ana başlığı altında eğitim, kaza sakinlerinin ihtiyaçlarının karşılanması, Söke’de bulunan mekânların türleri ile sayıları ve son olarak arkeolojik kazılar hakkında bilgiler verilecektir. Diğer başlığımız olan “ekonomik yapı” başlığı altında ise; Söke kazasında bulunan fabrikalar ve yapılan zanaatlardan, tarım ürünlerinden, ormanlardan ve son olarak kazada toplanan vergilerden bahsedilecektir. Bu bölümdeki son ana başlığımız olan “haberleşme ve ulaşım” başlığı altında ise haberleşme başlığında telgraf ile postadan ve ulaşım başlığında demiryolları ile karayollarından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 19.Yüzyıl, Salname, Söke, İdari Yapı, Sosyo-Ekonomik Yapı

ABSTRACT

In Ottoman history, the XIX. century has a great importance as a period in which many developments took place. XIX. century in the II. Since the Mahmud period, many innovations have occurred. It is possible to evaluate this series of innovations as the reflection of the developments in Europe on the Ottoman Empire. The Ottoman Empire lagged behind the developments in this Europe, embarked on a solution movement for this and therefore started to make many innovations. As a result of the innovations, it was seen that some changes took place in the province. In our thesis, it has been tried to explain how and to what extent this transformation in the XIX. century modernization process was reflected in the Söke district in the countryside, as well as the situation of the Söke district at that time.

Our thesis consists of three separate chapters and an introduction. In this context, in the introduction part, information about Ottoman urban historiography and the sources used in this field, especially which of these sources we used in our thesis and how we benefited, is given.

In the first chapter, information about the general history of Söke county in the historical process is given. In the second part, the institutions, civil servants, courts, commissions and the rank and decorations in the administrative structure of Söke district are mentioned. In the third chapter, the population of the district will be discussed under the main title of “demographic structure” in the social and economic structure of the district of Söke. Then, under the main title of “social structure”, information will be given about education, meeting the needs of the residents of the accident, the types and numbers of places in Söke, and finally the archaeological excavations. Under the title of “economic structure”, which is our other title; Factories and crafts in Söke district, agricultural products, forests and finally taxes collected in the district will be mentioned. In this section, under the title of “communication and transportation”, which is our last main title, telegraph and mail are mentioned in the title of communication, and railways and highways are mentioned in the title of transportation.

Key Words: 19th Century, Salname, Söke, Administrative Structure, Socio-Economic Structure

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl pek çok yeniliklere sahne olmuştur. Devletin yenilikler bakımından oldukça yoğun olduğu bu yüzyılda idari yapı, eğitim, ekonomi ve sanayi gibi pek çok alanda köklü değişiklikler baş göstermiş ve bu alanlarda çeşitli ıslahatlar yapılmıştır. Bu dönemde ilk kez nüfus sayımları yapılmış, demiryolları yapılmaya başlanmış ve haberleşme aracı olarak telgraf kullanılmaya başlanmış olup bu bakımından ülkede genel olarak bir çağdaşlaşma hareketine girilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş ve genel olarak her yıl vilayet salnameleri yayımlanıp, bize bu vilayetlerdeki; sancak, nahiye ve kaza gibi yerleşim birimleri hakkında bilgi verecek pek çok veri kayıt altına alınmaya başlanmıştır.

Biz de “19. Yüzyılda Söke Kazası'nın Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı” adlı tezimizde Söke kazasının XIX. yüzyıldaki idari, sosyal ve ekonomik yapısını Aydın vilayet salnamelerini transkript edip ve yorumlayarak ortaya çıkarmaya çalıştık. Vilayet salnamelerine ek olarak devlet salnameleri ve maarif salnamelerinde de Söke ile ilgili kısımlarını bulup, transkript edip aynı şekilde yorumlamaya çalıştık. Bunların yanı sıra *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*'nın Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden de XIX. yüzyıl dönemini kapsayan Söke ile ilgili belgeleri tarayıp, hepsini kendi alanında başlıklar altında toplayıp ve transkript edip tezimizde kullandık. Salnameler ve Osmanlı Arşivi'ndeki belgeleri birbirleriyle harmanlayıp karşılaştırmalar yaparak daha tutarlı bilgiler vermeye çalıştık. Bunların dışında literatür taraması yaparak çeşitli kitap, makale ve tez gibi konunun kapsamı dâhilinde yazılan materyallerden faydalandık.

Elde ettiğimiz tüm veriler ışığında, bu modernleşme döneminin taşrada bir kazaya nasıl ve ne ölçüde yansıdığını ortaya çıkarmaya çalıştık. Bunun yanı sıra Söke kazasının XIX. yüzyılda ki durumuyla ilgili daha önce yayınlanmış çalışmalardan da yararlanarak, XIX. yüzyılın tamamını ele alıp nüfusu, ekonomisi, idari yapısı ve sosyal yapısının tümünü kapsayan bir çalışma ortaya koyup bu boşluğu da doldurmaya çalıştık. Ayrıca bu çalışma ile Osmanlı sosyal tarih çalışma alanına katkı sağlamaya ve benzer araştırmalar ile kıyaslama yapma imkânı sağlamaya çalıştık.

Bu çalışmada benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her konuda destek olan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI hocama teşekkür ederim. Ayrıca tezim ile ilgili bana her türlü yardımı sağlayan sayın Doç. Dr. Erdoğan KELEř hocama da teşekkürlerimi borç bilirim. Her zaman yanımda olan canım aileme ve arkadaşlarıma da bu zorlu süreçte bana destek oldukları ve beni her daim teşvik ettikleri için teşekkür ederim.

Merve SAVRAN

2022- Muğla

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
EKLER.....	VII
TABLolar	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE SÖKE

I. Coğrafi Konumu ve Coğrafyası	8
II. Söke Adının Kökeni ve Anlamı	12
III. Osmanlı Dönemi'ne Kadar Söke	14
IV. Osmanlı Dönemi'nde Söke	16

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN İDARİ YAPISI

I. Söke Kazası'nın İdari Birimleri ve Görevlileri.....	24
1. Kurumlar.....	25
1.1. Kaza İdare Meclisi	25
1.2. Belediye Dairesi	31
1.3. Aşar İdaresi	35
1.4. Tahrir-i Vergi İdaresi	36
1.5. Menafi Sandığı	37

2. Memurlar	40
2.1. Kaymakam	40
2.2. Nâib	47
2.3. Müftü	49
2.4. Mal Müdürü	50
2.5. Tahrirat Kâtibi	53
2.6. Sandık Emîni	53
2.7. Diğer Memurlar	56
3. Mahkemeler	60
3.1. Bidayet Mahkemesi	60
3.2. Ticaret Mahkemesi	64
3.3. Şer'îye Mahkemesi	65
4. Komisyonlar	66
4.1. Maarif Komisyonu	66
4.2. Tedarik Vasıta Nakliye ve Askeriye Komisyonu	68
4.3. Ticaret ve Ziraat Odası Komisyonu	69
5. Verilen Rütbe ve Nişanlar	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

I. Demografik Yapı	74
1. Osmanlı'da Nüfus Sayımları	74
2. Söke Kazası'nın Nüfus Durumu	78
II. Sosyal Yapı	89
1. Eğitim	89

1.1. Söke’de Bulunan Mektepler ve Sayıları	93
1.1.1. İptidai Mektepler	94
1.1.2. Rüşdiye Mektepleri.....	96
1.1.3. Medreseler	102
1.1.4. Gayrimüslim Mektepleri.....	103
1.2. Eğitimde Kullanılan Araç-Gereçler	105
2. Kaza Sakinlerinin İhtiyaçlarının Karşılanması	106
2.1. Yapılan Yardımlar.....	106
2.2. Panayır ve Pazarlar	109
3. Söke’de Bulunan Mekânlar	111
4. Söke’deki Antik Kentler	114
III. Ekonomik Yapı	124
1. Sanayi	124
1.1. Meyan Balı	125
1.2. Madenler.....	132
1.2.1. Linyit Madenleri	138
1.2.2. Zımpara Madenleri	141
1.2.3. Kömür Madenleri.....	147
1.3. Memlehalar.....	150
1.4. Üretim ve Zanaatlar.....	152
2. Tarım.....	153
2.1. Tütün	156
2.2. Diğer Ürünler	160
3. Ormanlar	161
4. Vergiler	164

IV. Haberleşme ve Ulaşım	172
1. Haberleşme	172
1.1. Telgraf ve Posta.....	172
2. Ulaşım.....	180
2.1. Demiryolları	184
2.2. Karayolları.....	193
SONUÇ	202
KAYNAKÇA.....	205

EKLER

EK 1: H.1306 (M.1889) yılı Devlet Salnamesi Söke geçen kısmı.

EK 2: H.1316 (M.1898) yılı Maarif Salnamesi Söke geçen kısmı.

EK 3: H.1305 (M.1888) yılı Aydın Vilayet Salnamesi Söke geçen kısmı.

EK 4: Kuşadası civarında meyan balı imali için kurulacak fabrikaya ruhsat verilmesi ile ilgili belge görüntüsü.

EK 5: Kütahya'ya bağlı Kula ve İzmir Muhassıllığı'na bağlı Söke ve İneabad kazalarında bulunan zımpara madeninin Sarraf Maksud Bazergan kefaletiyle Nakibü'l-Eşraf Tahsin Bey'e havalesine dair belge görüntüsü.

EK 6: Söke kazasındaki harabede Berlin Müzesi adına iki sene müddetle hafriyat yapılmasına ruhsat verilmesine dair belge görüntüsü.

EK 7: Söke Didim Apollon Tapınağı görüntüsü 1890'lar.

EK 8: Söke Meyan Kökü Fabrikası.

EK 9: 1888 Tarihli Aydın Demiryolu Mukavelenamesi.

TABLÖLAR

Tablo 1: Tarihsel Süreç İçerisinde Söke'nin Yönetimi.

Tablo 2: Söke Kazası Kaza İdare Meclisi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 3: Söke Kazası Belediye Dairesi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 4: Söke Kazası Aşar İdaresi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 5: Söke'de Menafî Sandığı Vekilleri.

Tablo 6: Söke'de Ziraat Bankası'nda Görev Yapan Memurlar.

Tablo 7: Söke'de Mal Kalemi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 8: Söke'de Görev Yapan Nüfus Memurları ve Kâtibleri.

Tablo 9: Söke'de Memurin Zabıta'da Görev Yapan Memurlar.

Tablo 10: Söke'de Görev Yapan Düyun-ı Umumiye Memurları.

Tablo 11: Söke'de Bidayet Mahkemesi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 12: Söke'de Ticaret Mahkemesi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tablo 13: Söke'de Maarif Komisyonu'nda Görev Yapan Memurlar.

Tablo 14: Söke'de Tedarik Vasıta Nakliye ve Askeriye Komisyonu'nda Görev Yapan Memurlar.

Tablo 15: Söke'de Ticaret ve Ziraat Odası Komisyonu'nda Görev Yapan Memurlar.

Tablo 16: Söke'de Haiz Rütbe ve Nişan Olan Zevat.

Tablo 17: Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Söke Kazası'nın Nüfusu.

Tablo 18: Söke Kazası'nın Mandiçe Nahiyesi ve Balat Nahiyesi Nüfusu.

Tablo 19: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.

Tablo 20: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası'nın Mandiçe Nahiyesi Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.

Tablo 21: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası'nın Balat Nahiyesi Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.

Tablo 22: H.1315-1317 (M.1897-1899) Yılları Söke Kasabası'nın Nüfusu.

Tablo 23: Söke Kazası Geçen Bir Sene Zarfındaki Nüfus Vukuatı.

Tablo 24: H.1315-1317 (M.1897-1899) Aydın Vilayet Salnamelerinde Söke Nüfus Vukuatı.

Tablo 25: H.1315-1317 (M.1897-1899) Tarihleri Arasında Söke Kasabası'nda Bulunan Mekteplerin Sayıları.

Tablo 26: Söke'de Bulunan İptidai Mektebi Öğretmenleri ve Öğrenci Sayıları.

Tablo 27: Söke'de Bulunan Rüşdiye Mektebi Öğretmenleri ve Öğrenci Sayıları.

Tablo 28: H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) Yılı Maarif Salnamelerine Göre Söke'de Bulunan Medreseler.

Tablo 29: Söke'de Bulunan Gayrimüslim Mektepleri.

Tablo 30: Maarif Salnamelerine Göre Söke'de Bulunan Kütüphaneler.

Tablo 31: H.1308 (M.1891) Yılı Söke'deki Mekânların Türü ve Sayıları.

Tablo 32: H.1315-1317 (M.1897-1899) Tarihleri Arasında Söke Kasabası'nda Bulunan Mekânların Türleri ve Sayıları.

Tablo 33: Söke'de İhaleten İdare Olunan Maden.

Tablo 34: Söke Kazası'nın Yüzölçümü.

Tablo 35: Söke'de Bulunan Arazi ve Ormanların Metreleri.

Tablo 36: Söke Kazası'nın Varidat Umumiyesi.

Tablo 37: Kazaların Merkez Livaya ve Livaların Merkez Vilayete Olan Mesafeleri.

Tablo 38: Söke Kazası'nı Teşkil Eden Köylerin Merkez Kazaya Olan Mesafeleri.

Tablo 39: Aydın Demiryolu Söke Hattı Tarifesi.

Tablo 40: Demiryolu Hatları ve Uzunlukları.

Tablo 41: Ulaşım Araçları ve Hayvanat İstatiki.

Tablo 42: 1307 Senesi Mart'ının (M.1891) Birinci Gününe Kadar Tamamlanacak Olan Yol ve Köprüler İle İnşaat Saire.

Tablo 43: R.1308 (M.1892) Senesi Sonunda Mevcut Olan Şoseler İle Köprü ve Menfez Vesaire.

Tablo 44: 1309 Sene-i Maliyesi (1893) Sonuna Kadar İnşa Edilmiş Olan Şoseler İle Köprü ve Menfez Vesaire.

Tablo 45: 1310 Sene-i Maliyesi (1894) Sonuna Kadar İnşa Edilmiş Olan Şose İle Köprü ve Menfez Vesaire.

KISALTMALAR

A. AMD.	Bab-1 Asafl Amedî Kalemi
A. DVN. MKL.	Sadaret Divan Mukavelenameler
A. MKT. MHM.	Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakî
A. MKT. MVL.	Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala Evrakî
A. MKT. NZD.	Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakî
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.g.t.	Adı geçen tez
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D. DRB. İ.	Darbhâne İradeler
D.S.	Devlet Salnamesi
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicri
HH. THR.	Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi
HR. MKT.	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı
HR. TH.	Hâriciye Nezâreti Tahrirat

İ. DH.	İrade Dâhiliye
İ. HUS.	İrade Hususi
İ. MF.	İrade Maarif
İ. MVL.	İrade Meclis-i Vala
İ. OM.	İrade Orman ve Maadin
İ. RSM.	İrade Rüsumat
İ. ŞD.	İrade Şura-yı Devlet
İ. TAL.	İrade Taltifat
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
M.S.	Maarif Salnamesi
MF. İBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiyye Kalemi
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
ML. EEM.	Mâliye Nezâreti Emlak-ı Emirîye Müdüriyeti
M.Ö.	Milattan Önce
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vala Evrakı
R.	Rumi
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayıları
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
V.S.	Vilayet Salnamesi
Y. A. HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y. EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. AZN.	Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y. PRK. BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Tezimizde XIX. yüzyılda Söke kazasının sosyal, ekonomik ve idari yapısı ele alınıp şehir tarihçiliğine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Türkiye’de şehir tarihi çalışmaları diğer alanlara kıyasla sonradan önemi artmaya başlamıştır. Bunun bir sebebi olarak araştırmacıların diğer alanlarda yaptığı çalışmaların, zamanla şehir tarihi hakkında da çalışmalar yapmaya yöneltmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu alanlardan özellikle iktisat tarihi alanında Osmanlı kurumlarının işlevleri hakkında bilgilere yer verilmesinden sonra sosyal hayata doğru inilmesi, Osmanlı şehir tarihinin de araştırılması yönünde bir isteğin ve merak duygusunun oluşmasını sağlamıştır.¹

Osmanlı şehir tarihi çalışmaları sadece Osmanlı yerleşim biriminin sosyal hayatıyla ilgili bilgilere ulaşılmasını sağlamayıp bunun yanı sıra, yerleşim birimlerinin o dönemdeki idari ve ekonomik yapısı gibi pek çok alanda da bilgilere ulaşabilmemizi sağlamaktadır.

Şehir tarihi çalışmalarında kullanılabileceğimiz başlıca kaynaklar ise; ilk olarak seyahatnameler ve ansiklopediler, günümüze kadar ulaşmış olan mimari malzemeler ve arşivlerde bulunan defterler ile diğer belgeleri örnek verebiliriz. Bunların içinde özellikle arşiv belgeleri en fazla, en tutarlı ve en düzenli bilgileri içermektedirler.² Arşiv belgeleri gibi salnameler de, özellikle vilayet salnameleri araştırdığımız yerleşim birimi için nüfusu, ekonomisi, idari yapısı ve eğitimi gibi oldukça fazla alanda yayımlandıkları yılları içeren pek çok bilgiyi vermektedirler.

İSAM’ın “Osmanlı Salnameleri Veri Tabanı”nda bulunan devlet salnameleri, maarif salnameleri ve vilayet salnamelerinden tezimizde de oldukça fazla yararlanmış bulunmaktayız.

Salname kelimesi Farsça sâl (yıl) ile nâme (yazılı şey, mektup) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmekte ve bu eserlere ayrıca nev-sâl adı da verilmektedir.³

¹ Özer Ergenç, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, Cilt: LII, Sayı:203, 1988, ss.675-676.

² Ergenç, a.g.m., s.677.

³ Bilgin Aydın, “Salname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, 2009, s.51.

Salnamelerin Batı’da tam olarak karşılığı bulunmayıp, geçmişten günümüze kadar yayımlanmaya devam etmiş kitaplar olan almanaklar gösterilebilir.⁴

Osmanlı Devleti’nde sancak, kaza, nahiye ve köy gibi yerleşim birimlerinde bir yıl içinde yaşanan olaylar salnamelere genel olarak yazılır, devletin yetkili kurumlarınca bu salnameler incelenir ve sonraki sene için gerekli tedbirler alınmaya başlanılırdı.⁵ Salnamelerde verilen bilgiler genel olarak şehirlerin zaman içinde nasıl ve ne kadar değiştiğini anlamamızı sağlarlar. Örnek verecek olursak o zamanlarda üretilen besinlerin veya ürünlerin bugün hala o bölgede üretilip üretilmediği, hayvanlardan nesli tükenenlerin olup olmadığı ve hangi iş kollarının olup bugün hala o mesleklerin devam edip etmediği gibi pek çok konu hakkında fikir sahibi olabileceğimiz bilgiler vardır.⁶

Salnameleri genel olarak resmi ve özel şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Resmi salnameleri ise; devlet salnameleri, nezaret salnameleri ve vilayet salnameleri olarak üç başlıkta ele alabiliriz.⁷

Osmanlı Devleti’nde ilk devlet salnamesi Mustafa Reşid Paşa’nın öncülük etmesi sonucunda 1847 yılında çıkarılmaya başlanmıştır.⁸ Bu ilk devlet salnamesi, Hekimbaşı Abdülhak Efendizade Hayrullah Efendi ile Cevdet Paşa’nın yardımları sonucunda Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır.⁹

Devlet salnameleri 1878’den sonra daha da mükemmel bir hale gelmiş ve gittikçe içerikleri daha da gelişmiş ve genişletilmiştir.¹⁰ Zamanla daha fazla zenginleşen salnamelerde okul, matbaa ve kütüphaneler hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra 1883 yılından sonraki salnamelerde ise vilayetlerdeki sancak, kaza, nahiye ve köy sayıları verilmiş olup çoğu zaman sancak, kaza ve nahiyelerin alfabetik listelerine de yer verilmiştir. Salnamelerin hazırlanması işi, birkaç defa el değiştirdikten sonra 1872 yılı sonunda çıkarılan bir irade-i seniyye ile Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi

⁴ Tevfik Sütçü, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnameler ve Yıllıklar”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 18, 2004, s.80.

⁵ Ahmet Zeki İzgöer, “Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s.539.

⁶ İzgöer, a.g.m., ss.549-550.

⁷ Aydın, a.g.md., ss.51-52.

⁸ Aydın, a.g.md., s.52.

⁹ İlhan Palalı, “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 23, 2010, s.3.

¹⁰ Sütçü, a.g.m., s.85.

tarafından üstlenilmiş ancak 1888 yılından itibaren Sicill-i Ahvâl Komisyonu-ı Umûmîsi Tedkîkat Kalemi tarafından hazırlanmaya başlanmıştır. 1847'den 1918 tarihine kadar toplam 68 adet olan devlet salnameleri sadece 1847-1912 yılları arasında düzenli biçimde basılabilmiş, 1912-1916 yılları arasında savaş dolayısıyla yayımlanamamıştır. Sonuncusu 1918 tarihinde yayımlanan devlet salnamesi, Cumhuriyet döneminde de yayımlanmaya devam edip 6 adet yayımlanıp bu salnamelerin sonuncusu ise 1941 tarihli salnamedir.¹¹

Tezimizde Hicri 1263-1317 (Miladi 1847-1899) tarihleri arasında bulunan ve toplam 55 adet olan devlet salnamelerinin, Söke ile ilgili kısımları bulunup ve bu kısımlar transkript edilip kullanılmıştır.

Devlet salnamelerinin faydası görüldükten sonra diğer resmi salnameler olan nezaret ve vilayet salnameleri de çıkarılmaya başlanmış olup nezaret salnameleri nazırlıklar ve askeri kurumlar tarafından hazırlanarak, H.1282-1326 (M.1865-1908) yılları arasında toplam 51 adet yayımlanmıştır.¹²

Hariciye Nezareti'nin ilk salnamesi H.1302 (M.1884-1885) yılında, Maârif Nezareti'nin ki H.1316 (M.1898-1899) yılında ve diğer nezaret salnamesi olan askeri salnamenin ilk salnamesi ise H.1279 (M.1862-1863) yılında yayımlanmıştır.¹³ Fakat bu bilgi de askeri salnamelerin tarihinin diğer kaynaklara göre farklı olduğu görülmektedir. İSAM'ın "Osmanlı Salnameleri Veri Tabanı"nda ilk Salname-i Askeri'nin tarihi 1282 (1865) yılıdır. Uğur Ünal'da ilk askeri salnamenin 1865'de yayınlandığını; *"tüm ümerâ ve zâbitlerin künyelerinin toplanması ve düzene konulması vakit aldığı için Mayıs 1865'te çıkartılması planlanan salnamenin geciktirilmesine karar verilmiş ancak verilerin toplanması hızlandırılmış ve planmış olan Mayıs 1865'te ilk Askerî salname 589 sayfa olarak çıkarılmıştır"* diyerek doğrulamaktadır.¹⁴ İlhan Palalı da ilk Salname-i Askeri'nin 21-12-1865 yılında 11 nüsha basılarak gerekli yerlere gönderildiğini belirtmiştir.¹⁵

¹¹ Aydın, *a.g.md.*, s.52.

¹² Palalı, "Osmanlı Salnameleri...", s.5.

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.106.

¹⁴ Uğur Ünal, "Askeri Salnamelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri 1865 ve 1870 Örneklemleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 2, 2008, s.204.

¹⁵ Palalı, "Osmanlı Salnameleri...", s.5.

Bahriye Nezareti, İngiltere rasathanesi tarafından çıkarılan almanağı her yıl “Takvim-i Bahri” adıyla tercüme ettirmiştir.¹⁶ Bahriye salnameleri Hicri 1307-Rumi 1341,1342 (Miladi 1890-1925,1926) yılları arasında yayınlanmıştır. Maârif Nezareti’nin 6 adet yayımladığı Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye ise H.1316-1321 (M.1898-1903) yılları arasında yayımlanmış olup içerik bakımından da oldukça zengindir.¹⁷

Tezimizde de devlet ve vilayet salnamelerinin yanı sıra H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) tarihli maarif salnamelerinden faydalanılmıştır. 1316 (1898) tarihli maarif salnamesinin sayfa sayısı 1257 ve diğer H.1317 (M.1899) tarihli maarif salnamesinin sayfa sayısı ise 1496’dır. Bu maarif salnamelerinde Müze-i Hümayun, mektepler ve kütüphaneler hakkında bilgiler vardır.

Son resmi salname olan ve tezimizde de en çok yararlandığımız vilayet salnamelerinin toplam adedinin 505 ve toplam bütün salnamelerin tamamının 730 adet olduğu söylenmektedir.¹⁸ Bilgin Aydın’a göre ise toplam vilayet salnamesi olarak 504 adet salname tespit edilmiştir.¹⁹

Salnameler başta ağırlıklı olarak Osmanlıca olmak üzere; Osmanlıca-Arapça, Osmanlıca-Boşnakça, Osmanlıca-Fransızca, Osmanlıca-Rumca ve Arapça şeklinde birkaç dilde basılmışlardır.²⁰

Osmanlı Devleti’nde 1864 Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş ve bu tarihten sonra yavaş yavaş vilayet salnameleri de çıkarılmaya başlanmıştır. İlk vilayet salnamesi H.1283 (M.1866) yılında Bosna’da yayımlanmış ve bunu Halep H.1284 (M.1867), Konya H.1285 (M.1868), Suriye H.1285 (M.1868) ve Tuna H.1285 (M.1868) eyaletlerine ait salnameler izlemiştir. Osmanlı eyaletlerinde yayımlanan son salnameler, Beyrut vilayeti tarafından H.1333-1335 (M.1915-1917) yıllarında ve Bolu livası tarafından H.1337-1338 (M.1921-1922) yıllarında

¹⁶ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s.106.

¹⁷ Palalı, “Osmanlı Salnameleri...”, ss.5-6.

¹⁸ İzgöer, *a.g.m.*, s.541.

¹⁹ Aydın, *a.g.md.*, s.53.

²⁰ İzgöer, *a.g.m.*, s.541.

yayımlanmışlardır.²¹ Aydın vilayet salnamesi ise, H.1296 (M.1879) yılından itibaren İzmir merkezinde çıkarılmaya başlanmıştır.²²

Vilayet salnameleri ilk olarak Halep mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı “Fihrist-i Vilayet-i Haleb” adlı salnamesi örnek alınarak hazırlanmış olup Bâbîâli bu eserden her vilayete birer nüsha göndermiş ve vilayetlerden bu tarz salnameler hazırlanmasını istemiştir.²³

Vilayet salnamelerinin sayısı vilayetlere göre farklılık göstermektedir. Bazı vilayetlerin 1 tane salnameleri var iken, bazı vilayetlerin ise 35 civarında salname yayımladıklarını görmek mümkündür.²⁴

Vilayet salnamelerinin yayımlanması Cumhuriyet Dönemi'nde 1967 ve 1973 yıllarında toplu halde yayımlanan il yıllıklarına kadar sürdürülmüştür. Bu zamana kadar yayımlanan vilayet salnamelerini vilayet mektupçuları yayıma hazırlarlar ve bu salnamelerde bölgelere göre farklılık göstermekle beraber genellikle vilayetin idari teşkilatı, arkeolojisi, coğrafyası, kazaları, nahiyeleri, köyleri, sanayisi, ticareti, eğitimi ve nüfusu hakkındaki bilgiler ile fotoğraf ve haritalar da vardır.²⁵

Vilayet salnameleri, o dönemde vilayetlerin devlet tarafından ne derece kontrol edildiklerini de yansıtmaktadırlar. Buna bağlı olarak İstanbul'dan sıkı bir şekilde yönetilen vilayetler devlet kayıtlarını iyi tuttukları için bu vilayetler hakkındaki bilgiler de oldukça detaylı ve çoktur. Coğrafi olarak İstanbul'a yakın olan vilayetler ile Karadeniz'deki vilayetler ve bazı Anadolu vilayetlerinden; Bursa, İzmir, Kastamonu ve Konya gibi vilayetlerin salnameleri de eksiksiz denebilecek bilgilere sahiptir.²⁶

Salnamelerde yer alan bilgilerin güvenilir olup olmadığı konusu tartışmalı olduğu gibi, özellikle salnamelerde yer alan rakamlarla ilgili bilgilerin eksik veya hatalı olması dönemin şartları da dikkate alınarak doğal karşılanmalıdır. Bu yüzden salnamelerden

²¹ Aydın, *a.g.md.*, s.53.

²² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara 2013, s. 293.

²³ Aydın, *a.g.md.*, s.53.

²⁴ Palalı, “Osmanlı Salnameleri...”, s.7. Vilayet salnamelerinin hangi tarih aralığında ve toplamda kaç adet çıkarıldığının gösterildiği tablo için Bkz. Nuri Akbayar, “Osmanlı Salnameleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1247.

²⁵ Aydın, *a.g.md.*, s.53.

²⁶ Palalı, “Osmanlı Salnameleri...”, s.7.

elde ettiğimiz bilgilerin, diğer kaynaklarla da karşılaştırılarak kullanılması daha tutarlı bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.²⁷

Tezimizi hazırlarken, Aydın vilayet salnamelerinden oldukça faydalanmış bulunmaktayız. Aydın vilayet salnameleri ilk olarak Musa Çadircı hocamızın da belirttiği gibi H.1296 (M.1879)'da yayınlanmış ve toplamda ise 25 salnameden oluşmaktadır. Konumuzun kapsadığı zaman dilimi olan XIX. yüzyıl içerisinde de 20 adet Aydın vilayet salnamesi yayımlanmıştır. Biz de H.1296 (M.1879) ile H.1317 (M.1899) tarihleri arasında yayımlanmış olan bu salnamelerin tamamını inceleyip, Söke kazası geçen yerleri transkript edip tezimizde kullanmaya çalıştık. Elde ettiğimiz veriler sonucunda bazı karşılaştırmalar yaptığımız için, verdiğimiz bilgilerde farklılıklar olması ve vilayet salnamelerinde bulunmayan bilgilerin devlet ile maarif salnamelerinde bulunması sonucunda tablolarda bütün elde ettiğimiz bilgileri topladık. Hangi bilgiyi nereden aldığımız hakkında karışıklık olmaması için bilgiyi aldığımız salnameyi uygun kısaltma yaparak, aldığımız bilginin yanına parantez içinde yazıp karışıklığı önledik. Bilgilerin büyük bir çoğunluğunu Aydın vilayet salnamelerinden aldığımız için Devlet salnamelerinden aldıklarımızın yanına “D.S.” ve Maarif salnamelerinden aldıklarımızın yanına ise “M.S.” kısaltmasını kullandık. Bunun yanı sıra Aydın vilayet salnamelerinden aldığımız bilgiler diğer salnameler ile farklılık oluşturuyorsa bütün bilgileri verip Aydın vilayet salnamelerinden aldığımız bilgiler için “V.S.” kısaltmasını kullanmayı uygun bulduk. Şunu da belirtmek gerekir ki; Aydın vilayet salnamelerinden H.1304-1307 tarihi arasındaki dokuz, on, on bir ve on ikinci salnamelerin kapaklarında tarih bilgileri bulunmamaktadır. Dokuzuncu salname H.1304 ve R.1303 tarihini taşımakta, bu bilgiye ise belirttiğimiz gibi kapağından değil ileriki sayfalarında bulunan takvimdeki ay ve yıl tarihlendirmelerine göre ulaşılmaktadır. Onuncu salname H.1305 ve R.1304 tarihini taşımakta, bu bilgiye de aynı şekilde takvimden hareketle ulaşılmıştır. On birinci salname H.1306 ve R.1305 tarihli ve yine aynı şekilde takvimden ulaşılmıştır. Son olarak on ikinci salname H.1307 ve R.1306 tarihli olup, takvimdeki tarihlendirmelere göre bu bilgiye ulaşılmıştır. Miladi tarihe göre de sırasıyla 1887, 1888, 1889 ve 1890 tarihlilerdir.

²⁷ İzgöer, *a.g.m.*, s.550.

Salnameleri anlatırken en başta resmi ve özel olarak ikiye ayırdığımız salnamelerden, özel salnameler hakkında bilgi verecek olursak; bu salnamelere, bazı özel kurumlar veya kişilerin daha çok almanak şeklinde nitelendirilebilecek türde yayınladıkları salnameler örnek gösterilebilir. Bunların ilki Ali Suavi tarafından “Türkiye Fi Sene 1288” adıyla Paris’ te H.1288 (M.1871) tarihinde çıkarılmıştır. Bu özel salnameler içerisinde Ebüzziya Mehmed Tevfik’in yayınladıkları çok başarılı olmuş ve geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Özel salnamelerden bir kısmı ise “nevsal” adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından yayınlanmıştır.²⁸

Salnamelerin yanı sıra Osmanlı arşiv belgeleri de tezimizde kullanılmıştır. Konumuz ile ilgili belgeler *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*’nın Başkanlık Osmanlı Arşivi’nden taranmış olup, tespit edilen yaklaşık 200 belge çalışmamıza katkı sağlamıştır.

²⁸ Aydın, *a.g.md.*, s.53.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE SÖKE

I. Coğrafi Konumu ve Coğrafyası

Söke Aydın'a 54 km ve İzmir'e ise 120 km'lik mesafededir. Doğusunda Koçarlı, kuzeydoğusunda Germencik, kuzeybatısında Kuşadası ve batısında ise Milas ilçeleri olup bu ilçeler ile sınırdadır. Söke'nin yüzölçümü 1088 km² ve deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 23 metredir. Söke'ye 50 km uzaklıkta olan Bafa Gölü, Söke ve Milas sınırları içerisinde kalmaktadır. Söke'nin kuzey kısmında Samson Dağları, Gümüş Dağları ve Kemer Dağları, güney kısmında ise Beşparmak Dağları vardır.²⁹

Söke'de bulunan göl, nehir ve dağların tarihçeleri hakkında kaynaklarımızda bilgilere ulaşılmaktadır. Söke'de Bafa Gölü, Menderes Nehri ve yukarıda belirtmiş olduğumuz dağlar bulunmaktadır.

Bafa Gölü hakkında H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde; “Grius ve Samson dağları arasında 38 derece min 28 ilâ 32 dakika kuzey enleminde ve 25 derece min 5 ilâ 16 dakika doğu boylamındadır. Ufa diğer adı ile Afsi Gölü vaktiyle Adalar Denizi'nin bir körfezi, güzel bir limanı olduğu halde Büyük Menderes Nehri'nin asırlardan beri getirdiği topraklar ve kumların körfezin ağzını doldurmasıyla göl halini edinmiştir ki bunu suyunun tuzlu olması da ispat etmektedir. Yakın bir mahalde bulunan Milet ile Efes şehri dahi harap ve yok olmuşlardır. Zira bu iki şehir de eski zamanlarda deniz kenarında olan en büyük şehirlerden idiler.” şeklinde bahsetmektedir.³⁰ Charles Texier de Küçük Asya adlı kitabında Bafa Gölü'nün oluşumu hakkında üç bilgi vermektedir. Verdiği bilgilerin ilkinde göre; İyonya'nın en büyük ve en güzel şehirleri olan Priene ve Milet önceden deniz kenarındadır fakat savaşlar ve akınlar ile şehirlerin rahatlığı bozulmuştur. Nehirlerin ağızlarındaki bütün limanların dolması ile kumların yığılması sonucu Efes Körfezi bataklığa ve Milet Körfezi'nin de ağzı dolarak Bafa Gölü'ne dönüşmüştür.³¹ İkinci verdiği bilgi,

²⁹ <http://www.soke.gov.tr/soke-genel-bilgiler> (erişim tarihi: 14.01.2021)

³⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.632-633.

³¹ Charles Texier, *Küçük Asya "Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi"*, C. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002 s.178.

salnameden edindiğimiz bilgiyle benzerdir; Milet şehri Romalılar zamanına gelindiğinde, eskide olduğu gibi Menderes Nehri ağzında değildir. Deniz kenarında kurulmuş olan Priene şehri ile arasında 40 stade³² uzaklık vardır. Milet Körfezi aşama aşama kapanarak sonunda Bafa adında acı sulu bir göle dönüşmüş ve boyu yaklaşık 2 fersaktır.³³ Texier eserinin bir başka sayfasında verdiği üçüncü bilgi ise salnamedeki bilgiyi tamamen doğrulamaktadır; Latmos Körfezi'nin ağzı kumlarla dolduğu için göle dönüşmüş ve Türkler ile Rumlar bu göle Bafa (Oufa-Bafi) adını vermişlerdir. Gölün uzunluğu 6 ve genişliği 2 coğrafya mildir. Bir tarafında Latmos (Beşparmak) ve diğer tarafından Grius Dağı ile sınırlanmıştır. Balığı bol olup köy sakinleri sandallarla bu gölde balık avlamaktadırlar.³⁴ “Aydın İli Tarihi” adlı eserde de, gölün oluşumu salnamede anlatıldığı şekildedir. Ayrıca suyunun deniz suları gibi tuzlu iken sonraları yağmur sularının karışmasıyla acımsı bir hal aldığı belirtilmiştir. Bafa Gölü'nde Sazan, Yayın, Yılan, Kefal ve Levrek balıklarının avlandığından da bahsetmektedir.³⁵

Menderes Nehri hakkında H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde bilgiler verilmektedir. Buna göre; “Dinar civarındaki dağlardan gelen, sağdan ve soldan birçok suları alarak Kayapazarı civarında vilayet sınırına giren Büyük Menderes Nehri sınırın haricinde güneydoğudan kuzeybatıya cereyan ve sınıra girdikten sonra kuzeydoğudan güneybatıya istikamet ile değiştirme eder. Ve sağdan ve soldan geçen küçük büyük birçok suları alarak ve Nazilli, Aydın, Söke ovalarından geçerek Milet Harabesi yakınında ve 37 derece 28 dakika kuzey enlemi ve 24 derece 41 dakika uzunluk doğuda vaki bir noktada denize dökülür. Vilayetin en uzun ve büyük nehri budur.” Salname, Küçük Menderes'in ise büyüklük olarak Gediz'den sonra geldiği bilgisini aktarmaktadır.³⁶ Eskiden Menderes Nehri, Meandre adı ile anılmaktadır. Texier kitabında Menderes Nehri'nin, Meandre adının nereden geldiği hakkında bilgiler vermektedir. Texier, Menderes'in eskiden dolaşp önceki yere gelen anlamında “Anabaenon” diye adlandırıldığı bilgisini iletmektedir. Meandre adının nereden geldiği konusunda şunları anlatmaktadır; Cercaphus ve Anaxibie'nin oğlu Meandre'nin, Pessinus (Pessinunte) şehriyle savaşında zafer haberini aldığı ilk kişiyi

³² Eserde 40 stade (7 kilometre) şeklinde başka sayfada gösterilmiştir. Texier, *a.g.e.*, s.206.

³³ Texier, *a.g.e.*, s.196.

³⁴ Texier, *a.g.e.*, s.225.

³⁵ Asaf Gökbel- Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, C. 1, Ahmed İhsan Basımevi, 1936, s.12.

³⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.635.

kurban edeceğini Ana Tanrıça'ya söz vermiş, ilk gelenler oğlu Archelaüs ve kız kardeşi ile annesi olmuştur. Yine de sözünü yerine getirmiş, fakat heyecandan ve acıdan kendini de Anabaenon'a atmıştır. Bundan dolayı nehre Meandre adı verilmiştir. Diğer bir anlatıma göre; Meandre savaşta yenildiği için Ana Tanrıça'ya ait adakları askerlere paylaştırmış ve Tanrı da aklını kaybetmesine izin vermiştir. Bu delilik haliyle Meandre karısını ve oğlunu öldürmüştür. Aklı başına geldiğinde ise kendini nehre atmış ve bu yüzden nehre Meandre denilmiştir.³⁷

Söke tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumdan dolayı önemli olan bir bölgede yer almıştır. Söke'deki ilk yerleşme Milattan Önce Geç Bronz Çağı'nda gerçekleşmiştir. Daha sonra Arzava insanları burada yaşamışlar ve bir Karia şehri olan Arkaik Priene kesin olmamakla birlikte burada kurulduğu söylenmektedir. Söke arkaik³⁸ şehirlerin ve eski kervan yollarının bağlantı noktasındadır. Bugün Beşparmak Dağı adı ile anılan ve Söke'nin karşısında bulunan Latmos, X. yüzyılda Hristiyanların iki kutsal dağından biridir. Diğer dağ ise bugün Samson Dağı adı ile anılan Söke'nin eteklerinde kurulu olan Mykale'dir. Söke kurulduğu ilk yıllarda, dönemin önemli limanlarından olan Balat ve Kuşadası limanlarına giden kervan yolunun üzerinde bulunduğu için, kervanların dinlenme noktası olmuş ve önce pazar yeri daha sonra da şehre dönüşmüş olduğu düşünülmektedir.³⁹

Söke'de bulunan dağlar hakkında bilgi verecek olursak H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesine göre deniz seviyesinden 4500 metre yüksek olan ve vilayetin en yüksek dağı olan Latmos Dağları, kuzeybatıdan güneydoğuya uzar. Milas'ın doğusuna doğru ve kuzey ve kuzeybatısını çevreler ki bu dağlarda diğerlerinde bulunan vahşi hayvanlar ile beraber kaplan dahi bulunmaktadır. İş bu sıralama Aks Gölü sol tarafında Beşparmak Dağları'yla bitişir.⁴⁰

Aynı salnamede Beşparmak Dağları hakkında ise; Latmos'tan ayrılma bir sıralamadır ki eski zamanda bu sıralama geneline birden Latmos denilmektedir. Bu dağların deniz

³⁷ Texier, *a.g.e.*, s.196.

³⁸ Arkaik: klasik çağ öncesi. <http://www.lugatim.com/s/arkaik> (erişim tarihi: 18.01.2021)

³⁹ İsmail Caner Genç, *Söke Bir Güzel Anadolu I*, Gazi Kitabevi, Ankara 2018, s.176.

⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.630.

seviyesinden olan yükseklikleri 1500 ile 1700 metre arasında olup doğudan batıya uzar ve Eskihisar ile Söke arasındadır.⁴¹

“Aydın İli Tarihi” adlı eserde Beşparmak Dağları ile ilgili; Batıda Bafa Gölü’nü çevreleyip Kocaorman Dağı’na omuz verdiği ve kuzey etekleri Büyük Menderes vadisine indiği söylenmektedir. Granit kayalardan oluşmuş 5 sivri kayadan ibaret olduğu ve yüksekliğinin ise 1367 metre olduğu aktarılmaktadır.⁴²

Günümüzde sadece Beşparmak Dağları ismi kullanılmakta ve Latmos bu dağın antik adı olarak anılmaktadır. Salnamelerde ise yukarıda belirttiğimiz gibi Beşparmak Dağı’nın Latmos dağ silsilesinden ayrılmış kısım olduğu, eskiden geneline birden Latmos denildiği anlatılmış ve ayrı başlıklar altında ele alınmışlardır.

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde Samson Dağları (Dilek Dağı) hakkında; Eski zamanlarda Mykale namını taşıyan bu dağların, Kuşadası’nın güney sahilinden Sisam Adası’nın karşısına düşen mevkinden başlayıp güneye doğru uzayan ve bunların arasında Menderes Nehri yakınında bulunan Milet eski şehir harabesinin güney tarafında Grius Dağları’na bitişmektedir. Samson Dağları’nın deniz seviyesinden yükseklikleri çeşitli olup 3966 metreden 4160 metreye kadar çıkmaktadır.⁴³ “Aydın İli Tarihi” adlı esere göre tepeleri koni şeklinde bir noktada birleşmiş şeklinde görünen bu dağ, 1360 metre yüksekliğindedir. Dalgalı tepeciklerle denize kadar uzayıp gitmekte ve Sisam Adası ile Anadolu kıyıları arasında 1380 metre genişliğinde bir boğaz yapmaktadır.⁴⁴

XVII. yüzyılda seyahat eden Evliya Çelebi, Söke kasabası hududu hakkında seyahatnamesinde şu şekilde bahsetmektedir; Söke Dağı’nın burnundan uzak bir burun ucunda bulunup Menderes kenarında ve doğu tarafı İne Ovası’ndan Güzelhisar’a varıncaya kadar uçsuz bucaksız bir ovanın ucuna kurulmuş bir şirin kasabadır ve Doğu tarafında ise İneâbâd⁴⁵ kazası bulunmaktadır.⁴⁶ Başka bir seyyah olan Charles Texier ise Söke için; Menderes Ovası’nda bulunduğunu ve buradan Manisa harabelerine

⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.630.

⁴² Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.9.

⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.630.

⁴⁴ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.9.

⁴⁵ Germencik; 1855’te İneabad ve Ezine-i Ayasluğ, 1924’te ise Germencik adı ile anılmıştır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No:26, Ankara 2017, s.286.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 9, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, s.149.

gitmek için bir zorluk olmadığını söylemektedir. Söke şehri ile Manisa harabeleri arasındaki mesafenin yaklaşık 12 km olduğunu da söylemiştir.⁴⁷

Bunların yanı sıra Aydın vilayet salnamelerinde de Söke'nin o dönemdeki hududu hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

H.1308 (M.1891) tarihli vilayet salnamesinde kuzey tarafından; Aydın ve Kuşadası kazaları, doğu tarafından; Aydın ve Çine, güney tarafından; Milas ve batı tarafından ise; Adalar Denizi ve Kuşadası ile sınırlı ve çevrili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Mandiçe ve Balat isminde 2 nahiyesi ile 55 köyü olduğu yazılmıştır.⁴⁸ Köy sayısının fazla olmasının en büyük sebebi, değişik etnik köken veya farklı din ve mezheplerden toplulukların yerleşimlerinin birbirine yakın fakat farklı bir yerleşim birimi olarak algılanmaları ve yerleşim adının da yerleşenlerin kimliğine uyarlanmış olmasındandır.⁴⁹ H.1311 (M.1893) tarihli Aydın vilayet salnamesinde de kuzey tarafından; Kuşadası kazası ve Ayasuluğ nahiyesi doğu tarafından; Aydın ve Çine kazaları, güney tarafından; Milas kazası ve batı tarafından; Adalar Denizi ile sınırlı olduğu ve yine 55 köyü olduğu belirtilmektedir.⁵⁰ H.1312-1317 (M.1894-1899) tarihleri arasındaki Aydın vilayet salnamelerinde Söke'nin hududu yine H.1311 (M.1893) tarihli vilayet salnamesinde olduğu gibi verilmiş, fakat bu sefer köy sayıları verilirken mahalle de köy sayısı ile birlikte verilip toplamda 66 adet olduğu belirtilmiştir.⁵¹

II. Söke Adının Kökeni ve Anlamı

Söke'nin adı hakkında birçok yorum yapılmıştır. Bunlardan ilki Türkmen aşiretlerinden birinin başkanı olan Süleyman Şah'ın, dedesi Söke Bey adına Söke'yi kurmuş olduğu ve bu sebepten dolayı yöre isminin buradan gelmiş olduğudur. Başka bir görüşe göre, Aydınogulları Devleti'nin kurulmasını sağlayan Türkmen aşiretleri, İlhanlı Şahları'ndan Süleyman Şah'ın dedesi Söke'nin ismine izafeten Söke'yi

⁴⁷ Texier, a.g.e., s.216; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Söke", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002, s.37.

⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.601.

⁴⁹ Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", s.39.

⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329.

⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.283; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.266.

kurmuşlardır. Süleyman Şah'ın soyu: Cengiz Han, Tolay, Hülagü, Yaçmut, Söke, Yusuf Şah, Süleyman Şah olarak belirtilmiş fakat bu bilgi sadece bir görüştür ve araştırılmamıştır. İsmail Caner Genç'in araştırmalarına göre Hülagü Han'ın torunlarından Süleyman 1338'de "Han" ilan edilmiş ve onun soyu ise: Hülagü, Yaçmut, Sükey, Yusuf, Süleyman Han'dır. Bu bakımdan Genç'in araştırmalarına göre Süleyman Han'ın dedesi Söke değil, Sükey'dir. Genç, ayrıca Türkmen boylarının Söke'yi kurdular ise kendilerine zulüm yapan İlhanlı şahlarından Süleyman Han'ın dedesinin ismini vermiş olmalarının düşünülmediğini aktarır. Bunların dışında Süleyman'ın, 1338'de Han ilan edildiğini ve ilk yerleşim yerinin de Söke değil Akçaşehir olduğunu belirtir.⁵²

Söke adı ile ilgili bir diğer yorum ise; Söke isminin Anadolu'nun ilk halkı sayılan Luvilerin kullandığı dilde "Boğaz-Yarımada" anlamına gelen "Ska-" eki alarak Skaia olarak geçen bir sözcükten türemiş olduğundan bahsedilmektedir. Bilge Umar'a göre "SKA" kök ismi, ada ve yarımada anlamına gelmekte olup, Anadolu Luvi kökenlidir. Wiegand ise Söke'ye "Sokia" ve "Su-Koi" (Su köyü) dediklerini, ayrıca Söke'nin yamaç yağışları (orografik) ile yeraltı-yerüstü su (hidrografik) özelliklerinin dikkat çekici olduğunu yazmıştır. Burada dikkat çeken şey, Luvi dilinde "Sakia" sözcüğünün ve "Su-Koi" ya da "Sokia" sözcüğünün ses ve ritim yapısı olarak da birbirlerine çok fazla benzerlik göstermesidir. İsmail Caner Genç de bu konu hakkında "Söke Bir Güzel Anadolu I" adlı kitabında "*Söke, kurulduğu yıllarda Büyük Menderes Nehri'ne yakın ve Söke Çayı kenarına kurulmuş bir köydü. Savuca deresi gibi dereler Söke'yi çevreliyordu ve kışın sık sık su baskınlarıyla karşılaşılıyordu. Bu nedenle Söke ismi Su köyü kelimesinden türemiştir.*" şeklinde bir yorumlamada bulunmaktadır.⁵³

Evliya Çelebi'ye göre Söke adı; "*Söke demenin sebebi oldur ki Orhan Gazi, Güzelhisar'da iken yere gelesi kâfirler Balat Kalesi'nden gemilerle asker döküp bu Söke Hisarı'na gelip yayılıp Söke Dağı'nda tabur kurup saklanır. Orhan Gazi de 80 bin askerle Güzelhisar'dan sükün edip Söke Hisarı surunda kâfirle cenk edip vuruşurken İslâm askeri bozulmaya yüz tutar. Hemen Orhan Gazi dal satır olup İslâm askerine güç vererek, "Bre gaziler, şu kâfiri söke söke şehirden çıkarın" deyince aman Allah kâfirlere öyle Orhan satırı vururlar ki kâfirin bir tarafı kurtulmayıp hepsi ateş*

⁵² Genç, a.g.e., ss.187-189.

⁵³ Genç, a.g.e., s.184.

saçan kılıçtan nasibini alıp dermanları kalmayıp yaşlı ve gençleri toprağa yayılıp kalırlar. Bütün gemileri Balat Kalesi'nde yalnız kalıp Müslüman gazilere ganimet olur. Onun için bu şehre Söke derler ki Orhan Gazi'nin inci gibi sözlerindendir. O gaza malıyla bu Söke şehri mamur olmuştur."⁵⁴ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlattıklarına göre Orhan Gazi'nin "şu kâfiri söke söke şehirden çıkartın" sözü üzerine buraya Söke adının verildiğini söylemektedir.

III. Osmanlı Dönemi'ne Kadar Söke

Söke'de kurulan ilk yerleşme M.Ö. Geç Bronz Çağı'nda gerçekleşmiştir. Türklerin Söke'ye ne zaman geldikleri konusunda ise, Söke'de bulunan Beşparmak Dağı'nda Türklere ait çok eski mezarlara rastlanmıştır.⁵⁵

1176 yılında Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın I. Manuel'e karşı kazandığı zafer sonrasında Türkler, Batı Anadolu'yu ve bununla birlikte Büyük Menderes boylarını da tekrar fethetmişlerdir. Selçuklular Ege Denizi'ne kadar ulaşmışlar, fakat İmparator I. Manuel bu yöreleri geri almayı başarmıştır. 1220 yılından sonra da Moğol istilası sonucu Türkmenler Orta Asya'dan ve yoğun yerleşme merkezleri olan Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. İlhanlı (Moğol) hanları, Oğuz Boyları'nı verginin temel kaynağı olan tarım alanlarından uzaklaştırmak için Batı sınırlarına sürmeye zorlamışlardır. Türkmenler de yeni bir yurt arayışına başlamışlar ve 1200'lü yıllardan sonra yoğun olarak bu topraklara gelmişlerdir. Türkmenler Anadolu'da, Moğollara direniş göstermişler ve İlhanlılar'a boyun eğmek zorunda kalsalar da mücadelelerini bırakmamışlardır. 1262 yıllarında Anadolu'da iki farklı siyasî yapı ortaya çıkmıştır. Birincisi Anadolu'da İlhanlılar'ın kontrolü altında olan Selçuklu Devleti ve diğeri Selçuklu'nun batı sınırında kurulmuş olan Türk Beylikleri ile Bizans topraklarını ele geçirerek kurulmuş olan Beyliklerdir. 1282 yılında, Selçuklu Devleti'nin Sivas valisi Bahaeddin Bey'in oğlu olan Menteşe Bey Aydın ve çevresini Bizans'tan almış ve Türk Tarihi devri açılmıştır. 1280-1282 yıllarında Sahil Beyi Menteşe, Büyük Menderes boylarında fetihlere başlamış ve bu

⁵⁴ Çelebi, *a.g.e.*, s.149; Cahit Bilim, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ve XIX. Yüzyılda Salnamelerde ve Arşiv Belgelerinde Söke", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002, s.27; Serap Tabak, "Söke Kazasının Mülki Taksimatının Gelişimi", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002, s.46; Genç, *a.g.e.*, s.186.

⁵⁵ Genç, *a.g.e.*, s.176.

fetihler 1307 yılında damadı Sasa Bey tarafından da tamamlanmıştır. 1304 yılında Büyük Menderes'ten itibaren Tire, Birgi ve Ayasuluğ tarafları alınmış fakat Sasa Bey'e rakip çıkan Germiyan Subaşı Mehmed Bey 1307 yılında buraları almıştır. XIV. yüzyıl başlarında, Kütahya, Afyon ve Denizli dolaylarında gittikçe kuvvetlenen Germiyan Beyliği de Bizans sınırları boyunca batıya doğru sürekli akınlar yapmıştır. Başlangıçta Germiyanoglu hizmetinde iken sonradan Aydıneli'ne daha önce gelmiş olan Sasa Bey'in çağırması üzerine onunla işbirliği yapan Aydınoğulları, Aydıneli'nin fethinde büyük rol oynamışlardır. Fakat çok geçmeden Sasa Bey ile Aydınoğlu Mehmed Bey'in arası açılmış, birbirleriyle yaptıkları savaşların sonunda Sasa Bey müttefikleri olan Hristiyanlarla birlikte bertaraf edilmiştir. Böylece rakipsiz kalan Aydınoğulları da Aydıneli'ne tamamıyla hâkim olmuşlardır. Aydınoğlu Mehmet Bey diye anılan Mübârizeddin Gazi Mehmet Bey'in babasının Aydın Bey olduğu, ya da Aydın isimli bir aşirete mensup olduğu bugüne kadar aydınlatılamamıştır.⁵⁶

Serap Tabak'a göre; Aydınoğulları Beyliği, İsa Bey döneminde evlilik yoluyla Osmanlı topraklarına katılmıştır. Aydın Beyi İsa Bey, kızı Hafza Hatun'u Yıldırım Beyazıt'e 1390 yılında vermiştir. Böylece Aydınoğulları Beyliği, Osmanlı Devleti'ne katılmış, Osmanlı Devleti'ne geçen topraklara da "Aydın İli" adı verilmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt, Timur'a yenilince Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri'nde de (1402-1413) kısa bir süre için tekrar kurulan Aydınoğulları Beyliği, 1426 yılında II. Murat döneminde ikinci defa Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Söke kasabası ilk defa Aydınoğulları zamanında, Türkler tarafından kurulmuştur. O zamanki adı ise Akçaşehir'dir. Burada ne Bizans medeniyetine ne de evvelki medeniyetlere ait hiçbir iz ve eser yoktur. Akçaşehir önceleri bir Pazar yeri olup yöresindeki köylerde oturan halk, ürünlerini Akçaşehir pazarında satmışlardır. Pazar çok kalabalık olduğundan, yavaş yavaş burada üstü toprakla örtülü kerpiçten evler, dükkânlar yapılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda zamanla bir kasaba şeklini almış ve kısa sürede Aydınoğulları Beyliği'nin sayılı beldeleri arasına girmiştir.⁵⁷

Osmanlılar Dönemi'nde Akçaşehir, Menderes kenarı ve çukur arazi içine yapıldığı için önemini kaybeder gibi olmuştur. Ara sıra su baskınına uğradığından kasaba, daha

⁵⁶ Genç, *a.g.e.*, ss.176-178.

⁵⁷ Tabak, *a.g.m.*, s.47.

geriye bugünkü yerine doğru genişlemiştir. Bunun sonucunda Akçaşehir, Söke'nin bir mahallesi olmuştur.⁵⁸

İsmail Caner Genç'e göre; bölgenin Türkler tarafından ele geçirilmesinden sonra değişik Türkmen grupları buralara yerleşmişlerdir. Söke Çayı çevresine yerleşip, daha sonra köy olarak adlandırılan birçok yerleşimler olmuştur. Söke'de ilk yerleşme Orta-Genç Bronz çağında Yenidoğan mahallesinde gerçekleşmiş ve daha sonra yaşam Kışlaaltı mevkiinde devam etmiştir. Arkaik Priene'nin de burada olduğu düşünülmektedir. Türkler Kışlaaltı mevkiine yerleştikten sonra buraya "Akçaşehir" denilmektedir. Söke ise buraya göre biraz daha kuzeyde kurulmuştur. Osmanlı kayıtlarında bazı belgelerde Akçaşehir'e bağlı Söke karyesi ismi geçmektedir. Akçaşehir nahiye olarak kabul edilirken, Söke buraya bağlı bir köy olarak geçmektedir. Bir süre Söke ve Akçaşehir aynı isimle anılmış, daha sonraları Akçaşehir tamamen terk edilmiş ve sadece Söke ismi kullanılmıştır.⁵⁹

IV. Osmanlı Dönemi'nde Söke

Söke XVI. yüzyılın ikinci yarısında tarih olarak muhtemelen H.981 (M.1573) yılında kurulan Sığla Sancağı'nın kazalarından birisi olmuştur. Yeni kurulmuş olan bu sancak Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlıdır. Akçaşehir (Söke)'in de içerisinde bulunduğu Aydın Sancağı'nın sahil kesimindeki bazı kazalarından teşkil edilerek kurulmuş olan Sığla Sancağı'nın diğer kazaları ise: İzmir, Ayasuluk, Çeşme kazaları ile Menteşe Sancağı'na bağlı Balat ve Çine kazalarıdır.⁶⁰

Ekim 1575'de, Sığla Sancağı: İzmir, Çeşme, Ayasuluğ ve Akçaşehir kazalarından ibarettir. Aynı tarihte Akçaşehir kazasının köyleri ise: Akçaşehir, Savcı, Süne, Adil, Çakırlı, Turaboz, Böğrütlen, Sergünüz, Kemer, Botur, Çeplice, Kızıl Kilise, Kıyas, Samson, Boynak, Bergostonuzu, Atbergos, Yuvacalu, Kömnüs ve Tomadepe'dir.⁶¹

Beylikler Dönemi'nden sonra bir Osmanlı mülkü olan Söke önceleri Menteşe Sancağı merkezi, XVIII. yüzyıl başlarında da Sığla Sancağı'nın merkezi olmuştur. XIX.

⁵⁸ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.246; Tabak, *a.g.m.*, s.47.

⁵⁹ Genç, *a.g.e.*, ss.180-181.

⁶⁰ Feridun Emecen, "Aydın", *DİA*, C. 4, 1991, s.236.

⁶¹ Tabak, *a.g.m.*, s.47.

yüzyılda önce sancak merkezi İzmir'e taşınınca Söke, İzmir'in bir kazası daha sonra da Aydın Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur.⁶²

XIX. yüzyılda Anadolu Eyaleti'nde yeni bir idari düzenleme yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeler sonucunda 1811 tarihine doğru bir kısım sancakların ilavesiyle Aydın Eyaleti'nin oluşturulması düşünülmüş ve bu tarihlerde Aydın Sancağı'nın merkezi Güzelhisar olmuştur. 1826 yılından sonra ise Aydın Eyaleti kurulmuş, sancakları ise: Aydın, Hamid, Sığla (İzmir), Saruhan ve Teke sancakları olmuş, valisi ise Hasan Paşa'dır.⁶³

Bir başka kaynakta, 1831 yılında Sığla Sancağı'nın Cezayir-i Bahr-i Sefid, diğer adıyla Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴ Söke'de daha önceden Sığla livasına bağlı olduğu için 1831 tarihinde Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlıdır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve Anadolu'da ilerlemesi üzerine, 1836'da Osmanlı Devleti'nde kurulan yeni teşkilatta en yüksek rütbeli askeri kişi olarak müşir bulunmaktadır. 13 Eylül 1836'da Takvim-i Vekayi ile ilan edilen bu teşkilat Anadolu idari teşkilatında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu teşkilat ile eski büyük eyaletler tamamen ortadan kalkmış, farklı eyaletlerdeki sancaklar da başka yerlere gitmiştir. Örneğin Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ndeki Sığla Sancağı, Aydın Müşirliği'ne bağlanmıştır.⁶⁵

1838 yılına gelindiğinde de Çengeloğlu Tahir Paşa'nın valiliği sırasında Aydın Eyaleti: Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancaklarından meydana gelmektedir.⁶⁶

1843 tarihinde Said Mehmed Paşa valiliğe getirilince eyalet merkezi İzmir'e taşınır fakat daha sonra aynı zamanda Aydın Sancağı'nın merkezi durumunda bulunan Güzelhisar'a nakledilmiştir. Damad Halil Paşa vali olunca eyalet merkezi tekrar İzmir olmuş, hatta bu sebeple resmi yazışmalarda eyalete İzmir Eyaleti dahi denilmiştir. 1867'deki idari düzenlemeler sırasında köklü değişiklikler yapıp, merkezi İzmir olan Aydın Eyaleti: Aydın, Denizli, Saruhan, İzmir ve Menteşe olmak üzere 5 sancağa ayrılmıştır. Bunların içinde Aydın Sancağı: Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan ve Söke

⁶² Bilim, *a.g.m.*, s.27.

⁶³ Emecen, *a.g.md.*, s.236.

⁶⁴ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951, s.621.

⁶⁵ Tabak, *a.g.m.*, ss.47-48.

⁶⁶ Emecen, *a.g.md.*, ss.236-237.

kazaları ile bunlara bağı 19 nahiyeden meydana gelmiş, İzmir ise: İzmir, Urla, Menemen, Foçalar, Kuşadası, Çeşme, Tire ve Ödemiş kazaları ile 18 nahiyeden meydana gelmiştir.⁶⁷

Söke 1855-1865 yılları arasında Aydın Eyaleti'ne bağı Sığla Sancağı'nda bir kaza olmaya devam etmiştir. 1866-1867 tarihleri arasında da İzmir Sancağı'na bağı bir kaza olmuş ve eyaletlerin vilayetlere dönüştürölmesinden sonra 1868 yılından itibaren ise Aydın Sancağı'na bağı bir kaza olmuştur. 1924 yılından sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Aydın'ın bir ilçesidir.⁶⁸

Tablo 1: *Tarihsel Süreç İçerisinde Söke'nin Yönetimi*.⁶⁹

Söke (Akçaşehir-i Aydın)	Kaza 1308	Aydınoğulları Yönetimi
	Kaza 1390	Osmanlı Yönetimi
	Beylik Merkezi 1402	Menteşe Beyliği Yönetimi
	Sancak Merkezi 1424	Menteşe Sancağı - Osmanlı Yönetimi
	Sancak Merkezi 17.yy	Sığla - Kaptanpaşa Eyaleti
	Kaza (1855-1865)	Sığla - Aydın Eyaleti
	Kaza (1866-1867)	İzmir - Aydın Eyaleti
	Kaza (1868-1923)	Aydın - Aydın Vilayeti
	Kaza (1924)	Aydın

⁶⁷ Emecen, *a.g.md.*, s.237.

⁶⁸ Sezen, *a.g.e.*, s.696.

⁶⁹ Sezen, *a.g.e.*, s.696.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN İDARİ YAPISI

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilan edilmesinden sonra 1840 yılında, Osmanlı Devleti'nde Muhassıllıklar kurulmaya başlanmıştır. 1842 yılına gelindiğinde ise, Tanzimat ile birlikte getirilen Muhassıllıklar kaldırılmış, sancak ve köy arasında yeni bir idari birim olarak kazalar kurulmuştur.⁷⁰

Kaza bugünkü idari teşkilatta ilçenin karşılığı olmakta ancak, Osmanlılar zamanında hem kadının idare bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim olarak kullanılmaktadır.⁷¹ Sonuç olarak 1842 tarihine kadar mahkemenin bulunduğu her yer kaza olarak adlandırılmış, ayrı bir yönetici atanmamış ve kaza adı adlî bir ünite olarak geçmiştir. 1842 düzenlenmesi ile kaza, ilk kez yeni bir yöneticinin yönetiminde köyden sonra gelen yönetim birimi olmuştur.⁷²

XIX. yüzyılda idari teşkilatın oluşmasında ve düzenlenmesinde iki önemli nizamname vardır; bunlardan birincisi 1864 Vilayet Nizamnamesi ve ikincisi ise 1871 Vilayet Nizamnamesi'dir. 1864 Vilayet Nizamnamesi, 22 Ocak 1871'e dek yürürlükte kaldıktan sonra tekrar düzenlenmiş ve "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" adı altında ilan edilmiştir.⁷³

Kısaca bu dönemde çıkarılan bu iki nizamnameyi ele alacak olursak; 1860'da Cebel-i Lübnan'da Dürziler ve Marunîler arasında çıkan kanlı çatışmalar sonucunda Avrupa devletleri güvenliği sağlamak için asker çıkartmışlar fakat işin aslında ise Fransa Marunîleri, İngiltere ise Dürzileri kıskırtmış ve desteklemişlerdir. Bu olaylar sonucunda 9 Haziran 1861 tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon "Cebel-i Lübnan Nizamnamesi"ni hazırlamışlardır. Nizamname'ye göre mutasarrıf olarak Hristiyan bir memur ve yanına

⁷⁰ Musa Çadircı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C. LIII, S. 206, Nisan 1989, ss.237-238; Burak Eryiğit- Cansu Kalafat, "Osmanlı Devleti'nde 1840-1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimini Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme", *Strategic Public Management Journal*, C. 5, S. 10, 2019, ss.55-56.

⁷¹ Tuncer Baykara, "Kaza", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s.119.

⁷² Musa Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.213.

⁷³ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.251.

her cemaatten birer vekil atanacak, cemaatleri temsilen de ikişer üyeden kurulu bir merkezi meclis bulunacak ve Cebel-i Lübnan yarı müstakil bir sancağa dönüşmüş olacaktır. Daha sonra Avrupa devletleri aynı statüyü bütün Balkanlar'da uygulamak istemişlerdir. Bundan dolayı 1864'te bir vilayet nizamnamesi çıkarılmış, ilk olarak Midhat Paşa'nın valiliğinde Tuna vilayetinde uygulanmıştır. Başarılı olunmasından sonra yeniden formüle edilerek, 1871 yılı başında bütün Osmanlı Devleti'nde uygulanmak üzere "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" hazırlanmıştır.⁷⁴

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre; vilayet sistemi yeni baştan düzenlenmiş, eyaletin ismi vilayet olarak değiştirilmiş ve her vilayet sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar ise köylere bölünmüştür.

Bu nizamnamenin kazaları ilgilendiren kısmı Bâb-ı Sela bölümü olup iki fasıldan oluşmakta ve kazalarda olacak seçimlerin belirtildiği kısım ise Bâb-ı Hamis bölümünün ikinci faslıdır. Nizamnamenin 4. maddesine göre, her kaza köylere bölünüp, köyler bir İdare-i Belediye olacak ve bazı köylerin birleşmesinden oluşan küçük daireler yeni bir kaza değil, diğer bir kazaya bağlanacak ve buralara da nahiye adı verilecektir. 5. maddesine göre ise, 50 hane 1 mahalle sayılacak ve köy hükmünde olacaktır.⁷⁵

Bu vilayet nizamnamesinin önce Tuna ve daha sonra Bosna, Suriye, Halep ve Erzurum gibi vilâyetlerde başarıyla uygulanmış olması sonucunda, 21 Haziran 1867'de uygulamanın devletin bütün topraklarında uygulanması için 22 maddelik bir talimat yayınlanmıştır. Bazı araştırmacılar 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin ülke geneline yaymak için 1867'de yeni bir nizamname yayımlandığını savunmuşlar, fakat böyle olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır.⁷⁶

Aslına bakılırsa 1864 yılında hazırlanmış olan Vilayet Nizamnamesi ile Tuna bölgesi için hazırlanan Tuna Nizamnamesi de arasında bazı farklılıkların görüldüğü iki ayrı

⁷⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2004, s.175.

⁷⁵ Sadık Fatih Torun, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s.58; 8 Ekim 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin Osmanlı Türkçesi çevirisi ile yazılmış tamamına ulaşmak için Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Oluşumu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss.51-67.

⁷⁶ Selda Kaya Kılıç, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de İl Yönetimi (1839-1923)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 1995, ss.77-79; Torun, *a.g.t.*, s.62. Talimatname için bkz. Kaya Kılıç, *a.g.t.*, ss.79-85.

nizamnamedir. Tuna Nizamnamesi'nin 2. maddesinde vilayetin 7 sancağa ayrıldığı ve her sancakta bir kaymakamın bulunacağı belirtilmiş, Vilayet Nizamnamesi'nin aynı maddesinde ise her vilayet idaresinin sancaklara bölünüp sancakların başında da mutasarrıfın olacağı belirtilmiştir. Ayrıca kazalar için Tuna Nizamnamesi'nin 3. maddesinde kazaları müdürlerin yöneteceği, Vilayet Nizamnamesi'nde ise kaymakamların yöneteceği ifade edilmektedir. Bunların dışında 30, 31, 32 ve 33. maddelerinde de farklılar bulunmaktadır. Aslında bu iki nizamname, arasındaki bazı küçük farklar olması dışında birbirinin aynısıdır.⁷⁷ Tüm bunların yanı sıra 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde Fransa'daki idare usulü esas alınmış buna göre vilayetleri, sancaklara, kaza ve nahiyelere bölmekte ve bütün idari organları valinin emri altına vermekte ve bu mülki taksimatın her derecesinde, azasının çoğu seçim suretiyle getirilmek üzere gayrimüslimlerinde katıldığı bir meclis ve bir mahkeme kurulmaktadır.⁷⁸

Daha sonra 22 Ocak 1871 tarihinde yürürlüğe giren İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi yani diğer adıyla 1871 Vilayet Nizamnamesi ile ülke idaresi daha sistemli bir hale getirilmiş, idari taksimat vilâyetlerin livalara, livaların kazalara, kazaların nahiyelere, nahiyelerin ise köylere ayrılması şeklinde belirlenmiştir.⁷⁹ Bu nizamnamedeki ilk dikkat çeken değişiklik köy ve kaza arasında yeni bir idari birim olarak nahiyelerin etraflica düzenlenip kurulmaları olmuştur.⁸⁰

Söke'nin yıllar içerisindeki idari konumuna ve köylere bakacak olursak Söke, H.1264 (M.1848) ve H.1266 (M.1850) yıllarında “Akçaşehir-i Aydın namı diğer Söke” adıyla Sıgla livasına bağlıdır. ⁸¹ H.1271 (M.1855) yılında ise “Söke namı diğer

⁷⁷ Kaya Kılıç, *a.g.t.*, s.68; Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005, ss.102-103; 7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin Osmanlı Türkçesi çevirisi ile yazılmış tamamına ulaşmak için Bkz. Erkan Tural, “1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. XIII, S. 2, 2004, ss.110-120; Tuna Vilayet Nizamnamesi 2. ve 3. maddesinin ayrıntılı bilgisi için Bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* s.51.

⁷⁸ M. Tayyip Gökbilgin, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Belleten*, C. 31, S. 121, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s.110.

⁷⁹ Torun, *a.g.t.*, s.65; 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin Osmanlı Türkçesi çevirisi ile yazılmış tamamına ulaşmak için Bkz. Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.* ss.69-99.

⁸⁰ Torun, *a.g.t.*, s.65. Nahiye yönetimi için Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, ss.98-106.

⁸¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1264 (1848), s.161; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1266 (1850), s.74.

Akçaşehir” adıyla Liva-i İzmir’e bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁸² H.1272 (M.1856) yılında tekrar Liva-i Sığla’ya bağlanmış ve H.1272 (M.1856)-H.1282 (M.1865) yıllarında ise Liva-i Sığla’ya bağlı kaza olmuştur.⁸³

1866-1867 yılları arasında Aydın ve Saruhan sancaklarının bazı kaza ve nahiyeleri ile Sığla Sancağı’nın büyük bir kısmı İzmir Sancağı’na bağlanmıştır. Bu tarihler arasında Akçaşehir-i Aydın nam-ı diğer Söke kazası da İzmir Sancağı’nın kazalarından biri olarak belirtilmektedir.⁸⁴ H.1285 (M.1868) yılında ise Söke kazası ismi ile Aydın Sancağı’na bağlanmış⁸⁵ ve bu tarihten sonra da devamlı olarak Aydın Sancağı’na bağlı kalmıştır.

H.1302 (M.1885) yılı Aydın vilayet salnamesine göre, Söke kazasının 57 köyü olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde ise köy sayısı 55’e düşmüştür.⁸⁷ H.1311 (M.1893)-H.1317 (M.1899) yıllarında Aydın vilayet salnamelerine göre Söke kazasının toplamda 66 adet mahalle ve köyü vardır.⁸⁸

H.1306 (M.1889)-H.1317 (M.1899) tarihlerindeki devlet salnamelerine göre 54 köyü olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Bu bilgiler sonucunda H.1311 (M.1893)-H.1317 (M.1899) tarihleri arasında Söke’nin 12 mahallesi olduğunu söylemek mümkündür.

⁸² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1271 (1855), s.82.

⁸³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1272 (1856), s.88; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1273 (1857), s.96; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1274 (1858), s.102; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1276 (1860), s.132; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1277 (1861), s.137; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1278 (1861), ss.137-138; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1279 (1862), ss.144-145; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1280 (1863), ss.144-145; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1281 (1864), s.173; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1282 (1865), s.161.

⁸⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1283 (1866), s.163; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1284 (1867), s.164; Tabak, a.g.m., s.48.

⁸⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1285 (1868), s.179.

⁸⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.273.

⁸⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.601.

⁸⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.283; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.266.

⁸⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306 (1889), s.529; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1307 (1890), s.575; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1308 (1891), s.567; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309 (1891-92), s.595; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1310 (1892-93), s.603; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1311 (1893), s.639; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1312 (1894), s.655; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313 (1895), s.685; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1314 (1896), s.697; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897), s.435; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316 (1898), s.510; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1317 (1899), s.491.

H.1308 (M.1891) tarihinde Söke kazasının kasaba ve köyleri şunlardır: Söke Kasabası, Hristiyan Yeniköy, Gelebeç, Tuzboğaz, Domatça, Savbice?, Mecidiye, Gümenes, Enboğazlı?, Yatnaz?, Kızıl Kilise, Kayas, Kemer, Yürekli, Kadıköy, Yuvaca, Tuzboğaz, Bunyak ve Aşlı'dır. Mandiçe nahiyesi köyleri ise: Kalcık, Karaatlı, Burunköy, Karakuyu, Çalışlı, İslam Bağırâde, İslam Yeniköy, Akçakaya, Kızıllarlar, Güneyyaka, Bayırdamı, Kisir, Kırveliler, Sayrakçı, Nalbandlar, Karakaya, Tahtacılar, Arslanyaylası, Kaykıllı, Timurçay, Çodad?, Çerkesköylü, Ahîtepe'dir. Balat nahiyesi köyleri ise: Balat, Görebend, Sarıkemer, Yortan, Afşar, Serçin, Özbaşı, Karacahayıt, Azab, Çalıköy, Arıköy?, İslam Yoranı, Hristiyan Yoranı ve Akköy'dür.⁹⁰

H.1312-1316 (M.1894-1898) yılları arasında Söke'nin köyleri ise: Atburgazı, Atburgazı Tahtacıları, İslam Tuzburgazı, İslam Bağarası, Asi Tepe, Akçakaya, Arslan Yaylası, İslam Yoranı, Avşar, Özbaşı, Boynak, Batnas, Bayırdamı, Burun, Balat, Tahtacılar, Timurçay, Çalışlı, Çavdar, Çerkes Kavaklı, Hristiyan Yeniköy, Hristiyan Tuzburgazı, Hristiyan Bağarası, Dere, Serçin, Savuca, Sayrakçı, Sarıkemer, Azap, Kalecik, Kazı, Kayas, Karaatlı, Kızıl Kilise, Kızıl Işıklı, Kaykıllı, Karakaya, Kırveliler, Kızıllarlar, Karakuyu, Karacahayıt, Gümenes, Gümenes Çerâkese(Çerkesler), Gölbend, Gelebeç Tahtacıları, Kisir, Nalbandlar, Yuvaca ve Yortan'dır. Sadece farklı olarak H.1312-1314 (M.1894-1896) vilayet salnamelerinde Akköy, Çerkes Yeniköy, Çalı, Söke Kemer, Sofular, Domatça, Gelebeç, Güneyyaka ve Yoran köyleri var iken, H.1315-1316 (M.1897-1899) tarihli salnamelerde ise Akköy Hristiyanı, İslam Yeniköy, Çalıköy, Kemer, Sofular Çepni, Domatça Hristiyan, Gelebeç Hristiyan, Güney ve Yoran Hristiyan şeklinde geçmektedir. Ayrıca 1894-1898 yılları aralığında Yürekli köyü sadece H.1312-1314 (M.1894-1896) vilayet salnamelerinde geçmektedir.⁹¹

Osmanlı arşiv belgelerinde de Söke kazasındaki köylerin birleştirilmesi ve nahiye yapılması gibi konularda bilgilere ulaşmak mümkündür.

14 Eylül 1865 tarihli belgeye göre İzmir Sancağı'na bağlı Kuşadası, Söke, Balat, İneabad ve Mandiçe kazaları birbirlerine yakınlığından dolayı tek bir idare haline

⁹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.500-501.

⁹¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), ss.331-332; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), ss.308-309; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), ss.302-303; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), ss.307-308; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), ss.287-288.

getirilmiştir. Stratejik konumuna dayanarak Kuşadası merkez kabul edilmiş ve Mekteb-i Mülkiye Riyaziye hocası Salim Efendi buraya müdür tayin edilmiştir. Ancak 4 aydır gelmemesi sebebiyle o gelinceye kadar Hacı Hasan Efendi geçici olarak müdürlük hizmeti ile görevlendirilmiştir.⁹²

3 Kasım 1865 tarihli belgeye göre Kuşadası Niyabeti ve Söke Niyabeti birleştirilip birlikte idare olunmuştur.⁹³

31 Ocak 1885 tarihli belgeye göre Aydın Sancağı Söke kazasına bağlı Bafa, Mersend?, Kapukırı ve Bucak karyeleri Söke kazasına uzak olduğu gibi kış mevsiminde ortaya çıkan seller ve bataklıklardan dolayı merkez kaza teftişten mahrum kılınmıştır. Bu sebeple de öteden beri eşkıyalık olayları yaşanmaktadır. Güllük'te tanınan eşkıya dahi Bafa'dan zuhur etmektedir. Milas kaymakamlığına da çok yakın olduklarından mülkiye ve maliyesinin emniyet altına alınması için Milas kazasına bağlanmalarına karar verilmiştir.⁹⁴

19 Haziran 1895 tarihli belgeye göre Söke dâhilinde bulunan Balat ve Mandiçe karyeleri önce nahiye suretiyle idare olunurlar iken lağvedilerek karye hükmünde kalmışlardır. Balat karyesi merkez kazaya 6 saat mesafede ve civarında bulunan Karina, Akköy, Yoran iskeleleri ile Sisam, Karput, Batnos, Lodos, Katonos, Girit ve Yunan adalarından zahire vesaire almak ve bazı eşyayı içeri sokmak için gelip giden çok olmuştur. Bu kişiler içinde bulunan eşkıyaları yakalamak için sevk olunanlar mesafenin uzak olmasından vaktiyle yetişememişlerdir. Bu sebeplerden Balat karyesinin ehemmiyeti için nahiye teşkil edilmesine karar verilmiştir.⁹⁵

I. Söke Kazası'nın İdari Birimleri ve Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda Söke kazasının idari yapısı hakkında Aydın vilayet salnamelerinde oldukça geniş bilgilere rastlanmaktadır. Biz de Söke kazasının XIX. yüzyıldaki idari durumu hakkında bilgi verirken H.1296-1317 (M.1879-1899) yılları arasındaki Aydın vilayet salnamelerinden ve H.1263-1317 (M.1847-1899) yılları arasındaki devlet salnamelerinden yararlanacağız. Bu salnamelerin yanı sıra arşiv belgelerinden “kaymakamlık tayinleri ve becayışleri” ile “verilen rütbe ve

⁹² Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vala Evrakı (MVL.)*, No: 713/42.

⁹³ BOA., *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.)*, No: 345/8.

⁹⁴ BOA., *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)*, No: 1381/8.

⁹⁵ BOA., *ŞD.*, No: 1390/19.

nişanlar” başlıkları altında topladığımız ve transkript ettiğimiz belgelerdeki bilgileri de kullanacağız.

Vereceğimiz tablo ve bilgilerde de göreceğimiz gibi, Söke’deki idari komisyonlarda dikkati çeken husus oldukça fazla sayıda gayrimüslim üyelerin bulunmasıdır. Bunun sebebi olarak şunlar söylenebilir; Tanzimat’tan beri Osmanlı, laikleşmeye ve çok uluslu olan yapısının da giderek kurumsallaştığı bir dönem içine girmeye başlamıştır. Bunun için 1840’lardan itibaren vilayet, liva ve kazalarda teşkil edilen idare meclislerinde, belediye meclislerinde, ziraat komisyonu, menafi-i umumiye sandığı gibi komisyon ve dairelerde gayrimüslim üyelerin bulunmasına dikkat edilmiştir.⁹⁶

1. Kurumlar

1.1. Kaza İdare Meclisi

1864 Vilayet Nizamnamesi’nin uygulanmasından sonra kurulan vilayet, kaza idare meclislerine geçiş muhassıllık meclisleriyle başlamıştır. Muhassıllık meclislerinin işleyişindeki olumlu ve olumsuz nitelikler de devam etmiştir.⁹⁷

Muhassıllık bulunmayan kazalar veya nahiyelerde küçük muhassıllık meclisleri kurulabilmektedir. Küçük kaza meclisleri diyebileceğimiz bu meclisler bağımsız çalışmayıp, liva merkezindeki muhassıllık meclisine bağlılardır. Kaza meclisleri her üç ayda bir toplanıp, gelir giderleri inceleyip aşar ve rüsumatı üzerine alanların borçları olup olmadığını ve tahsis olunan vergilerin miktarı ile vergilerin toplanıp toplanmadığını saptayıp, zabıt ve borç defterini sancakta mutasarrıfa ve kazada ise kaymakama vermektedirler. Küçük meclislerin görüş ve kararları, asıl büyük muhassıl bulunan kazanın meclisinde tekrar incelenmekte ve kesin karar ona göre verilmektedir.⁹⁸

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi’nin 51. maddesine göre, müdür başkanlığında kazada bir “İdare Meclisi” oluşturulacak ve bu meclis müftü, hâkim, katib, gayrimüslim reis-i ruhanileri ve 4 üyeden oluşacaktır. Tuna Vilayet Nizamnamesi’nin 52. maddesine göre bu meclis kazanın mülkiye, maliye, zabtiye, tahsiliye, nafia, tapu ve ziraat işleriyle ilgilenecek, hukuk işlerine ise karışmayacaktır. Ayrıca kaza idare

⁹⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s.425.

⁹⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, s.33.

⁹⁸ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, ss.34-35.

meclisinin çalışma biçimi ve kararlarının uygulanması bir nizamname ile belirlenecektir.⁹⁹

1864 yılından itibaren vilayet, liva ve kaza idare meclisleri; vilayet bütçesiyle okul ve hastane gibi kuruluşlar için yapılacak harcamaları tartışmışlar ancak merkezî hükümet memurlarının bu meclislerden asıl beklediği arazi anlaşmazlıklarının çözümlenmesidir. İdare meclislerinin başlangıçtan beri başlıca görevi köylüler ve köyler arasındaki arazi anlaşmazlıklarını çözmek olmuş fakat idare meclislerinin arazi sorunlarını ve anlaşmazlıkları her zaman hakkaniyetle çözdüğü görülmemiştir.¹⁰⁰

1871 Vilayet Nizamnamesi'ne göre ise, kaza idare meclisleri kaymakam başkanlığında toplanacak olup bu meclisin üyeleri; mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naib), müftü, gayrimüslim cemaatin ruhani reislerinden ve 2'si Müslüman ile 2'si Müslüman olmayan 4 seçilmiş üyeden oluşmaktadır.¹⁰¹ Ancak, Müslüman olmayanların kitle halinde bulunmadıkları kazalarda temsilcilerinin meclislere katılması söz konusu olmamıştır.¹⁰²

1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 92. maddesi “Fasl-ı Râb'i Kaza Meclis-i İdaresi Beyanındadır” adını almış ve kaza idaresi meclisi hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre kaza idare meclislerinin başlıca görevleri; kazada olan gelir ve giderlerin incelenmesi, memleket sandıklarının muhasebesinin yapılması, devlet mahallerinin korunması, yönetimi liva idari meclisi tarafından belirlenen vergilerin dağıtılması ve genel sağlığa ait tedbirlerin alınmasıdır. Bu görevlerinin dışında köy yollarının yapımı, beledi tesislerin yapımı ve onarımı gibi görevleri de vardır. Ayrıca vergi itirazlarının görüşüldüğü ilk merciidir. Kaza meclisleri kaymakamın yetkisi dâhilindeki alım satım işlerinin uygunluğunu inceler, yetkisini aşan konularda ise liva idare meclislerine başvurur. Kaza idare meclisleri tüm bunların yanı sıra kararlarını da tutanak altına alarak kaymakama bildirmektedirler.¹⁰³

⁹⁹ Torun, *a.g.t.*, s.59; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.60.

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.234; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.186.

¹⁰¹ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, s.83; Torun, *a.g.t.*, s.67; Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s.64.

¹⁰² Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.259.

¹⁰³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, s.83; Torun, *a.g.t.*, s.67; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.92.

Kaza idare meclisleri, taşra yönetim hiyerarşisi içinde en az işlevi olan organlardır. Bu meclisler, en ufak sorunları bile üst kademelerle yazışma konusu haline getirmiş ve vilayet yönetiminde kırtasiyeciliği arttırmaktan başka pek işlevleri olmamış ve önemsiz işlerin bile uzun sürmesine yol açmışlardır.¹⁰⁴ Bunun yanı sıra yönetimde etkinliği çok az olmasına rağmen kaza düzeyinde eşrafın yöneticilerle işbirliği yapmalarında ve işlerin daha kolay yürütülmesinde yöneticilere büyük yararları da dokunmuştur.¹⁰⁵

Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin 71-76. maddeleri, kazada seçimlerin nasıl yapılacağı hakkındaki bilgileri içermektedir. 71. maddeye göre her kaza merkezinde iki yılda bir seçim kurulu olarak Kaza Tefrik Meclisi (Cemiyet-i Tefrik) oluşturulacaktır. Bu kurula kaza müdürü, hâkim, müftü, Müslüman olmayan toplulukların reis ve ruhanileriyle kaza kâtipleri girecektir. Cemiyet-i Tefrik, gerek kaza merkezi halkından gerekse köylerde oturanlardan yılda 150 kuruş vergi ödeyen, 30 yaşını tamamlamış, Osmanlı uyruğu, mümkünse okuryazar olmak koşuluyla önce kaza idare meclisi için seçilecek kişilerin 3 misline eşit, yarısı Müslüman diğer yarısı Müslüman olmayan kimselerden ilk senede 12 sonraları 6'şar kişiyi belirleyecektir. Sonraki maddelere göre ise, Köy ihtiyar meclisleri toplanarak, idare meclisi için 2 misli aday seçeceklerdir. Yani 12 kişilik adaydan 8 kişiyi belirleyip tekrar kaza merkezine bildireceklerdir. Seçim kurulunca her köy bir oy kabul edilecek, 2 misli aday belirlenerek liva merkezine kaymakama sunulacaktır. Kaymakam kazalardan gelen isimler arasında uygun gördüklerini "Meclis-i İdare Azalığı"na getirecektir.¹⁰⁶

Bu maddeler pilot uygulama olan Tuna Vilayeti'nde uygulanmış, 8 Ekim 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin maddeleri olup 26 Ekim 1864'te uygulamanın nasıl yapılacağı hakkında yayımlanan talimata göre ise; kaza müdürlerinden içlerinde işe yarayanlar görevlerine devam edecekler, diğerlerinin yerine başkası seçilecek ve eğer aday yoksa merkezden birinin müdür olarak atanması istenecektir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, s.83; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.260; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, Aralık 2011, s.41.

¹⁰⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.260; Gençoğlu, *a.g.m.*, s.41.

¹⁰⁶ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.251; Torun, *a.g.t.*, ss.60-61.

¹⁰⁷ Kaya Kılıç, *a.g.t.*, s. 70; Torun, *a.g.t.*, s.61.

Daha sonra genel olarak Tuna Vilayet Nizamnamesi uygulanmaya başlanmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi uygulanacak Vilayetler Nizamnamesi ile Tuna Vilayet Nizamnamesi arasında çok büyük farklar yoktur. Bu sebeple kaza idare meclislerine girecek 4 üyenin seçilmesinde kısaca; Kaza Tefrik Meclisi belirlediği adayları köy ihtiyar meclislerine göndermekte ve onların seçtikleri yeniden kaza tefrik meclisine gelmektedir. Meclis 2 misli adayı seçip kaymakama sunmakta, kaymakam ise mutasarrıfa ileterek asıl üyelerin seçilmesini sağlamaktadır. Bunlar kâğıt üzerindeki kurallardır ve gerçekte seçimin işleyişi bunlara pek uymamaktadır. Seçimler zamanında ve düzenli yapılmamakta, ileri gelenler aralarında anlaşıp saptadıkları adayları hükümete kabul ettirmektedirler.¹⁰⁸

Söke kazasında kaza idare meclisinde görev yapan memurlar, aşağıdaki tabloda verilmiştir. H.1300 (M.1883) yılından itibaren idare meclisinde görev yapan memurlar “aza-ı tabiiye (doğal üye)” ve “aza-ı muntahabe (seçilen üye)” şeklinde ikiye ayrılmakta, tabii üyelerle birlikte seçilmiş üyelerin de kaza idare meclisinde yer almaya başladığını görmekteyiz.

Tablo 2: *Söke Kazası Kaza İdare Meclisi'nde Görev Yapan Memurlar.*

Kaza İdare Meclisi					
Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
1296 ¹⁰⁹ (1879)	Kaymakam Efendi	İbrahim Fevzi Efendi	Yorgi Ağa	Haci Mihail Ağa	Katib Hafız Halil Efendi
1298 ¹¹⁰ (1881)		Ziya Bey	Ali Ağa	Andonlatifiyan Efendi	Çukacı Anderya Efendi
1299 ¹¹¹ (1882)	Kaymakam Hüseyin Reşad Efendi	Abbas Efendi	Hacı Ali Ağa	Fotaki Ağa	Anderya Ağa

¹⁰⁸ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.261.

¹⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Bilim, *a.g.m.*, s.28.

¹¹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

¹¹¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182.

Tarih	Reis	Aza-ı Tabiiye (Doğal Üye)				Aza-ı Müntahabe (Seçilen Üye)			
1300 ¹¹² (1883)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Abbas Efendi	Hacı Mustafa Ağa Efendi	Anderya Efendi	Fotaki Efendi
1301 ¹¹³ (1884)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü	Tahrirat kâtibi Efendi Fotaki		Abbas Efendi	Hacı Mustafa Ali Ağa	Terzi Anderya Çorbacı	
1302 ¹¹⁴ (1885)	Reis Kaymakam Efendi	Naib Efendi	Müftü Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi	Hacı Halil Efendi	Hacı Mustafa Ali Ağa	Terzi Anderya Çorbacı	Manolaki
1303 ¹¹⁵ (1886)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Müftü Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi	Hacı Halil Efendi	Hacı Mustafa Ali Ağa	Manolaki	
1304 ¹¹⁶ (1887)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Halil Efendi	Hacı Mustafa vali Ağalar	Fotaki Efendi	
1305 ¹¹⁷ (1888)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Molla Mehmed Efendi	Helvacı Mehmed Ağa	Fotaki Efendi	

¹¹² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300 (1883), s.177.

¹¹³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301 (1884), s.194.

¹¹⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302 (1885), s.173.

¹¹⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303 (1886), s.143.

¹¹⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304 (1887), s.143.

¹¹⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1305 (1888), s.342.

1306 ¹¹⁸ (1889)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Molla Mehmed Efendi	Helvacı Mehmed Ağa	Fotak i Efendi	
1307 ¹¹⁹ (1890)	Reis Kaymakam Bey	Naib Efendi	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Halil Efendi	Ziya Bey	Fotak i Efendi	
1308 ¹²⁰ (1891)	Reis Kaymakam Bey	Naib ve Müftü Efendiler	Mal müdürü Efendi Tahrirat kâtibi Efendiler	Despot Efendi		Hacı Halil Efendi	Hacı Ziya Bey	Hacı Mihail Ağa	
1311 ¹²¹ (1893)	Reis Kaymakam Bey	Naib ve Müftü Efendiler	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Halil Efendi	Tevfik Efendi	Hacı Kostanti Efendi	
1312 (1894)- 1315 ¹²² (1897)	Reis Kaymakam Bey	Naib ve Müftü Efendiler	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Halil Efendi	Tevfik Efendi	Hacı Kostanti Efendi	
1316 ¹²³ (1898)	Reis Kaymakam Bey	Naib ve Müftü Efendiler	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Ziya Efendi	Tevfik Efendi	Mihail Efendi	

¹¹⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.155.

¹¹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

¹²⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

¹²¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328.

¹²² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301.

¹²³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.280.

1317 ¹²⁴ (1899)	Reis Kaymakam Bey	Naib ve Müftü Efendiler	Mal müdürü Efendi	Tahrirat kâtibi Efendi		Hacı Halil Efendi	Tevfik Efendi	Yani Efendi	
-------------------------------	-------------------------	-------------------------------	-------------------------	------------------------------	--	-------------------------	------------------	----------------	--

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla herkese eşitlik sağlanmış kurumlar ve yönetimler gibi birimlere gayrimüslimler de alınmıştır. Buna uygun olarak Söke’de de gayrimüslimler çeşitli görevler için birimlere alınmışlardır. Örneğin Yorgi Ağa ile Hacı Mihail Ağa gibi gayrimüslimler tabloda gördüğümüz üzere yönetim meclisinde yer almışlardır.¹²⁵

H.1299 (M.1882) yılı Aydın vilayet salnamesinde diğerlerinden farklı olarak “Meclis-i İdare” başlığı altında Azalar, Ser Tahsildarı ve Muhaberat Muharriri’nin isimleri de verilmiştir.¹²⁶ Bu isimler “Meclis-i İdare” başlığı altında verilmiş, “Memurin-i Kaza” başlığı ise yoktur. Tezimizde de Reis ve azalar “Kaza İdare Meclisi” başlığı altında, geriye kalan kaymakam ve naib gibi görevliler de “Memurlar” başlığında verilmiştir. Son olarak bu başlıkta H.1299 (M.1882) yılı salnamesinde geriye kalan 2 memur ise ser tahsildarı Ali Rıza Efendi ve Muhaberat Muhabiri Hector Efendi’dir.¹²⁷

1.2. Belediye Dairesi

Belediye dairesi, kazalarda devlet işlerini yürütmek üzere kurulmuştur. Reis, azalar, kâtip ve sandık eminleri gibi üyelerden oluşmaktadır. Azaları arasında birden fazla gayrimüslim olduğu görülmektedir. Söke kazasındaki belediye dairesinde görev yapan memurlar oluşturduğumuz tabloda verilmiştir.

H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamesinde “Meclis-i Belediye” başlığı ile memurlar hakkında bilgi verilmiştir. Memurlara ek olarak Komiser Ömer Ağa da bu kurumda görevlendirilmiştir.¹²⁸ Aynı şekilde H.1301 (M.1884) vilayet salnamesinde de

¹²⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

¹²⁵ *Bilim, a.g.m.*, s.29.

¹²⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182; *Bilim, a.g.m.*, s.30.

¹²⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.182.

¹²⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

Belediye Dairesi'nde komiser olarak Osman Ağa ve Mehmed Ağa, mimar olarak da Anton görev yapmaktadır.¹²⁹

H.1315 (M.1897) yılı vilayet salnamesinde ayrıca Varidat Belediye 49.636 kuruş olarak belirtilmiştir.¹³⁰ H.1316 (M.1898) yılı vilayet salnamesinde de 50.000 kuruştur.¹³¹ H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesinde de 50.000 kuruş olup, ayrıca telkih(aşılana) olunan çocuklar 1200 kişidir.¹³² Bunlara ek olarak "Söke Kazası" başlığı altında, H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde de Söke'nin vâridât-ı seneviyesi (belediye bütçesi) 49.710 kuruştur. Bu bütçe ile öncelikle kentin güvenliği sağlanmış ve sokaklar 80 fener ile aydınlatılmaktadır.¹³³

Tablo 3: Söke Kazası Belediye Dairesi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tarih	Reis	Azalar	Katib ve Sandık Emini	Tabib
1296/1879 ¹³⁴	Ömer Ağa	Derviş Ağa Necip Efendi Ahmed Efendi Haci Nikolaki Efendi Andoneki ve Yorgaki	Katib Cafer	
1298/1881 ¹³⁵	Derviş Ağa	Mustafa Ağa Haci Nikola Ağa Andoneki Efendi Yorgaki Efendi	Katib Cafer Efendi	
1299/1882 ¹³⁶	Ömer Ağa	Derviş Hasan Ağa Mustafa Ağa		
1300/1883 ¹³⁷	Ömer Ağa	Derviş Hasan Ağa Mustafa Ağa Yorgi Efendi Andoneki Efendi	Katib Cafer Efendi	

¹²⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301 (1884), s.194.

¹³⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), s.302.

¹³¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316 (1898), s.282.

¹³² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317 (1899), s.264.

¹³³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.601; Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", ss.38-39.

¹³⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296 (1879), s.109; Bilim, a.g.m., s.28; Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", s.38.

¹³⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298 (1881), s.146.

¹³⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299 (1882), s.182; Bilim, a.g.m., s.30.

¹³⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300 (1883), s.178.

1301/1884 ¹³⁸	Ömer Ağa	Hacı Mehmed Ağa Mustafa Ağa Hacı Evik Yani Kalanco Hacı Nikola Ağa	Katib ve Sandık Emini Cafer Efendi	Hüseyin Efendi
1302/1885 ¹³⁹	Ömer Ağa	Hacı Mehmed Ağa Mustafa Ağa Hacı Nikola Ağa Yani Kalanco	Katib ve Sandık Emini Cafer Efendi	Hüseyin Efendi
1303/1886 ¹⁴⁰	Ömer Ağa	Mehmed Ağa Ahmed Efendi Evik Efendi Yani Kalanco Efendi	Katib Cafer ve Sandık Emini Manolaki Efendi	
1304/1887 ¹⁴¹	Ömer Ağa	Hacı Osman Ağa Ziya Bey Evik Efendi Yani Kalanco Efendi	Katib Cafer Efendi Sandık Emini Manolaki Efendi	Hacı Hüseyin Efendi
1305/1888- 1307/1890 ¹⁴²	Ömer Ağa	Hacı Osman Ağa Ziya Bey Evik Efendi Yani Kalanco Efendi	Katib Cafer Efendi ve Sandık Emini Manolaki Efendi	Hacı Hüseyin Efendi
1308/1891 ¹⁴³	Ömer Ağa	Hacı Osman Ağa Necib Efendi Kalanco Efendi Hacı Evik Efendi Hacı Nikola Efendi	Cafer Sadık Bey ve Sandık Emini İsmail Efendi	Doktor Hüseyin Efendi
1311/1893 ¹⁴⁴	Ferid Efendi	Ömer Ağa Necib Efendi Cafer Sadık Efendi Mustafa Efendi Kalanco ve Mihail Efendiler	Cafer Sadık ile Katib ve Sandık Emini Ali Vasaf Efendi	Hacı Hüseyin Kamî Efendi

¹³⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194.

¹³⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

¹⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143.

¹⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144.

¹⁴² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

¹⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

¹⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328.

1312/1894- 1314/1896 ¹⁴⁵	Ferid Efendi	Hacı Ali Efendi Kalanco Efendi Mustafa Efendi Mihail Efendi Ömer Efendi	Katib ve Sandık Emini Hüseyin Efendi	Hacı Hüseyin Kamî Efendi
1315/1897 ¹⁴⁶	Ali Rıza Efendi	Hacı Bey Kalanco Efendi Necib Efendi Migran Efendi Omroz Efendi Ergiryadi Efendi	Katib ve Sandık Emini Mustafa Efendi	
1316/1898 ¹⁴⁷	Ali Rıza Efendi	Kacar Efendi Yani Kalanco Efendi Abdülhamid Efendi Alekiyoyadi Efendi Omroz Efendi	Katib ve Sandık Emini İsmail Efendi	Mihran Efendi
1317/1899 ¹⁴⁸	Ali Rıza Efendi	Kiro Efendi Ahmed Efendi Abdülhamid Efendi Arastidi Efendi Kasbar Efendi	Katib ve Sandık Emini İsmail Efendi	Mihran Efendi

Söke'nin idari durumunda dikkat çekici özelliklerden biri, belediye kurumunun çok erken denilebilecek bir tarihte oluşturulmuş olmasıdır. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nde her köy bir belediye sayılır hükmü bulunmasına rağmen aynı anda her yerde belediye örgütü kurulması imkânsızdır.¹⁴⁹ 1877'de dahi belediye meclislerinin oluşturulmasında yeni sistemler getirilmiş olduğuna göre, H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde, Söke'nin belediye başkanı olarak Ömer Ağa'nın

¹⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), ss.298-299.

¹⁴⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

¹⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.282.

¹⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.264.

¹⁴⁹ Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", ss.37-38.

belirtilmiş olması belediyenin 1878-1879 gibi çok erken bir tarihte var olduğunu göstermektedir.¹⁵⁰

1.3. Aşar İdaresi

Aşar toprak mahsullerinden alınan verginin adıdır. Öşür sözcüğünün anlamı onda bir anlamına gelmekte ve öşürün çoğulu ise aşardır.¹⁵¹

Söke kazasında da aşar idaresi kurulmuş ve bu kurumda görev yapan memurların isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Söke Kazası Aşar İdaresi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tarih	Memur	Başkatib	İkinci Katib	1. Kol Memuru	2. Kol Memuru	3-4-5-6. Kol Memuru	Odacı
1299 ¹⁵² (1882)	Raşid Efendi	Hamid Efendi	Mahmud Efendi				
1300 ¹⁵³ (1883)	Mehmed Raşid Efendi	Hamid Efendi	Mehmed Efendi				
1301 ¹⁵⁴ (1884)	Hidayet Efendi	Hamid Efendi	Mehmed Efendi	Necip Efendi	Raşid Efendi	Lütfü Efendi	Rıfat Efendi
1302 ¹⁵⁵ (1885)	Hüdayi Efendi	Hamid Efendi	Mehmed Efendi				
1308 ¹⁵⁶ (1891)	Aş'âr Me'muru Cemal Bey	A'sâr Katibi İzzet Bey					

¹⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", s.38.

¹⁵¹ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s.96.

¹⁵² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.182.

¹⁵³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.178.

¹⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.195.

¹⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.174.

¹⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

1.4. Tahrir-i Vergi İdaresi

Söke kazasındaki toplanan vergilerin kayıtlarını tutan, deftere yazan memurların olduğu bir kurumdur. Bu kurumda bir reis ve azalar bulunur ayrıca tapu kâtibi, vergi kâtibi ve tahsildar gibi memurlar da görev yapmaktadır.

H.1296 (M.1879), H.1298 (M.1881) ve H.1300 (M.1883) tarihlerindeki Aydın vilayet salnamelerinde tapu kâtibi Mehmed Efendi ve tahrir emlak kâtibi ise İbrahim Efendi'dir.¹⁵⁷

H.1299 (M.1882) Aydın vilayet salnamesinde "Tahrir Emlak" başlığı altında; reis Hacı Kazım Efendi, vukuat kâtibi İbrahim Efendi, Cennetzade Mustafa Ağa, Abbas Efendi, Kostî, Nikola, Anderya ve jurnal kâtibi Mehmed Efendi ile jandarma mülazımı İbrahim Ağa isimleri verilmiştir.¹⁵⁸

H.1301 (M.1884) tarihli vilayet salnamesinde "Me'murin Saire" başlığı altında yine vergi kâtibi İbrahim Efendi, tapu kâtibi Mehmed Efendi ve vergi kâtibi muavini ise Şemseddin Efendi ile Abidin Efendi'dir.¹⁵⁹ Ayrıca "Ma' Tahrir Virgü Emlak İdaresi" memurlarına da bu salnamede yer verilmiştir. H.1301 (M.1884) tarihli Aydın vilayet salnamesine göre "Ma' Tahrir Virgü Emlak İdaresi" başlığı altında; reis Kazım Efendi, azalar: Abbas Efendi, Cennetzade Mustafa Ağa, Hacı Nikola Efendi, Fotaki Efendi, Anderya Efendi, Abidin Efendi ve kâtip ise Şemsi Efendi'dir.¹⁶⁰

H.1302 (M.1885) tarihli vilayet salnamesinde ser tahsildarı Yusuf Efendi, vergi kâtibi ise "Ma' Tahrir Vergi Komisyonu" başlığı altında İbrahim Efendi'dir.¹⁶¹

H.1303 (M.1886) yılı vilayet salnamesinde vergi kâtibi Âdem Efendi, tapu kâtibi Mehmed Efendi ve ser tahsildarı Kadri Efendi'dir.¹⁶²

H.1304-1307 (M.1887-1890) yılları arasındaki vilayet salnamesinde vergi kâtibi İbrahim Efendi ve tapu kâtibi Mehmed Efendi'dir.¹⁶³

¹⁵⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.177.

¹⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.182; Bilim, a.g.m., s.30.

¹⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196.

¹⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.195.

¹⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.174.

¹⁶² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143.

¹⁶³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187.

H.1308 (M.1891) yılında ise, “Ba’zı Me’murin” başlığı altında; tapu kâtibi Mehmed Efendi ve Sırrı Efendi, aşar memuru Cemal Bey, aşar kâtibi ise İzzet Bey’dir.¹⁶⁴

H.1311-1317 (M.1893-1899) tarihleri arasında ise tapu kâtibi Mehmed Sırrı Efendi’dir.¹⁶⁵

1.5. Menafi Sandığı

Midhat Paşa Tuna vilayetinde “Menafi Sandıkları” adı altında bir teşkilat kurmuş ve bu teşkilatın amacı ise ziraatçıların her zaman ihtiyaç duydukları parayı halkı ekonomik sıkıntıya sokan sarraflardan değil, Menafi Sandığı’ndan küçük bir faiz karşılığı ile borç olarak almalarını sağlamaktır.¹⁶⁶ Midhat Paşa Memleket Sandıkları hakkında bir layiha kaleme almış, ilgili kazalara göndermiş ayrıca Babıali’ye bir mazbata ekinde sunmuş olup, 7 Şubat 1865 tarihinde Padişah iradesi ile de resmen Menafi Sandıkları’nın kurulması kabul edilmiştir. 19 Temmuz 1867 tarihinde ise, Osmanlı Devleti’nin tüm vilayetlerinde Memleket Sandıkları kurulmuştur. Layihada ismi Memleket Sandıkları olarak yer almış ancak, Tuna Vilayeti’nde ilk olarak Menafi Sandıkları ismiyle kurulup yaygınlaştığı için vilayet halkı arasında da bu şekilde kullanılmış ve bu tabir değiştirilmemiştir.¹⁶⁷ Diğer vilayetlerde kurulan Memleket Sandıkları için ise, Sait Paşa’nın sadrazamlığı esnasında 1883 yılından itibaren aşar vergisi %1 oranında artırıldığı ve bu %1’lik paya “Menâfi Hissesi” denildiği için kurulan yeni sandıklara da “Menafi Sandıkları” denilmiştir.¹⁶⁸

Ziraat Bankası’nın temeli olan ilki Tuna vilayetinde, sonra İstanbul’da ve daha sonraları da ülkenin belirli kentlerinde oluşturulan Menafi Sandıkları’ndan biri de Söke’de kurulmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

¹⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s. 302; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

¹⁶⁶ Kılıç, *a.g.m.*, s.107.

¹⁶⁷ Kılıç, *a.g.m.*, s.108.

¹⁶⁸ Ferhat Güngör, *Osmanlı Devleti Zirai Kredi Teşkilatları (1863-1888)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2015, s.84.

¹⁶⁹ Bilim, *a.g.m.*, s.29.

Tablo 5: Söke’de Menafi Sandığı Vekilleri.

Tarih	Aza	Aza	Katib	Kolcu
1299 (1882) ¹⁷⁰	Cennetzade Mustafa Ağa	Haci Nikola Efendi		
1300 (1883) ¹⁷¹	Cennet oğlu Hacı Mustafa Ağa	Haci Nikola Efendi	Katib Ahmed Efendi	
1301 (1884) ¹⁷²	Cennetzade Mustafa Ağa	Haci Nikola	Katib Ahmed Efendi	Kolcu Ahmed Ağa
1302 (1885) ¹⁷³	Ahmed Efendi	Yako Efendi	Katib Tevfik Efendi	Kolcu Ahmed Ağa

1888 yılında Ziraat Bankası kurularak Menafi Sandıkları’nın yerini almıştır. Her sandığın bulunduğu kazaya bağlı köylerin İhtiyar Meclisleri tarafından, Ziraat Sandıkları Meclisleri üyeleri, Kaza İdare Meclisleri üyesinin seçim usulüne uygun olarak 2 sene için seçilmişlerdir. Sadece ilk defa tayin edilecek üyenin yarısı, 1 sene için seçilerek tayin edilmiştir. Bu görevlilerin, memuriyet süresinin sona ermesinden 2 sene geçmeden tekrar seçilmeleri uygun görülmemiştir. Söke kazası gibi birçok etnik yapıya sahip olan kazalarda, sandık meclisleri üyelerinin yarısının Müslüman ve diğer yarısının ise gayrimüslim olmasına karar verilmiştir.¹⁷⁴ Aşağıdaki tabloda da Söke kazası Ziraat Bankası’nda görev yapan memurların isimleri verilmiş, H.1315-1317 (M.1897-1899) yılları arasındaki üyelerin yarısı Müslüman ve diğer yarısı gayrimüslimdir. Ayrıca H.1315 (M.1897) tarihli Aydın vilayet salnamesinde azalarda

¹⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882) s.182.

¹⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883) s.178.

¹⁷² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884) s.195.

¹⁷³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885) s.174.

¹⁷⁴ Güngör, a.g.t., s.59.

iki defa parantez içinde münhal yazılıp, boş ve açık olan kadro için iki aza yazıldığı anlaşılmaktadır.

H.1308 (M.1891) vilayet salnamesine göre Ziraat Bankası reisi Ahmet Efendi, “Bazı Memurin” başlığı altında verilmiştir.¹⁷⁵ H.1311 (M.1893) yılından itibaren yine aynı şekilde “Bazı Memurin” başlığı altında, H.1315-1317 (M.1897-1899) yılları arasında ise “Ziraat Bankası” başlığı altında verilir Söke kazasında Ziraat Bankası resmen kurulmuş ve sermayesi dahi belirtilmiştir.

Tablo 6: Söke’de Ziraat Bankası’nda Görev Yapan Memurlar.

Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Muhasebe Kâtibi	Muhas ebe Kâtibi Refiki	Muhas ebe Kâtibi Muavi ni	Miktar Sermaye
1311 ¹⁷⁶ (1893)	Hacı Ziya Bey				Mehmed Sabri Efendi			
1312 ¹⁷⁷ (1894)	Cafer Sadık Bey				Mehmed Sabri Efendi		Hasan Efendi	
1313 ¹⁷⁸ (1895)- 1314 (1896)	Ferid Efendi				Mehmed Sabri Efendi		Hasan Efendi	
1315 ¹⁷⁹ (1897)	Necib Efendi	Omroz Efendi	Münhal (boş, açık) (×2)	Racetor Efendi	Mehmed Sabri Efendi	Raşid Efendi		2239683 kuruş

¹⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.159.

¹⁷⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311 (1893), s.329.

¹⁷⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312 (1894), s.328.

¹⁷⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313 (1895), s.305; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314 (1896), s.299.

¹⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), s.302.

1316 ¹⁸⁰ (1898)	Reis Münhal (boş, açık)	Omroz Efendi	Osman Ferid Efendi	Hacator Efendi	Sabri Efendi	Raşid Efendi		2407385 kuruş
1317 ¹⁸¹ (1899)	Hamid Efendi	Omroz Efendi	Ahmed Efendi	Hacator Efendi	Mehmed Sabri Efendi	Ahmed Raşid Efendi		2596000 kuruş

2. Memurlar

2.1. Kaymakam

Eski idare teşkilatında kazanın idare amirine verilen addır. Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde idari teşkilat vilayet, sancak, kaza, nahiye olmak üzere dört derece olup, kazanın bugünkü karşılığı ise ilçedir.¹⁸²

Kaim-makamdan gelmiş bir kelime olan kaymakam, sözlükte “birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, naib” gibi anlamlara gelmekte, Osmanlı merkez teşkilatında hem anlam hem de terim olarak kullanılmaktadır. 1842 yılı başlarından itibaren muhassıl-ı emvallik sisteminin yerini kaymakamlık almış, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan kaymakamların tayinleri yine bu nezaretçe yapılmıştır. Kaymakamlar ilk olarak valilere karşı sorumludurlar. Taşra teşkilatında kaymakamlar önceleri sancak mülki amiri olarak sancak beyinin yerini almışlar ve bu sıfatla önceden “küçük meclis” denilen 1849'dan itibaren ise “sancak meclisi” adını alan bir kurula başkanlık etmişlerdir. Sancak meclisi; mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleriyle Müslüman ve gayrimüslim toplulukların seçtiği kişilerden oluşmaktadır. Meclisin başlıca görevleri; sancağın maliye, belediye ve eğitim-öğretim işleriyle ilgili kararlar almak ve bunların dışında güvenliğin sağlanması da meclisin ve kaymakamın sorumluluğundadır. Vali ve kaymakamlar Tanzimat'ın ilk 20 yılında eski alışkanlıklarını sürdürmüşler, vergi yolsuzlukları ve hediye alma gibi bir takım usulsüzlüklerde bulunmuşlardır. Ancak halk şikâyetlerde bulunmuş ve suçlu olanlar

¹⁸⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

¹⁸¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

¹⁸² Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s.219.

görevlerinden alınıp yerlerine yeni kaymakamlar gönderilmiştir. Görevini iyi yapan kâtipler ile öğrenim görmüş başarılı öğrenciler 18 Ocak 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiye'ye kabul edilip burada kaymakamlık ve müdürlük için yetiştirilmişlerdir.¹⁸³

1864'ten itibaren Vilayet Nizamnamesi'ne göre sancağın yönetimi kaymakamdan alınıp mutasarrıfa bırakılmış ve genellikle Mekteb-i Mülkiye mezunları arasından seçilen kaymakam da kazanın mülki amiri olmuştur. Bu nizamname ile birkaç köyün birleşmesinden nahiyeler teşkil edilmiş ve nahiyelerin idaresi nahiye müdürlerine verilmiştir. Ayrıca nahiye müdürünün başkanlığında oluşturulan mecliste alınan kararların kaza kaymakamının onayı ile yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁴

1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 43. maddesine göre kaza kaymakamlarının görevleri; mülki, mali, zabtiye ve davalardan sonra alınan kararların belgelerinin düzenlenmesini sağlamaktır. Ayrıca 1871 Nizamnamesi'nin 35. ve 36. maddelerinde mutasarrıfların görevlerinin belirtildiği kısımda kazanın idaresiyle ilgili olan kısımlar da kaymakamın görevleridir.¹⁸⁵ 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 44. maddesine göre nahiye müdürlerinin ilgili kurallara göre seçilmeleri, nahiye meclislerini liva mutasarrıflarından izin alınarak toplatılması, nahiye meclislerinde alınan kararların liva mutasarrıflarının izniyle kaza meclislerinde görüşülüp uygulamaya konulması ayrıca nahiyelerin denetlenmesi de kaymakamın görevlerindendir.¹⁸⁶

Söke kazasında görev yapan kaymakamların isimleri salnameler ve arşiv belgelerinde yer almaktadır.

H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası kaymakamı Mehmed Arif Hikmet Efendi'dir.¹⁸⁷

3 Ekim 1880 tarihli belgeye göre, Söke kazası kaymakamı Hakkı Bey ile Milas kazası kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin mevki ve idarelerine nazaran yer değiştirmelerine lüzum görülmuş ve kendileri de uzlaşıp bu duruma razı olmuşlardır.¹⁸⁸ Bu belgeden

¹⁸³ Yücel Özkaya, "Kaymakam", *DİA*, C. 25, 2002, s.84.

¹⁸⁴ Özkaya, *a.g.md.*, s.85.

¹⁸⁵ Torun, *a.g.t.*, s.65; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.81.

¹⁸⁶ Torun, *a.g.t.*, s.66; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.81.

¹⁸⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Bilim, *a.g.m.*, s.28.

¹⁸⁸ BOA., *İrade Dâhiliye (İ. DH.)*, No: 814/65731.

de anlaşıldığı üzere Mehmed Arif Hikmet Efendi'den sonra Söke kazasında Hakkı Bey kaymakamlık yapmıştır.

H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası kaymakamı Hacı Ali Rıza Efendi'dir.¹⁸⁹

H.1299 (M.1882) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası kaymakamı Hüseyin Reşad Efendi'dir.¹⁹⁰

Reşad Efendi'nin kaymakamlığa nasıl geldiğine dair 23 Şubat 1882 tarihli belgeye göre, Menemen kazası kaymakamı Reşad Efendi ile Aydın Sancağı dâhilinde bulunan Bozdoğan kazası kaymakamı Cemal Efendi'nin ahali ile geçinememesi nedeniyle görevlerinden alınmalarına karar verilmiştir. Söke kazasından Nazilli kaymakamlığına atanan ancak Söke'deki görevine iade edilen Ali Rıza Efendi'nin daha sonra Bozdoğan, Menemen kaymakamı Reşad Efendi'nin Söke, Cemal Efendi'nin Köyceğiz, Seferihisar kaymakamı Safvet Bey'in Menemen ve Soma kaymakamlığından ayrılmış olan Yusuf Ziya Efendi'nin Seferihisar kaymakamlıklarına tayinleri gerçekleştirilmiştir. Fakat Ali Rıza ve Reşad Efendilerin müntahab (seçilmiş, seçkin) kaymakamlardan olmadıkları kayıttan anlaşılmıştır. Ayrıca Yusuf Ziya Efendi'nin Soma'dan ayrılma sebebi mazbata ile bildirilmedikçe diğer yere tayininin yararlı olmasının görülmesinden dolayı Bozdoğan kaymakamlığına Biga'dan ayrılmış Tefvik Bey, Söke'ye Timurlu'dan ayrılmış olan Said Bey ve Seferihisar kaymakamlığına Cemal Efendi'nin tayinleriyle, Menemen kazası kaymakamlığına da Safvet Bey'in memuriyeti uygun görülmüştür.¹⁹¹ Belgeden de anlaşıldığı üzere Söke kazasına önce Reşad Efendi tayin edilmiş, ondan sonra ise Said Bey'in tayini gerçekleştirilmiştir.

H.1300 (M.1883) yılı vilayet salnamesinde de Söke kazası kaymakamı Mehmed Said Bey'dir.¹⁹²

H.1301 (M.1884) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası kaymakamı Cemaleddin Efendi'dir.¹⁹³

¹⁸⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

¹⁹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.181.

¹⁹¹ BOA., *İ. DH.*, No: 848/68101.

¹⁹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.177.

¹⁹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194.

H.1302 (M.1885) yılı Aydın vilayet salnamesinde Söke kazası kaymakamı ilk önce Cemal Efendi olarak verilmiştir.¹⁹⁴ Fakat salnamenin son sayfalarında bulunan tashih ve ilave kısmında kaymakam Said Bey olarak düzeltilmiştir.¹⁹⁵

20 Ağustos 1885 tarihli belgeye göre Saruhan Sancağı dâhilindeki Eşme kazasının kaymakamı Reşid Bey Söke'ye, Söke kaymakamı Said Bey ise boş durumda olan Soma kaymakamlıklarına nakledilmiş ve Eşme kazası için de oraca uygun birinin tayin edilmesi istenmiştir.¹⁹⁶

H.1303-1307 (M.1886-1890) yılı vilayet salnamelerinde Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni Efendi'dir.¹⁹⁷

Belgelerde bu yıl aralığında Söke kazası kaymakamlığı hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir. Buna göre; 13 Ocak 1886 tarihli belgede, Söke kazası kaymakamı Reşid Bey'in istifasından dolayı Bozdoğan kaymakamı H.1259 (M.1843-1844) Yenişehir doğumlu Hüseyin Avni Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁸

Bir başka belgede ise Reşid Bey'in başka bir yere tayin edildiği anlatılmaktadır. 18 Mart 1887 tarihli belgede Mendeli kazası kaymakamlığına Simav kaymakamı Salih Efendi'nin nakli ve onun yerine de eski kaymakam Ali Galip Bey'in tayini düşünülmüştür. Fakat daha önce Galip Bey'in hapis cezasıyla mahkûm olmasından dolayı memuriyetinden vazgeçilmiş ve burada bulunan Mustafa Talib Efendi'nin tayini Bağdat vilayetinden yazı ile bildirilmiştir. Talib Efendi'nin evvelce Aziziye kaymakamlığına memuriyeti olmuş olduğundan, Simav kazası kaymakamlığına Söke kazası kaymakamı Reşid Bey'in tayini yapılmıştır.¹⁹⁹

Yine 27 Nisan 1887 tarihli arşiv belgesinde de Simav kazası kaymakamlığına üçüncü sınıftan seçilmiş Söke kazası kaymakamı Reşid Bey'in nakil ve tayin olduğu belirtilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

¹⁹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.279.

¹⁹⁶ BOA., *İ. DH.*, No: 960/75959.

¹⁹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.142; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.143; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.155; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

¹⁹⁸ BOA., *İ. DH.*, No: 976/77089.

¹⁹⁹ BOA., *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1405/41.

²⁰⁰ BOA., *DH. MKT.*, No: 1416/33.

Bazen kazada görev yapan memurların görevlerini yaparlarken nizama aykırı şekilde davrandıkları da görülmüştür. Örneğin 21 Kasım 1887 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni Efendi'nin kaza aşarını nizama aykırı olarak iltizam etmesinden dolayı yargılamasına dair tahrirat ve evrak gönderilmiştir. Hüseyin Avni ve liva muhasebecisi Tahsin ve kaza mal müdürü Ahmed Şükrü Efendilerin icab edenlerle beraber yargılanmalarına lüzum görülmüştür.²⁰¹

Belgelerde memurlar ve halkın kendi kaymakamlarından hoşnut olmadıkları ve değiştirilmesini istediklerine dair belge de bulunmaktadır. 7 Mart 1888 tarihli belgede Söke kaza ahalisi ve bazı memurlar uygunsuz hallerinden dolayı kaymakam Avni Efendi'nin değiştirilmesi talebinde bulunmuşlardır.²⁰²

16 Mayıs 1888 tarihli belgeye göre Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni Efendi'nin görevden alınmasıyla yerine Nazilli kaymakamı Cemal Bey getirilmiştir.²⁰³

H.1306-1307 (M.1889-1890) yılı devlet salnamelerinde Söke kazası kaymakamı yine Hüseyin Avni Efendi'dir.²⁰⁴

Hüseyin Avni Efendi'nin tekrar kaymakam olması hakkında 16 Nisan 1889 tarihli belgede Söke kazası kaymakam vekili Mehmed Hilmi Efendi'nin istifasından dolayı yerine vekâleten Ali Rıza Efendi tayin edilmiştir. Belgede 11 Nisan 1888 tarihli tahriratta Hüseyin Avni Efendi'nin beraat etmiş olduğundan söz edilmiş, memuriyetine iade kılındığı telgrafla bildirilmiştir.²⁰⁵

27 Mart 1890 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni Bey ile Menemen kazası kaymakamı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin birbirleriyle yer değiştirilmeleri istenmiş ise de Hüseyin Hüsnü Efendi'nin gayri müntahab (seçilmemiş) takımdan olmasından dolayı yer değiştirilmelerinin nizama aykırı olduğu belirtilmiştir. Hüseyin Avni Efendi Menemen kazası kaymakamlığına nakil olunmuş ve Söke kaymakamlığına da Mahmud Münib Bey tayin edilmiştir.²⁰⁶

²⁰¹ BOA., DH. MKT., No: 1464/118.

²⁰² BOA., DH. MKT., No: 1492/59.

²⁰³ BOA., DH. MKT., No: 1508/90.

²⁰⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306 (1889), s.529; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1307 (1890), s.575.

²⁰⁵ BOA., DH. MKT., No: 1616/141.

²⁰⁶ BOA., DH. MKT., No: 1711/56.

Aynı konuda 11 Nisan 1890 tarihli belgeye göre de, Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni ve Menemen kazası kaymakamı Hüseyin Hüsnü hakkındaki şikâyetten dolayı yer değiştirilmeleri istenmiş fakat Hüseyin Hüsnü Efendi'nin gayri müntahab(seçilmemiş) takımdan olmasından dolayı yer değiştirilmeleri nizama aykırı bulunmuştur. Hüseyin Avni Efendi Menemen kaymakamlığına nakl olunmuş, Söke kaymakamlığına ise üçüncü sınıftan seçilmiş Mahmud Münib Bey tayin olunmuştur.²⁰⁷

Yine aynı şekilde 24 Nisan 1890 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Hüseyin Avni Efendi'nin Menemen kazası kaymakamlığına nakliyle Söke kaymakamlığına da Mahmud Münib Bey tayin edilmiştir.²⁰⁸

H.1308 (M.1891) yılı vilayet ve devlet salnamesinde de kaymakam Mahmud Munib Bey'dir.²⁰⁹

22 Temmuz 1891 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Mahmud Münib Bey'in, Bozdoğan kaymakamı Hacı Raşid Efendi ile yer değiştirmeleri hususunda gerekenin yapılması gerektiği bildirilmiştir. Yine aynı şekilde 20 Eylül 1891 tarihli belgede de işe başlama tarihlerinden itibaren 1250'şer kuruş maaş verilmesi ve bu tarihin yazı ile bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹⁰

31 Temmuz 1891 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Mahmud Münib Bey ile Bozdoğan kazası kaymakamı Hacı Raşid Efendi'nin bulundukları kazaların su ve havasıyla uyuşamamışlar, birbirleriyle yer değiştirmek için dilekçe yazıp göndermişlerdir. Kendi rızaları ile yer değiştirmek istedikleri, maaşlarının birbirlerine denk olması ve üçüncü sınıftan müntahab (seçilmiş, seçkin) bulundukları kayıttan anlaşıldığı için bu becayişleri kabul edilmiştir.²¹¹

H.1309 (M.1891-92)-H.1310 (M.1892-93) yılı devlet salnamelerinde kaymakam Hacı Mehmed Raşid Efendi'dir.²¹²

²⁰⁷ BOA., *İ. DH.*, No: 1174/91799.

²⁰⁸ BOA., *DH. MKT.*, No: 1720/79.

²⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1308 (1891), s.567.

²¹⁰ BOA., *DH. MKT.*, No: 1851/65; BOA., *DH. MKT.*, No:1869/89.

²¹¹ BOA., *İ. DH.*, No:1236/96783.

²¹² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309 (1891-92), s.595; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1310 (1892-93), s.603.

21 Haziran 1893 tarihli belgede Söke kazası kaymakamlığına, Hüseyin Efendi'nin oğlu H.1277 (M.1860-1861) Dersaadet doğumlu Ali Galip Bey'in getirildiği ifade edilmektedir. Söke kazası kaymakamı Raşid Efendi'nin vefat etmesinden dolayı boşalan yerine Ali Galip Bey'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²¹³

H.1311 (M.1893) yılı vilayet salnamesinde kaymakam Galip Bey gösterilir iken, aynı yıl devlet salnamesinde ise kaymakam Mehmed Raşid Efendi'dir.²¹⁴

23 Haziran 1893 tarihli belgede Aydın vilayeti dâhilinde Söke kazası kaymakamlığına Tavas kazası kaymakamlığı vekâletinde bulunan Ali Galib Bey'in tayin edildiği bilgisine ulaşılmaktadır.²¹⁵ Ali Galip Bey daha sonra, Alaşehir'den Afyonkarahisar'ına devam ettirilmiş olunmakta olan şimendifer hattında işçiler arasında ara sıra meydana gelen vukuattan dolayı hakkındaki şikâyet sebebiyle 4 Temmuz 1896 tarihinde Eşme kazası kaymakamının yerine tayin edilmiştir.²¹⁶

H.1312 (M.1894) yılı vilayet salnamesinde kaymakam Ali Galip Bey'dir. Devlet salnamesinde ise kaymakam Hüseyin Avni Efendi'dir.²¹⁷

H.1313-1314 (M.1895-1896) yılı vilayet ve devlet salnamelerinde kaymakam Ali Galip Bey'dir.²¹⁸

4 Ekim 1896 tarihli belgeden Nazilli kazası kaymakamlığına Söke kazası kaymakamı Galip Bey'in nakil olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁹

7 Ocak 1897 tarihli belgeye göre, Söke kazası kaymakamlığına Salihli kazası kaymakamı Malatya doğumlu Mehmed Şevki Bey tayin edilmiştir.²²⁰

10 Ocak 1897 tarihli belgede Aydın vilayeti dâhilinde Söke kazası kaymakamlığına Salihli kazası kaymakamı Mehmed Şevki ve onun yerine Kastamonu vilayeti dâhilinde Gere de kaymakamı Mehmed Nafiz Efendilerin nakil edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu

²¹³ BOA., İ. DH., No: 1305/18.

²¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1311 (1893), s.639.

²¹⁵ BOA., İ. DH., No: 226/16884.

²¹⁶ BOA., *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, No: 830/62176.

²¹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1312 (1894), s.655.

²¹⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313 (1895), s.685; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1314 (1896), s.697.

²¹⁹ BOA., İ. DH., No: 1340/1.

²²⁰ BOA., İ. DH., No: 1343/32.

nakiller ile Gerede kaymakamlığına Ovacık kaymakam-ı sabıkı Kerim Bey'in tayini hakkında 24 Aralık 1896 tarihli ve 3924 numaralı tezkire gönderilmiştir.²²¹

H.1315 (M.1897) ve H.1316 (M.1898) yıllarında vilayet ve devlet salnamelerinde kaymakam Mehmed Şevki Bey'dir.²²²

Söke kazası kaymakamı Mehmed Şevki Efendi ile Çine kaymakamı Muharrem Efendi'nin yer değiştirmelerine 22 Kasım 1898 tarihli ve 3628 numaralı tezkire üzerine memuriyet komisyonuyla karar verilmiştir.²²³ Yine aynı şekilde 22 Kasım 1898 tarihli bir başka belgede Söke kazası kaymakamı Mehmed Şevki Efendi'nin hakkında şikâyetler bulunmasından ve Çine kaymakamı Muharrem Efendi'nin yer değiştirme dilekçesi bulunduğundan dolayı birbirleriyle yer değiştirmelerine karar verildiği ifade edilmiştir. 12 Aralık 1898 tarihli belgede Söke kazası kaymakamı Mehmed Şevki Efendi ile Çine kazası kaymakamı Muharrem Efendi'nin birbirleriyle yer değiştirildikleri anlaşılmaktadır.²²⁴

H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesi ve devlet salnamesinde Söke kazası kaymakamı Muharrem Bey'dir.²²⁵

2.2. Nâib

Şeri mahkemelerin hâkimlerine verilen unvan olup kadı yerine de kullanılmıştır. Naib tabiri naiblerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetini (vekilliğini) yapmalarından dolayı gelmiştir. Anadolu ve Rumeli kadıları esas itibarı ile kazaskerleri İstanbul'da otururlar, taşralara kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirler ve bu vekillere ise “naib” adı verilmiştir. Mahkemeler tarafından bir işin incelenmesine memur edilen bilirkişilerin, incelemelerine nezaret etmek üzere seçilen mahkeme koluna da bu ad verilmiştir. Naipler gördükleri davalardan harç alırlar ve bu harçlardan kazaskerlere de hisse vermektedirler.²²⁶

²²¹ BOA., BEO., No: 893/66919.

²²² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897), s.435; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.280; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316 (1898), s.510.

²²³ BOA., BEO., No: 1241/93074.

²²⁴ BOA., DH. MKT., No: 2138/18; BOA., İ. DH., No: 1360/19.

²²⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1317 (1899), s.491.

²²⁶ Pakalın, a.g.e., C. II, s.644.

Sözlük anlamı olarak “birini temsil etmek, birine vekâlet etmek” anlamındaki nevb (niyâbe) mastarından türeyen nâib (çoğulu nüvvâb), “bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse” anlamına gelmektedir. İslâm devletlerinde başlıca devlet ricâlinin kendilerine yardımcı olmak veya bulunmadıkları yerlerde ve zamanlarda işlerini yürütmek üzere tayin ettikleri görevlilere nâib adı verilmiştir.²²⁷

Başlangıçtan beri naiblik Osmanlılarda mevcut olup idareyi temsilen yeni fethedilen yerlere sancak beyi veya subaşı, hukuku temsilen ise kadı yahut nâib tayin edilmesi bir fetih geleneğidir. Medrese eğitimi alan naibler, özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilafları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mesleği mensubu kimselerdir. Kadı yardımcısı ve vekili olan nâib Osmanlı adli teşkilatında kadı tarafından belirlenmekte, Anadolu ve Rumeli kazaskeri tarafından onaylanmaktadır. Belirli sürelerde görev değişiklikleri olan naibler genelde süresiz olarak tayin edilirler, çok nadir 25-30 yıl aynı yerde görev yapan naibler de olmuştur.²²⁸

Salnamelerde Söke kazasında görev yapmış olan naiblerin isimlerine ulaşmak mümkündür.

H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası naibi Abdurrahman Zekeriya Efendi'dir.²²⁹ H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası naibi Şerif Efendi'dir.²³⁰ H.1299-1300 (M.1882-1883) yılı vilayet salnamelerinde Söke kazası naibi Mustafa Şerif Efendi'dir.²³¹ H.1301-1302 (M.1884-1885) yılı vilayet salnamelerinde Söke kazası naibi Mehmed Sadık Efendi'dir.²³² H.1303-1304 (M.1886-1887) yılı vilayet salnamelerinde Söke kazası naibi Hasan Rıza Efendi'dir.²³³ H.1305 (M.1888) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası naibi Mehmed Arif Efendi'dir.²³⁴ H.1306-1307 (M.1889-1890) yılı vilayet salnamelerinde Söke kazası naibi Ahmed Arslan Efendi'dir.²³⁵ H.1306-1307 (M.1889-1890) yılı devlet

²²⁷ Casim Avcı, “Naib”, *DİA*, C. 32, 2006, s.311.

²²⁸ Mehmet İpşirli, “Naib”, *DİA*, C. 32, 2006, s.312.

²²⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Bilim, a.g.m., s.28.

²³⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

²³¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.177.

²³² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

²³³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.142; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.143.

²³⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342.

²³⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.155; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

salnamelerinde ise naib Arslan Efendi olarak geçmektedir.²³⁶ H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesi ve devlet salnamesinde naib Ali Şevki Efendi'dir.²³⁷ H.1309 (M.1891-92) yılı devlet salnamesinde de yine aynı şekilde naib Ali Şevki Efendi'dir.²³⁸ H.1310-1311 (M.1892-93) yılı devlet salnamelerinde naib Said Efendi'dir.²³⁹ H.1311-1312 (M.1893-1894) yılı vilayet salnamelerinde naib Müderris Mehmed Said Efendi'dir.²⁴⁰ H.1312 (M.1894) yılı devlet salnamesinde Söke kazası naibi Arslan Efendi'dir.²⁴¹ H.1313 (M.1895) yılı vilayet ve devlet salnamesinde Söke kazası naibi İbrahim Rüştü Efendi'dir.²⁴² H.1314 (M.1896) vilayet salnamesinde Söke kazası naibi İbrahim Rüştü Efendi'dir. Fakat H.1314 (M.1896) devlet salnamesinde ise Mustafa Mesud Efendi olduğu belirtilmiştir.²⁴³ H.1315-1316 (M.1897-1898) yılı vilayet salnamelerinde ve H.1315 (M.1897) yılı devlet salnamesinde naib Mustafa Mesud Efendi'dir.²⁴⁴ H.1316-1317 (M.1898-1899) yılı devlet salnameleri ve H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesinde ise naib Yahya Sıdkı Efendi'dir.²⁴⁵

2.3. Müftü

Müftü, devletin merkezinde bulunan ve ulemanın başkanı durumunda olan şeyhülislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan büyük kentlerde gören kimselerdir. Din ile ilgili sorunlar çıktığı zaman veya din ile ilgili destek almak istediklerinde yönetici, kadı veya halk müftülere başvuru yapmaktadırlar.²⁴⁶ Kazalarda da müftüler halkın dini önderi olmuşlar ve Kaza İdare Meclisi'nin de daimi üyeleri arasında yer almışlardır.

²³⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306 (1889), s.529; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1307 (1890), s.575.

²³⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1308 (1891), s.567.

²³⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309 (1891-92), s.595.

²³⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1310 (1892-93), s.603; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1311 (1893), s.639.

²⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327.

²⁴¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1312 (1894), s.655.

²⁴² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313 (1895), s.685.

²⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1314 (1896), s.697.

²⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.280; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897), s.435.

²⁴⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316 (1898), s.510; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1317 (1899), s.491; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

²⁴⁶ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.91.

Aydın vilayet salnamelerinde Söke kazasında görev yapan müftüler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

H.1296-1299 (M.1879-1882) yılı vilayet salnamelerinde müftü Hacı Eyüb Efendi'dir.²⁴⁷ H.1301 (M.1884) yılı vilayet salnamesinde müftü, "Müftü Efendi" olarak yazılmıştır.²⁴⁸ H.1302 (M.1885) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası müftüsü ilk önce "Müftü Efendi" olarak verilmiştir.²⁴⁹ Fakat salnamenin son sayfalarında bulunan tashih ve ilave kısmında müftü Hacı Ahmed Efendi olarak düzeltilmiştir.²⁵⁰ H.1303-1304 (M.1886-1887) yılı vilayet salnamelerinde müftü Ahmed Hüsnü Efendi'dir.²⁵¹ H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde müftü Hacı Mustafa Efendi'dir.²⁵² H.1311-1314 (M.1893-1896) yılı vilayet salnamelerinde müftü yine Hacı Mustafa Efendi olarak yazılmıştır.²⁵³

2.4. Mal Müdürü

Tanzimat ile iltizamlar kaldırılmış, vilayet idaresi de bazı esaslar üzerinde kurulmuştur. Bu esaslara göre vilayet idaresinde mülk taksiminin her bir derecesinde mahalli askerleri kumanda eden bir muhafız ve mal müdürü adını alan Maliye Nezareti'ne bağlı memur bulunmaktadır.²⁵⁴

Valilerin görevlerinin azaltılmış olması üzerine, idare ve asayişin sağlanmasında güçlük çekilmiştir. Bu sebeple 1852'de bir ferman çıkarılmıştır. 28 Kasım 1852'de çıkarılan bu ferman ile mal müdürleri, muhassıllar, kaza ve nahiye meclisleri üyeleri ve zabıta ile reisleri valilerin idaresine verilmiştir. Valiler bu memurların çalışmalarından ve hareketlerinden sorumlu oldukları için onları azledebilme yetkilerine de sahip olmuşlardır.²⁵⁵

²⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182.

²⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194.

²⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

²⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.279.

²⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.142; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.143.

²⁵² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

²⁵³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298.

²⁵⁴ Edouard Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Osmanlı Türkçesi'ne Çev. Ali Reşad, Latin Alfabesi'ne Çev. Kamil Yeşil, Ed. Hasan Hüseyin Karabağ), Kaknüs Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017, s.106.

²⁵⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı Devri (1856-1861)"*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.131; Engelhardt, *a.g.e.*, s.108.

22 Ocak 1871’ de çıkarılan “İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi”nde yani 1871 Vilayet Nizamnamesi’nde ise kazaların maliye işleri “kaza mal müdürleri”ne bırakılmıştır.²⁵⁶ Daha detaylı bilgi verecek olursak; 1871 Vilayet Nizamnamesi’nde kaza idaresindeki görevlilerden bahsedilirken, kaza mal müdürleri hakkında da “Faslı Sani Kaza İdaresi Beyanındadır” kısmındaki 45. maddede bilgi verilmiştir. 1871 Vilayet Nizamnamesi’nin 45. maddesine göre kaza mal müdürünün vazifeleri; Vilâyet Nizamnamesi’nin mali konularından kazalarla ilgili kısımlarının uygulanmasından sorumlu ve liva muhasebecisinin mutasarrıf vasıtasıyla kaymakama ileteceği tarifnamelere göre iş göreceklidir.²⁵⁷

Söke kazasında görev yapan mal müdürlerinin isimlerine salnamelerden ulaşmak mümkündür. Buna göre; H.1296 (M.1879) ve H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamelerinde mal müdürü Edhem Efendi’dir.²⁵⁸ H.1299-1300 (M.1882-1883) yılı vilayet salnamelerinde Âdem Efendi’dir.²⁵⁹ H.1301 (M.1884) yılı vilayet salnamesinde Hafız Ali Efendi’dir.²⁶⁰ H.1302-1304 (M.1885-1887) yılı vilayet salnamelerinde Hafız Halil Efendi’dir.²⁶¹ H.1305 (M.1888) yılı vilayet salnamesinde Ahmed Efendi’dir.²⁶² H.1306-1307 (M.1889-1890) yılı vilayet salnamelerinde Hüseyin Faik Efendi’dir.²⁶³ H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde Şükrü Efendi’dir.²⁶⁴ H.1311-1314 (M.1893-1896) yılı vilayet salnamelerinde yine aynı şekilde Şükrü Efendi’dir.²⁶⁵ H.1315-1317 (M.1897-1899) yılı vilayet salnamelerinde ise mal müdürü İsmail Hakkı Efendi’dir.²⁶⁶

Aşağıdaki tabloda da salnamelerde “Bazı Memurin” başlığı altında yazılan Söke kazasındaki mal müdürü muavini ve refikin ve H.1315 (M.1897) tarihinden itibaren de salnamelerde “Mal Kalemi” başlığı altında verilen memurların isimleri yıl yıl

²⁵⁶ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, ss.252-253.

²⁵⁷ Torun, *a.g.t.*, s.66; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, ss.81-82.

²⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

²⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.177.

²⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194.

²⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.142; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.143.

²⁶² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342.

²⁶³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.155; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

²⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

²⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298.

²⁶⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.280; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

yazılmıştır. Buna göre Söke kazasında H.1315 (M.1897) yılında Mal Kalemi'nin kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: *Söke’de Mal Kalemi’nde Görev Yapan Memurlar.*

Tarih	Mal Müdürü Mu’avini	Mal Müdürü Refiki	
1308 (1891) ²⁶⁷	Hacı Mustafa Efendi	Tevfik Bey	
1311 (1893) ²⁶⁸	İbrahim Efendi	Refiki Rıza Efendi	
1312-1314 (1894-1896) ²⁶⁹	İbrahim Efendi	Rıza Efendi	
Mal Kalemi			
Tarih	Mal Müdürü Mu’avini	Mal Müdürü Refiki	Sandık Emni
1315 (1897) ²⁷⁰	İbrahim Efendi	Rıza Efendi	Hacı İbrahim Efendi
1316 (1898) ²⁷¹	İbrahim Efendi	Ali Rıza Efendi	Hacı İbrahim Efendi
1317 (1899) ²⁷²	Mehmed Muhiddin Efendi	Ali Rıza Efendi	Ahmed Şükrü Efendi

²⁶⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

²⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329.

²⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1895), s.299.

²⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301.

²⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

²⁷² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

2.5. Tahrirat Kâtibi

Kazalarda yazı işleri ile görevli bulunanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Livalardaki (Sancaklarda) bu türlü görev sahiplerine “Tahrirat Müdürü” ve vilâyetler ile nezaretlerdekilere ise “Mektupçu” adı verilmiştir.²⁷³

H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde tahrirat kâtibi Hafız Halil Efendi'dir.²⁷⁴ H.1298-1299 (M.1881-1882) yılı vilayet salnamelerinde tahrirat kâtibi Halil Efendi'dir.²⁷⁵ H.1300 (M.1883) yılı vilayet salnamesinde tahrirat kâtibi Hafız Halil Efendi'dir.²⁷⁶ H.1301-1304 (M.1884-1887) yılı vilayet salnamelerinde tahrirat kâtibi Hafız Mehmed Efendi'dir.²⁷⁷ H.1305-1307 (M.1888-1890) yılı vilayet salnamelerinde tahrirat kâtibi Ahmed Efendi'dir.²⁷⁸ H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde tahrirat kâtibi Süleyman Efendi'dir.²⁷⁹ H.1311-1312 (M.1893-1894) yılı vilayet salnamelerinde yine Süleyman Efendi yazılmıştır.²⁸⁰ H.1313-1314 (M.1895-1896) yılı vilayet salnamelerinde tahrirat kâtibi Ahmed İzzet Efendi'dir.²⁸¹ H.1315 (M.1897) yılı vilayet salnamesinde tahrirat kâtibi Ali Efendi'dir.²⁸² H.1316 (M.1898) yılı vilayet salnamesinde tahrirat kâtibi Ali Cemal Efendi olarak yazılmıştır.²⁸³ H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesinde ise tahrirat kâtibinin İsmail Hakkı Efendi olduğu yazılmıştır.²⁸⁴

2.6. Sandık Emni

Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren, elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasıyla sorumlu olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. Daha sonra bu tabir yerine “Veznedar” ismi kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁵

²⁷³ Pakalın, a.g.e., C. III, s.377.

²⁷⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Bilim, a.g.m., s.28.

²⁷⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), ss.181-182.

²⁷⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.177.

²⁷⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.142; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.143.

²⁷⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.155; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

²⁷⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

²⁸⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327.

²⁸¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298.

²⁸² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301.

²⁸³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.280.

²⁸⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

²⁸⁵ Pakalın, a.g.e., C. III, s.122.

II. Mahmud tarafından 1814 yılından itibaren kademeli bir şekilde Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'da devletin buyruklarını yerine getirmeyen ayanlar ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁶ Fakat ayanlar, halk ile devlet arasındaki ilişkilerde bazı yararlı işler yaptığı için büsbütün ortadan kaldırılmamıştır. Bunun için yaratacağı boşlukta düşünülerek 1826'dan sonra kurulan Sandık Eminliği'ne ayanlığın bazı görevleri aktarılmıştır. Daha sonra muhtarlık örgütü kurulup 1833'de işlerlik kazandıktan sonra, ayanlık kendi kendine son bulmuştur.²⁸⁷

1858 tarihli “Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm ile Kâimakâmların ve Müdürlerinin Vezaifini Şâmil Tâlimatı” na göre sandık eminleri hakkında talimatın 44. maddesinde, hazine gelirlerini teslim ettikçe kaza müdürüne bildirmek ve sandıkta biriken gelirleri derhal sancak merkezlerine ulaştırmakla sorumlu oldukları bilgisi verilmektedir.²⁸⁸

20 Şubat 1860 tarihli “Talimat-ı Umumiyye” nin 16. bendi, kazalarda maliye işlerinin nasıl yapılacağına ayrılmıştır. Buna göre sandık eminleriyle de yıllık muhasebe yapılacaktır.²⁸⁹

Söke kazası sandık eminlerinin isimleri, H.1296 (M.1879) ve H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamelerinde “Söke Kazası” başlığı altında, H.1299 (M.1882) yılı vilayet salnamesinde ise kaymakam, naib, müftü gibi diğer memurlar ile beraber “Meclis-i İdare” başlığı altındadır. H.1301 (M.1884) yılında ise tekrar “Söke Kazası” başlığı altında verilmiştir. H.1302-1308 (M.1885-1891) yılları arasında “Memurin Saire” veya “Bazı Memurin” başlığı altında sandık eminlerinin kimler olduğu bilgisi verilmiştir. Buna göre Söke kazasında görev yapan sandık eminlerinden ilk olarak H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde sandık emini Abbas Efendi'dir.²⁹⁰ H.1298-1299 (M.1881-1882) yıllarında Mustafa Efendi'dir.²⁹¹ H.1301-1302 (M.1884-1885)

²⁸⁶ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s.54.

²⁸⁷ Musa Çadircı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, C. LI, S. 201, Ankara 1988, s.1238; Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.129; Eryılmaz, *a.g.e.*, s.54.

²⁸⁸ Torun, *a.g.t.*, s.54.

²⁸⁹ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.248.

²⁹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; Bilim, *a.g.m.*, s.28.

²⁹¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.182.

yıllarında yine Mustafa Efendi'dir.²⁹² H.1304-1307 (M.1887-90) yıllarında Şemsi Efendi'dir.²⁹³ H.1308 (M.1891) yılında Yusuf Ziya Efendi'dir.²⁹⁴

Bunların dışında H.1302-1317 (M.1885-1899) tarihleri arasında Daire-i Belediye'de, H.1312-1314 (M.1894-1896) tarihleri arasında Maarif Komisyonu'nda ve H.1315-1317 (M.1897-1899) tarihleri arasında Mal Kalemi'nde de kâtip ve sandık emini adıyla memurlar görevlendirilmiştir.

Belediye Dairesi'nde H.1302 (M.1885) yılında kâtip ve sandık emini Cafer Efendi'dir. H.1303-1307 (M.1886-1890) yıllarında Belediye Dairesi'nde görev yapan sandık emini Manolaki Efendi'dir.²⁹⁵ H.1308 (M.1891) yılında İsmail Efendi'dir. H.1311 (M.1893) yılında kâtip ve sandık emini Ali Vasaf Efendi'dir. H.1312-1314 (M.1894-1896) yıllarında kâtip ve sandık emini Hüseyin Efendi'dir. H.1315 (M.1897) yılında kâtip ve sandık emini Mustafa Efendi'dir. H.1316-1317 (M.1898-1899) yıllarında ise kâtip ve sandık emini İsmail Efendi'dir.²⁹⁶

Maarif Komisyonu'nda H.1312-1314 (M.1894-1896) yılları arasında görev yapmış olduğu görülen sandık emini bulunmektedir. Maarif Komisyonu'nda görev yapan kâtip ve sandık emini H.1312 (M.1894) yılında Süleyman Efendi, H.1313-1314 (M.1895-1896) yıllarında ise Eyüb Efendi'dir.²⁹⁷

Mal Kalemi'nde H.1315-1316 (M.1897-1898) yılı vilayet salnamelerinde sandık emini olarak Hacı İbrahim Efendi'nin görev yaptığı belirtilmiştir. H.1317 (M.1899) yılında ise Mal Kalemi'nde görev yapan sandık emini Ahmed Şükrü Efendi'dir.²⁹⁸

²⁹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.194; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.174.

²⁹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187.

²⁹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

²⁹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1894), s.173; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1895), s.143; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1896), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

²⁹⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), ss.298-299; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.282; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.264.

²⁹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.299.

²⁹⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.262.

2.7. Diğer Memurlar

Söke kazasında belli bir komisyon içinde yer almayan memurlar salnamelerde “Memurin Saire”, “Müteferrika” ve “Bazı Memurin” başlıkları altında yazılmıştır.

Nüfus Memurları; Diğer memurlar başlığı altında topladığımız memurlardan ilki olan Söke kazasındaki nüfus memurları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8: *Söke’de Görev Yapan Nüfus Memurları ve Kâtibleri.*

Tarih	Nüfus Memuru	Nüfus Kâtibi
1296 (1879) ²⁹⁹	Cafer Sadık Efendi	
1298 (1881) ³⁰⁰	Cafer Efendi	
1301 (1884) ³⁰¹	Galip Efendi	Süleyman Efendi
1302 (1885) ³⁰²	Talib Efendi	Süleyman Efendi
1303-1307 (1886-1890) ³⁰³	Talib Efendi	
1308 (1891) ³⁰⁴	Talib Efendi	Süleyman Efendi
1311-1312 (1893-1894) ³⁰⁵	Talib Efendi	Süleyman Efendi
1313-1314 (1895-1896) ³⁰⁶	Talib Efendi	Mehmed Ali Efendi

²⁹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109.

³⁰⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

³⁰¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196.

³⁰² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

³⁰³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187.

³⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

³⁰⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329.

³⁰⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300.

1315 (1897) ³⁰⁷	Tahir Efendi	Mehmed Ali Efendi
1316 (1898) ³⁰⁸	Mustafa Efendi	Mehmed Ali Efendi
1317 (1899) ³⁰⁹	Ali Talib Efendi	Mehmed Ali Efendi

Evkaf Vekili; H.1296 (M.1879) ve H.1298 (M.1881) yılı vilayet salnamelerinde Mehmed Sırrı Efendi'dir³¹⁰. H.1315-1317 (M.1897-1899) yıllarında ise evkaf vekili Ömer Efendi olarak belirtilmiştir.³¹¹

Arazi Kâtibi; H.1301 (M.1884) yılı vilayet salnamesinde arazi kâtibi Sakızlı Mehmed Efendi'dir.³¹²

Kâtip; H.1303 (M.1886) ve H.1304-1307 (M.1887-1890) yılı vilayet salnamelerinde kâtip Süleyman Efendi'dir.³¹³

Hazine Vekili; H.1308 (M.1891) yılında hazine vekili Arab Hafız Ahmed Efendi iken, H.1311 (M.1893) ve H.1312 (M.1894) yılı vilayet salnamelerinde hazine dava vekili Hafız Ahmed Efendi'dir.³¹⁴

Reji Memuru; H.1308 (M.1891) Aydın vilayet salnamesinden edindiğimiz bilgide Aydın vilayetinde bulunan reji memur ve kâtiplerinin isimlerinin olduğu cetvelde Söke memur ve mültezimi Kalanco Efendi'dir.³¹⁵ H.1315-1317 (M.1897-1899) tarihleri arasındaki vilayet salnamelerinde de yine aynı şekilde reji memurunun Kalanco Efendi olduğu belirtilmektedir.³¹⁶

³⁰⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

³⁰⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

³⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

³¹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

³¹¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

³¹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196.

³¹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187.

³¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329.

³¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.258.

³¹⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

Zabıta Memurları; H.1298 (M.1881) yılında Söke kazasında zabıta memuru Hacı Hasan Ağa'dır.³¹⁷ H.1301 (M.1884) yılında zabıta memurluğunda ise Hacı Ahmed Ağa görev yapmıştır.³¹⁸ H.1302 (M.1885) yılında zabıta memuru yine Yüzbaşı Ahmed Ağa ve polis memuru ise Hüseyin Efendi'dir.³¹⁹ Söke kazasında polis memuru H.1311 (M.1893) yılında Rıfat Efendi³²⁰, H.1312 (M.1894) yılında Tevfik Efendi³²¹ ve H.1313-1314 (M.1895-1896) yıllarında Mehmed Efendi³²²dir. Söke kazasında H.1315-1317 (M.1897-1899) yıllarında zabıta memurluğunda görev yapanlar "Memurin Zabıta" başlığı altında verilmiştir.

Tablo 9: *Söke'de Memurin Zabıta'da Görev Yapan Memurlar.*

Tarih	Zabıta Memuru	Polis Memuru	Polis Memuru	Piyade Jandarma Nefer	Süvari Jandarma Nefer
1315 ³²³ (1897)	Yüzbaşı Hacı Ahmed Efendi	Veysel Efendi		20	4
1316 ³²⁴ (1898)	Yüzbaşı Hacı Ahmed Efendi	Mehmed Efendi		20	4
1317 ³²⁵ (1899)	Yüzbaşı Hafız İlhami Efendi	Karabet Efendi	Said Efendi	21	4

³¹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146.

³¹⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196.

³¹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.174.

³²⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329.

³²¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328.

³²² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.299.

³²³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

³²⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), ss.281-282.

³²⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), ss.263-264.

Orman Memurları; Söke kazasında orman süvarisi, piyadesi, piyade kolcusu ve ondalık memuru gibi kimseler görev yapmışlardır. Aydın vilayet salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre; salnamelerde “Bazı Memurin” başlığı altında H.1308 (M.1891) ve H.1311 (M.1893) yıllarında orman süvarisi Halil, piyadesi Hasan ve ondalık memuru Tahir Efendi’dir.³²⁶

H.1312 (M.1894) yılı vilayet salnamesinde “Bazı Memurin” başlığı altında orman süvarisi Halil, orman piyade ve kolcuları Ömer ile Asım Ağalar ve ondalık memuru Tahir Efendi’dir.³²⁷ H.1313-1314 (M.1895-1896) yılları vilayet salnamelerine göre yine “Bazı Memurin” başlığı altında orman süvarisi Halil, orman piyade kolcusu Ömer Ağa ve ondalık memuru Tahir Efendi’dir.³²⁸ H.1315 (M.1897) yılı vilayet salnamesinde “M’emurin Saire” başlığı altında orman süvarisi Ali Rıza Efendi’dir.³²⁹ H.1316 (M.1898) yılı vilayet salnamesinde “Me’murin Saire” başlığı altında orman süvarisi İbrahim Bey iken H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesinde orman oluk memuru ise Tahir Efendi’dir.³³⁰

Telgraf ve Posta Memurları; Söke kazasında posta memuru, posta müdürü ve hem telgraf hem de posta memuru şeklinde memurların isimleri yazılmıştır. H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde Söke posta memuru Ahmed Efendi’dir.³³¹ H.1298-1300 (M.1881-1883) yılı vilayet salnamelerinde telgraf ve posta memuru Galip Bey’dir.³³² H.1302-1308 (M.1885-1891)³³³ yıllarında telgraf müdürü Galip Efendi olmuştur. H.1311-1314 (M.1893-1896) yılları arasında telgraf ve posta memuru Ömer Efendi’dir.³³⁴ H.1315 (M.1897) yılında Ömer Efendi Posta müdürü olmuştur.³³⁵ H.1316 (M.1898) yılında Mehmed Şevki Efendi posta müdürü olmuştur.³³⁶ H.1317

³²⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329.

³²⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328.

³²⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1891), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1892), s.299.

³²⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

³³⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

³³¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.64.

³³² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.146; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1299 (1882), s.87; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1300 (1883), s.86.

³³³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.174; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.255.

³³⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300.

³³⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

³³⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

(M.1899) yılı vilayet salnamesinde telgraf ve posta müdürü Mehmed Şefkati Efendi olarak geçmekte fakat Şevki yerine yanlışlıkla Şefkati isminin yazılmış olduğu düşünülmektedir.³³⁷

Düyun-ı Umumiye Memurları; Söke kazasında bulunan “Düyun-ı Umumiye” memurları yıl yıl aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10: *Söke’de Görev Yapan Düyun-ı Umumiye Memurları*

Tarih	Düyun-ı Umumiye Memuru	Düyun-ı Umumiye Kâtibi	Düyun-ı Umumiye Aşar Kâtibi
1311 (1893) ³³⁸	Ahmed Efendi	Necib Efendi	
1312 (1894) ³³⁹	Ahmed Efendi	Rıza Efendi	
1314 (1896) ³⁴⁰	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	
1315 (1897) ³⁴¹	Ahmed Efendi		
1316 (1898) ³⁴²	Ahmed Efendi	Ramiz Efendi	Hüseyin Efendi
1317 (1899) ³⁴³	Ahmed Efendi	Ramiz Efendi	Aşar Kâtibi Efendi

3. Mahkemeler

3.1. Bidayet Mahkemesi

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi’nin 55. maddesine göre her kazada başkanı kaza hâkimi olan bir Meclis-i Deâvi oluşturulacaktır. Ayrıca bu kurulda temyiz işlerini yürütmek üzere 2’si Müslüman 2’si Müslüman olmayan 4 aza olacak ve bu azalar

³³⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

³³⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329.

³³⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328.

³⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.299.

³⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.302.

³⁴² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

³⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

nizamnamenin 5. bölümünde belirtilen kurallara göre seçilecektir. Nizamname'nin 56. maddesine göre ise Meclis-i Deâvi ilk olarak Müslümanlara ait olup şeriiye mahkemelerinde görülmesi gereken davalara ve gayrimüslimlere ait olan davalara ikinci olarak cinayet davalarına, üçüncü olarak liva ticaret meclislerinde görülmesi gereken davalara bakmakla yükümlü değil, bunların dışındaki küçük suçlar ve anlaşmazlıklara bakmakla yükümlüdür.³⁴⁴

14 Şubat 1870' te Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bakacağı davaların çeşitleri ile hukuk ve ceza davalarında takip edilecek usule ilişkin olarak "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamname-i Dahilisi" çıkarılmıştır. Nizamnameye göre Osmanlı Devleti'nde nizamiye mahkemeleri dört gruba ayrılmıştır; kazalarda deâvi meclisleri, livalarda temyiz-i hukuk meclisleri, vilayet merkezlerinde temyiz divanları ve İstanbul'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye şeklindedir.³⁴⁵

15 Nisan 1879 tarihinde yapılan bir düzenleme ile divan-ı temyizlerin adı Mahkeme-i İstinaf'a ve deâvi meclislerinin adı ise Bidayet Mahkemesi'ne dönüştürülmüştür. Bunun en büyük sebebi ise; kaza, liva ve vilayetlerde kurulan nizamiye mahkemelerinin isimlerinde yer alan "temyiz" kelimesinin davaların görüleceği mercilerin tayininde karışıklığa yol açtığı içindir. 18 Haziran 1879'da çıkarılan "Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilat-ı Muvakkati" ile nizamiye mahkemelerinin teşkilatı tekrar düzenlenmiştir. Buna göre nizamiye mahkemeleri ceza ve hukuk mahkemeleri olarak ikiye ayrıca bidayet ve istinaf olarak iki dereceye ayrılmıştır. Kazada bir Bidayet Mahkemesi ve Adliye Nezareti'nin uygun göreceği yerlerde Ticaret Mahkemesi bulunacaktır. Kazalarda Ticaret Mahkemesi yoksa ticaret davalarına da Bidayet Mahkemesi bakacaktır.³⁴⁶

Söke kazasında Bidayet Mahkemesi hakkında bilgi verecek olursak ilk olarak 1879'daki düzenlemeden önce Bidayet Mahkemeleri'nin adı Deâvi Meclisleri olarak geçtiği için H.1296 (M.1879) yılı Aydın vilayet salnamesine göre Meclis-i Deâvi reisi Naib Efendi'dir. Azaları ise: Hacı Molla Mehmed Efendi, Hacı Mustafa Ali Ağa, Anton Ağa, Manolaki Ağa, Katib Mehmed Hilmi Efendi'dir.³⁴⁷

³⁴⁴ Torun, *a.g.t.*, s.60; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.61.

³⁴⁵ M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s.186.

³⁴⁶ Kenanoğlu, *a.g.md.*, s.187.

³⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109.

H.1298 (M.1881) yılı Aydın vilayet salnamesine göre Bidayet Mahkemesi'nin azaları: Anton Efendi, Manolaki Efendi, Mustantık-ı Evvel Hacı İbrahim Efendi, Mustantık-ı Sani Mehmed Hilmi Efendi ve "Diğeri Efendi" şeklindedir.³⁴⁸ Daha sonraki yıllarda Söke kazasında Bidayet Mahkemesi'nde görev yapan memurların isimleri de yıl yıl aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Bu bilgilerde ayrıca H.1301 (M.1884) yılı vilayet salnamesinde Söke kazasında bir de ayrıca Nizamiye Mahkemesi'nin olduğu belirlenmiştir. Söke kazası Nizamiye Mahkemesi'nde Reis Hacı Kazım Efendi, azaları ise: Mehmed Ali Efendi, Hacı Evik ve Yani Kalanco Efendi'dir.³⁴⁹

Tablo 11: Söke'de Bidayet Mahkemesi'nde Görev Yapan Memurlar.

Tarih	Reis	Baş Katib	Mustantık		Katib		İkinci Katib	
1299 ³⁵⁰ (1882)	Naib Efendi	Hilmi Efendi	Fevzi Efendi		İlyas Efendi		Tevfik Efendi	
Tarih	Reis	Azası						
1300 ³⁵¹ (1883)	Naib Efendi	Başkatib Mehmed Efendi	Mustantık İbrahim Efendi	Manolaki Efendi	İkinci Katib Tevfik Efendi	Mustantık Muavini İlyas Efendi	Mukavele Memuru Hacator Efendi	
Tarih	Reis	Aza	Mustantık	Katib	Mukayyid	Mübaşir	Mustantık Muavini	Odacı
1301 ³⁵² (1884)	Naib Efendi	Andoni de Efendi	Hacı Osman Ağa	Hilmi Efendi	Tevfik Efendi	Abdi Ağa, Ahmed Ağa	Ferid Efendi	Hüseyin Ağa

³⁴⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298 (1881), s.146.

³⁴⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301 (1884), s.196.

³⁵⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299 (1882), s.182.

³⁵¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300 (1883), s.177.

³⁵² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301 (1884), s.194.

Tarih	Reis	Aza	Baş Katib	Mustantı k	Katib-i Sani	Mustantı k Muavini	Mukavel at Muharrir i
1302 ³⁵³ (1885)	Naib Efendi	Andonid e Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Abbas Efendi	Tevfik Efendi	Ferid Efendi(M uavin)	
1303 ³⁵⁴ (1886)	Naib Efendi	Andonid e Efendi	Mehmed Hilmi Efendi		Tevfik Efendi	Arif Efendi	
1304 ³⁵⁵ (1887)	Naib Efendi	Andonek i Efendi	Mehmed Hilmi Efendi	Ahmed Efendi	Tevfik Efendi	Arif Efendi	Mehmed Efendi
1305 (1888)- 1307 ³⁵⁶ (1890)	Naib Efendi	Andonek i Efendi	Mehmed Sıdkı Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Ali Efendi	Mehmed Efendi
1308 ³⁵⁷ (1891)	Naib Efendi	Anderya Efendi	Karabet Efendi	Ömer Efendi(Az a ve Mustantık)	Asım Bey	Yunus Bey	Bekir Sıtkı Efendi
1311 ³⁵⁸ (1893)	Naib Efendi	Anderya ve Ömer Efendi	Karabet Efendi		Asım Bey	Yunus Efendi	Bekir Sıtkı Efendi

³⁵³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.173.

³⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.143.

³⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144.

³⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.342; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.186.

³⁵⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

³⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.328.

1312 ³⁵⁹ (1894)	Naib Efendi	Anderya ve Ahmed Efendi	Karabet Efendi		Alaaddin Bey	Rıfat Efendi	Bekir Sıtkı Efendi
1313- 1315 ³⁶⁰ (1895- 1897)	Naib Efendi	Anderya ve Cafer Efendi	Karabet Efendi		Mehmed Efendi	Rıfat Efendi	Bekir Sıtkı Efendi
1316 ³⁶¹ (1898)	Naib Efendi	Anderya ve Cafer Efendi	Karabet Efendi		İsmail Efendi	Rıfat Efendi	Bekir Sıtkı Efendi
1317 ³⁶² (1899)	Naib Efendi	Andonek i Efendi ve Hafız Ahmed Efendi	Karabet Efendi		İsmail Efendi	Rıfat Efendi	Bekir Sıtkı Efendi

3.2. Ticaret Mahkemesi

Şer’i mahkemelerin ticari davaları çözümleme yetilerine “Zeyl-i Kanun-ı Ticaret” ilan edildikten sonra son verilmiş ve ticaret davalarının görüleceği yerler, 1879 tarihli “Teşkilat-ı Mehakim Kanunu” ile son düzenlemeler yapıp kesin halini almıştır. Bu kanuna göre her kazada Bidayet Mahkemesi ve Adliye Nezareti’nce uygun görülen yerlerde ise Ticaret Mahkemesi oluşturulmuştur. Şöyle ki her kazada bir Ticaret Mahkemesi kurulmamış, genellikle ticaret işlerinin yoğun olduğu yerlerde ihtiyaç duyulduğunda kurulmuştur. Bunun sebebi de mahkemenin giderlerinin gelirleri ile karşılanacak olması ve mahkemenin kendi giderlerini karşılayamamasıdır. Kendi

³⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.327.

³⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.298; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301.

³⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

³⁶² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

giderini karşılayamayan yerlerde ticaret işlemlerinin, ticaret kanunlarına göre Bidayet Mahkemeleri tarafından görüleceği belirtilmiştir.³⁶³

Söke kazasında Ticaret Mahkemesi'nin H.1315 (M.1897) yılında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Söke kazasında Ticaret Mahkemesi'nde görev yapan reis, azalar ve kâtibin isimleri aşağıdaki tabloda yıl yıl verilmiştir.

Tablo 12: *Söke'de Ticaret Mahkemesi'nde Görev Yapan Memurlar.*

Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Katib
1315 (1897) ³⁶⁴	Naib Efendi	Hamid Efendi	Egiryadi Efendi	Cafer Efendi	Anderya Efendi	Karabet Efendi
1316 (1898) ³⁶⁵	Naib Efendi	Hamid Efendi	Alekiyoyadi Efendi	Necib Efendi	Anderya Efendi	Karabet Efendi
1317 (1899) ³⁶⁶	Naib Efendi	Hamid Efendi	Alekiyoyadi Efendi	Hafız Ahmed Efendi	Andonek i Efendi	Karabet Efendi

3.3. Şer'îye Mahkemesi

Tanzimat Dönemi'nden önce cezaya, ticarete ve hukuka dair her türlü dava şer'î mahkemelerde görülmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ise şer'îye mahkemelerinin dışında ceza, ticaret ve hukuk mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla şer'îye mahkemelerinin yetkileri de daralmış olmuştur. Bu mahkemeler bundan sonraki zamanda sadece İslam halkının hususi hukuk ihtiyaçlarını görmek gibi görevleri üstlenmiştir.³⁶⁷

³⁶³ Akmandar Demirci, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selânik ve Ankara Örnekleri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s.83.

³⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.301.

³⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.281.

³⁶⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.263.

³⁶⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı..."*, s.154.

H.1296 (M.1879) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası Mahkeme-i Şer'îye başkâtibi Şefik Efendi'dir.³⁶⁸

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde Söke kazası Mahkeme-i Şer'îye kâtibi Kamil Efendi'dir.³⁶⁹

H.1311 (M.1893) ve H.1312 (M.1894) yılı vilayet salnamelerinde Mahkeme-i Şer'îye kâtibi İsmet Efendi³⁷⁰, H.1313 (M.1895) ve H.1314 (M.1896) yılı vilayet salnamelerinde ise Mahkeme-i Şer'îye kâtibi Necib Efendi'dir.³⁷¹

4. Komisyonlar

4.1. Maarif Komisyonu

8 Receb 1314/1 Kanunevvel 1312/13 Aralık 1896 tarihli “Vilayat-ı Şahane Maarif Müdürleri'nin Vezâifini Mübeyyin Talimat” ın 10. maddesine göre kaza maarif komisyonlarının başkan ve üyeleri mahalli meclis idareleri tarafından seçilmekte ve maarif müdürlerinin onayıyla vali tarafından tayin olunmaktadır. 15. maddesine göre rüşdiye muallim-i evvelleri kaza maarif komisyonunun doğal üyeleridir. 16. maddesine göre ise komisyonun hesap işlemlerinin yapılabilmesi için maarif müdürlerinin görüşüyle ve Maarif Nezareti'nin izni ile bir miktar maaşla bir katib tayin edilmiştir.³⁷² Kaza maarif komisyonlarının görevleri aynı talimatın 13. ve 14. maddesinde yer almaktadır. Talimatın 13. maddesine göre kaza maarif komisyonlarının görevi, Vilayet Maarif Meclisleri'ne ait vazifeleri uygulamaya özen göstermektir. 14. maddesine göre 6 ayda bir vakıf, avarız ve diğer gelirlerden, talebe velilerinden alınan tedris ücretinden meydana gelen hasılat ile bunların harcama yollarını içeren bir cedvel, ayrıca her sene sonunda genel bir cedvel düzenleyip maarif müdürlerine göndermektir.³⁷³

³⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), s.109.

³⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.159.

³⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329.

³⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300.

³⁷² A. Teyfur Erdoğan, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı: İdari Teşkilat Açısından (2 Cilt)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, ss.326-327. Talimatın tamamına ulaşmak için Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.136-156.

³⁷³ Erdoğan, *a.g.t.*, s.328.

Söke kazasındaki Maarif Komisyonu'nda görev yapan reis, azalar ile diğer memurların isimleri oluşturduğumuz tabloda verilmiştir.

Tablo 13: *Söke'de Maarif Komisyonu'nda Görev Yapan Memurlar.*

Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Kâtip ve Sandık Emini	Kura Mekteb Müftüs ü
1301 ³⁷⁴ (1884)	Ziya Bey	Hacı Halil Efendi	Hacı Osman Ağa	Abbas Ağa	Mustafa Efendi	Beledi ye Reisi Ömer Ağa		
1312 ³⁷⁵ (1894)	Şükrü Efendi	Abdül hamit Efendi	Cafer Efendi	Hafız Ömer Efendi			Süleym an Efendi	
1313 ³⁷⁶ (1895)	Şükrü Efendi	Abdül hamit Efendi	Cafer Efendi	Hafız Ömer Efendi	Hâce Umu Efendi	Hacı Halil Efendi	Eyüb Efendi	Ahmed Faik Efendi
1314 ³⁷⁷ (1896)	Şükrü Efendi	Abdül hamit Efendi	Cafer Efendi	Hafız Ömer Efendi	Hâce Efendi	Hacı Halil Efendi	Eyüb Efendi	Ahmed Faik Efendi
1315- 1316 ³⁷⁸ (1897- 1898)	Hamid Efendi	Hacı Ziya Bey Salise	Ahmed Efendi	Hacı Halil Efendi	Ömer Efendi		Kâtip Şemsi Efendi	

³⁷⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196.

³⁷⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328.

³⁷⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305.

³⁷⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.299.

³⁷⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.283.

1317 ³⁷⁹ (1899)	Hamid Efendi	Hacı Müftü Efendi	Ahmed Efendi	Hacı İsmail Efendi	Tevfik Efendi		Katip Şemsed din Efendi	
-------------------------------	-----------------	-------------------------	-----------------	--------------------------	------------------	--	----------------------------------	--

4.2. Tedarik Vasıta Nakliye ve Askeriye Komisyonu

Bu komisyonun Söke kazasında H.1315 (M.1897) yılında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Söke kazasında askeri ihtiyaçların tedariki için çalışan Tedarik Vasıta Nakliye ve Askeriye Komisyonu'nun reisi, azaları ve kâtibi aşağıdaki tabloda yıl yıl verilmiştir.

Tablo 14: Söke'de Tedarik Vasıta Nakliye ve Askeriye Komisyonu'nda Görev Yapan Memurlar.

Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Katib
1315 (1897) ³⁸⁰	Kaymakam Bey	Osman Ağa	Ali Rıza Efendi	Yüzbaşı Musa Efendi	Tevfik Efendi	Ali Efendi
1316 (1898) ³⁸¹	Kaymakam Bey	Hacı Nikola Efendi	Ali Rıza Efendi	Musa Efendi	Tevfik Efendi	Ali Cemal Efendi
1317 (1899) ³⁸²	Kaymakam Bey	Hacı Nikola Efendi	Ali Rıza Efendi	Yüzbaşı Musa Efendi	Tevfik Efendi	İsmail Efendi

³⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317 (1899), s.265.

³⁸⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), s.303.

³⁸¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316 (1898), s.283.

³⁸² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317 (1899), s.265.

4.3. Ticaret ve Ziraat Odası Komisyonu

Söke kazası Ticaret ve Ziraat Odası reisi ve azalarının isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Söke’de Ticaret ve Ziraat Odası’nın ilk olarak H.1315 (M.1897) tarihinde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Azalardan Hacator sadece H.1315 (M.1897) yılında Hacator Mısriyan yazılmış, diğer 2 yıl (H.1316-17/M.1898-99) sadece Hacator yazılmıştır.

Tablo 15: *Söke’de Ticaret ve Ziraat Odası Komisyonu’nda Görev Yapan Memurlar.*

Tarih	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
1315-1317 ³⁸³ (1897-1899)	Ali Rıza	Mehmed Ali Efendi	Tevfik Efendi	Hacator Mısriyan Efendi	Hacı Mustafa Efendi

5. Verilen Rütbe ve Nişanlar

Madalya çeşitli alanlarda üstün başarı gösterenlere, başarının hatırası olarak genellikle altın, gümüş ve bakır gibi maddelerden hazırlanmış bir defaya mahsus olarak takılan nişanlardır.³⁸⁴ Rütbe ise devlet memurları ve halktan bazı kimselere verilen unvanlar için kullanılan tabirdir.³⁸⁵

Şubat 1843’te yapılan düzenleme ile ula, sani, salis ve rabi (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü) olmak üzere dört sınıf mülkî rütbe oluşturulmuştur.³⁸⁶ Mülki rütbelerin ilk derecesi hamise rütbesi olup askeri rütbelerdeki mülazımın karşılığıdır. Bu rütbeye sahip olanlara “hamiyetli” lakabı kullanılmaktadır.³⁸⁷ Hamise rütbesinden büyük ve saliseden küçük olan dördüncü rütbe anlamındaki rabia rütbesi, askeri rütbeden

³⁸³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.304; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.283; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.265.

³⁸⁴ Ahmet Gündüz, “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909)”, *History Studies International Journal Of History*, C. 3, S. 3, 2011, s.127.

³⁸⁵ Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

³⁸⁶ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, ss.37-38; Gündüz, *a.g.m.*, s.134.

³⁸⁷ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s.719; Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

yüzbaşı rütbesine eşit ve lakap olarak da “fütüvetlü” lakabı kullanılmaktadır.³⁸⁸ Salise rütbesi ise saniyeden küçük, rabiadan büyük ve askeri rütbede binbaşının karşılığıdır. Ayrıca bu rütbeye sahip olanlara “Rif’atlü” lakabı kullanılmaktadır. Bu rütbe 1842 yılından önce saniye rütbesi gibi, mütemayiz ve sınıf-ı sani olarak ikiye ayrılmışsa da bu tarihten itibaren bu dereceleri kaldırılmış ve bir dereceye indirilmiştir.³⁸⁹ Saniye rütbesi ise saliseden büyük, ula sanisinden küçük ve “saniye sınıf-ı sanisi” ile “saniye sınıf-ı mütemayiz” olarak iki derecedir. Bu sebepten dolayı saniye denilince “saniye sınıf-ı sanisi” ve mütemayiz denilince de “saniye sınıf-ı mütemayiz” anlaşılmaktadır. Askeri rütbelere ise miralaya eşittir. Lakap olarak da sanisi için İzzetlü Efendi ve mütemayiz için de İzzetlü Efendim lakabı kullanılmaktadır.³⁹⁰

Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde de Söke kazasındaki memur ve şahıslara verilen rütbe ve nişanlar hakkında bilgiler verilmiştir.

7 Temmuz 1886 tarihli belgeye göre Söke kazası Belediye tabibi Hacı Hüseyin Efendi’nin hizmet ve mesaisinden dolayı Salise rütbesi verilmesi hakkında Tıbbiye Nezaret’inden gönderilen tezkire takdim edilip müsaade edilmiştir.³⁹¹ 6 Mart 1887 ve 28 Mart 1887 tarihli belgelere göre Mekteb-i Tıbbiye’den mezun Söke kazası Belediye Tabibi Hacı Hüseyin Efendi güzel hizmetinden ve mesaisinden dolayı ödüllendirilerek salise rütbesi verilmiştir.³⁹²

15 Temmuz 1887 tarihli belgeye göre Söke’ye tayin olunan Doktor Hüseyin Kamil Efendi’ye salise rütbesi verilmesi için Tıbbiye Nezareti’nden tezkire gönderilmiştir.³⁹³

21 Ocak 1889 tarihli belgeye göre Söke hanedanından İlyaszade Haremi Hoşyar Hanım, Söke’de iskân edilen muhacir için yaptığı yardım ve hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmiştir.³⁹⁴ 11 Mart 1889 tarihli belgeye göre de Söke hanedanından İlyaszade Haremi Hoşyar hanımın, Söke’de iskân edilen muhacirin haklarında görülmüş olan yardım ve hizmetlerinden dolayı nişan verilmesi için Dâhiliye Nezaret Celilesi’nin tezkiresinde arz ve takdim kılınarak, ikinci rütbeden bir kıta şefkat nişanı

³⁸⁸ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s.1; Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

³⁸⁹ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s.104; Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

³⁹⁰ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, ss.123-124; Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

³⁹¹ BOA., *DH. MKT.*, No: 1353/62.

³⁹² BOA., *İ. DH.*, No: 1022/80576; BOA., *DH. MKT.*, No: 1407/123.

³⁹³ BOA., *DH. MKT.*, No: 1432/94.

³⁹⁴ BOA., *DH. MKT.*, No: 1586/4.

verilmiştir.³⁹⁵ Yine 20 Mart 1889 tarihli belgede Söke hanedanından İlyaszade Haremi Hoşyar Hanım'a ikinci rütbeden şefkat nişanı verildiği belirtilmiştir.³⁹⁶

1 Temmuz 1890 tarihli belgeye göre Söke tabibi Hüseyin Kamil Efendi güzel hizmeti ve sadakatinden dolayı beşinci rütbe mecidiye nişanı verilmesiyle ödüllendirilmiştir.³⁹⁷

26 Temmuz 1891 tarihli belgeye göre Forbes Kumpanyası'nın Söke şubesi direktörü Mösyö Piles hizmetlerinden dolayı Osmanî nişanıyla ödüllendirilmiştir.³⁹⁸

30 Ekim 1892, 20 Kasım 1892 ve 19 Şubat 1893 tarihli belgelere göre Söke kazası tabibi Hüseyin Kamil Efendi ilerleyen hizmetinden dolayı salise rütbesi saniye rütbesine terfi ettirilmiştir.³⁹⁹ Yine aynı şekilde 26 Kasım 1892 tarihli belgeye göre Söke kazası belediye tabibi Hüseyin Kamil Efendi'nin 7 sene evvel Bozdoğan'da ve şimdi de Söke'de güzel hizmetlerde bulunmuş olduğundan saniye rütbesi verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰

15 Temmuz 1895 tarihli belgeye göre Söke kazası kaymakamı Ali Galib Bey vazifesini güzel yerine getirmesinden dolayı bir üst sınıfa terfisini ispatlamış, bunun için yeterli görülmüş ve ikinci sınıf kaymakamlığa seçilip tayin edilmiştir.⁴⁰¹ Yine bu konu hakkında 21 Ağustos 1895 ve 3 Ocak 1896 tarihli belgelere göre Söke kazası kaymakamı Ali Galip Bey'in gözlenmiş olan güzel hizmet ve gayretinden dolayı mevcut olan salise rütbesi saniyeye terfi ettirilmiştir.⁴⁰²

3 Haziran 1897 tarihli belgeye göre Söke kazası eşrafından Müftüzade Hacı Halil Efendi'nin tesisat askeriye için ikinci defa olarak bu kez 40.000 kuruş iane (yardım) verdiği kaza kaymakamlığından bildirilmiş ve Halil Efendi'nin hizmet ve yardımı şayan bulunmuştur. Bu sebeple kendisine Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılığı rütbesi verilmiştir.⁴⁰³

³⁹⁵ BOA., *İ. DH.*, No: 1125/87949.

³⁹⁶ BOA., *DH. MKT.*, No: 1607/44.

³⁹⁷ BOA., *DH. MKT.*, No: 1737/123.

³⁹⁸ BOA., *DH. MKT.*, No: 1852/61.

³⁹⁹ BOA., *DH. MKT.*, No: 2016/44; BOA., *DH. MKT.*, No: 2023/6; BOA., *DH. MKT.*, No: 2053/64.

⁴⁰⁰ BOA., *DH. MKT.*, No: 2025/18. Belgede Hüseyin Kamil yerine Hasan Kani şeklinde yazılmıştır. Fakat önceki belgelerden hareketle Hüseyin Kamil olması gerekmektedir.

⁴⁰¹ BOA., *DH. MKT.*, No: 398/33.

⁴⁰² BOA., *DH. MKT.*, No: 416/34; BOA., *İrade Taltifat (İ. TAL.)*, No: 88/21.

⁴⁰³ BOA., *İ. TAL.*, No: 113/20.

10 Nisan 1898 tarihli belgede Söke piskoposu Kostantinos Efendi'ye dördüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.⁴⁰⁴ 22 Kasım 1898 tarihli belgeye göre Söke piskoposu Kostandinos Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidi nişanı gönderilmiştir.⁴⁰⁵

2 Ekim 1898 tarihli belgeye göre Söke kazası eşrafından Müftüzade Hacı Halil Efendi'nin tesisat askeriye için 400 lira iane verdiği ve harap olan Hükümet Konağı'nın yenilenerek ve yardımlaşarak inşasına kılavuzluk etmiş olduğundan kapıcıbaşılık rütbesinin, rütbe-i saniye sınıf mütemayizine (saniye rütbesinin 1. sınıfı) terfi ettirilmiştir.⁴⁰⁶

2 Nisan 1899 tarihli belgeye göre Aydın Sancağı dâhilinde Söke kazası belediye reisi Halilzade Ali Rıza Efendi'ye salise rütbesi verilmiştir.⁴⁰⁷

6 Nisan 1899 tarihli belgeye göre eşkıya takibi ve cezalandırılması hususunda yararları görünen Söke'nin Yeniköy karyesi ahalisinden Çerkes Uzun Mustafa iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁴⁰⁸

16 Haziran 1899 tarihli belgeye göre Söke Hükümet Konağı'nın inşası hususunda yardımları olan Filibo Katini Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir.⁴⁰⁹

12 Temmuz 1900 tarihli belgelere göre eski eser hafriyatında sağladığı kolaylıklardan dolayı, Almanya Devleti tarafından Söke Kazası kaymakamı Muharrem Efendi'ye verilen dördüncü rütbeden Eagle Roj nişanı kabul edilmiştir.⁴¹⁰

26 Ağustos 1900 ve 17 Eylül 1900 tarihli belgelere göre hırsız yakalamada hizmeti görülen Söke kazasında hizmetli polis Halil Durmuş Efendi bir kıta gümüş iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁴¹¹

H.1315-1317 (M.1897-1899) yılı Aydın vilayet salnamelerinde de verilen nişanlar hakkında bilgiler yer almaktadır.

⁴⁰⁴ BOA., *İ. TAL.*, No: 134/75.

⁴⁰⁵ BOA., *DH. MKT.*, No: 2138/9.

⁴⁰⁶ BOA., *İ. TAL.*, No: 151/16.

⁴⁰⁷ BOA., *İ. TAL.*, No: 170/28.

⁴⁰⁸ BOA., *DH. MKT.*, No: 2186/75.

⁴⁰⁹ BOA., *DH. MKT.*, No: 2211/46.

⁴¹⁰ BOA., *İ. TAL.*, No: 218/26; BOA., *BEO.*, No: 1519/113876.

⁴¹¹ BOA., *DH. MKT.*, No: 2395/66; BOA., *DH. MKT.*, No: 2403/82.

Tablo 16: *Söke’de Haiz Rütbe ve Nişan Olan Zevat.*

Tarih	İsim	Nişan	İsim	Nişan
1315 (1897) ⁴¹²	Halil Bey Zade Hacı Ziya Bey	Salise 13 rebiül evvel sene 1314 Hamid madalyası		
1316 (1898) ⁴¹³	Müftüzade Hacı Halil Efendi	Dergâh-ı âli kapıcıbaşılık	Halil Bey Zade Hacı Ziya Bey	Salise Hamit madalyaları
1317 (1899) ⁴¹⁴	Müftüzade Hacı Halil Efendi	Mütemayiz (saniye rütbesinin 1.sınıfı)	Hacı Kazım Efendizade Tevfik Efendi	Salise
	Halil Bey Zade Hacı Ziya Bey	Salise, Hamid madalyası	Hacı Halil Efendizade Ali Rıza Efendi	Salise

⁴¹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.304.

⁴¹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.283.

⁴¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.265.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÖKE KAZASI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

I. Demografik Yapı

1. Osmanlı'da Nüfus Sayımları

Nüfus, Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan “nefis, ruh, can, hayat” anlamına gelmekte ve bir coğrafya üzerinde yaşayan insanları ifade etmektedir. “Bir yerde oturan, ikamet eden” manasındaki sakinin çoğulu olan sükkan/sekene de nüfusa karşılık olarak kullanılmaktadır. “Nüfus bilimi” diğer bir ifadeyle “demografi” doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yaş ve göç hareketleri gibi konuları incelemekte ve nüfusla ilgili bilgiler ise beşeri coğrafyanın konuları arasında yer almaktadır.⁴¹⁵

Osmanlı Devleti daha ilk dönemlerde yeni fethedilen yerler için arazinin durumu, toprağın mülkiyeti ve bunlara bağlı olarak da vergi durumlarını kayıt altına almak için tahrir kayıtları yaptırmıştır. Bu tahrirler ile Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları eskiden beri bu şekilde toprak yazımı vesilesiyle yapılmıştır.⁴¹⁶

Tahrirler dışında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda avarız, cizye ve cebe ile derdest defterleri tutulmaya başlanmış olsa da, 1830-1831 yıllarındaki ilk genel nüfus sayımına kadar Osmanlı'nın genel nüfusu hakkında detaylı bilgi sahibi olmak oldukça güçtür.⁴¹⁷

Şunu da belirtmek gerekir ki 1830 yılından önceki vergi ve asker kaynağını tespit amaçlı yapılmış olan arazi tahrirleri, her yerleşim biriminin hane sayısını içerir ve nüfus araştırmalarında tahmini nüfusun tespitine de fayda sağlamaktadır. Bu arazi defterleri hane sayısı dışında kişilerin asker, bekâr, evli, dul, Müslim ve gayrimüslim

⁴¹⁵ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *DİA*, C. 33, 2007, ss.293-294; Mustafa Mesut Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Söke Nüfus ve Yerleşim*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2016, s.17.

⁴¹⁶ Numan Elibol, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Çalışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, s.147; Muhammed Sarı- Muttalıp Şimşek, “1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 44, 2016, s.485.

⁴¹⁷ Mustafa Mesut Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları İle Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2020, s.17.

gibi özelliklerini de içermekte fakat tam sayısal bilgileri vermediği için nüfus defteri niteliğini taşımamaktadır.⁴¹⁸

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılda yapılmış olan ilk nüfus sayımları vergi ve asker toplamak amacıyla tımar sisteminin gereği olarak yapılmıştır. Bu sayımlarda sadece erkekler ve haneler sayılmıştır. XIX. yüzyılda ise yapılan birtakım değişiklikler ile yeni sayım sistemleri de düşünölmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda ilk nüfus sayımı ise 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ekmek dağıtımını sağlamak amacıyla yapılmıştır.⁴¹⁹

XV. ve XVI. yüzyıl dönemlerinden itibaren yapılmış olan tahrirlerin çoğu, eski defterlerin kopya edilmiş halidir. Bu dönemdeki tahrirlerin eskimiş ve bilgi verecek durumda olmamaları, gerçek nüfusun anlaşılmasını güçleştirmiş ve 1831 yılında yapılan sayım ile Anadolu ve Rumeli'deki erkek nüfusu sayılarak bu durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁴²⁰

II. Mahmud döneminde yapılan ilk nüfus tahririne İstanbul'da başlanmış, fakat meydana gelen 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı bu ıslahat diğer vilayetleri kapsayamamıştır.⁴²¹

Osmanlı'da gerçek anlamda ilk nüfus sayımı olarak 1830'da başlayıp 1831'de tamamlanan sayım kabul edilmiştir.⁴²² II. Mahmud'un kendisine yapılması gerekli olan ıslahata dair bir layiha sunan Ragıp Efendi'nin arazi ve mülk sayımını teklif etmesinden etkilenecek nüfus sayımını yaptırmaya karar verdiği kabul edilmektedir.⁴²³ 1830'da devletin tamamında nüfus sayımı kararlaştırılmış ve mezhepleri ile çalışma durumları değeriendirilen erkek nüfus kabaca sayılmıştır. Tanzimat ile beraber nüfus sayımı tekrar öne çıkmış, 1843 yılında ordunun yeniden düzenlenmesi ve gayrimüslimlerden cizye toplanması için sayım yapılması istenmiştir. Vergilerden

⁴¹⁸ Necdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-20, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s.118.

⁴¹⁹ Nuri Akbayan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1238-1239.

⁴²⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.54.

⁴²¹ Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, Edebiyat Faköltesi Basımevi, İstanbul 1990, s.81.

⁴²² Mübahat Kütökoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 23, S. 23, Haziran 2004, s.75.

⁴²³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, ss.7-8; Bilgi, *a.g.m.*, s.119.

dolayı bu sayım çoğu kez engellenmiş dolayısıyla hiç yapılmamış veya gerçek rakamlardan çok daha az nüfus rakamları ortaya çıkmıştır.⁴²⁴

II. Mahmud kendi padişahlığı döneminde geniş ölçüde bir ıslahat yapma isteği duymuş ve yeniçeri ordusunun 1826'da ortadan kaldırılmasıyla yapmak istediği reformları rahatça yapabilme imkânını da elde etmiştir. 1831'de yapılmaya başlayan nüfus sayımının temel amaçlarından biri de yeniçeri ordusunun kaldırılması sonucunda yeni bir ordu kurulması ile askerlik yapabilecek erkek nüfusunun tespit edilmesi ve bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeni vergi kaynaklarının bulunması olduğu bilinmektedir.⁴²⁵

1830 sayımı, Osmanlı topraklarındaki bütün nüfusun bilinmesi değil söylediğimiz gibi yapılacak vergi değişikliği ve yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye alınacak kişilerin tespiti için gerçekleştirilmiştir. Çünkü nüfusun matlub, gayr-i matlub ve sabi olarak üçe ayrılmış olması ve "Matlub" olarak kaydedilenlerin de askerlik çağında olan 15-40 yaşlarındakileri kapsamış olması bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu yüzden sadece erkek nüfus sayıldığı için nüfusun tamamının hesaplanması mümkün gözükmemektedir.⁴²⁶

Sebeplerden biri olarak vergi değişikliğinden ziyade, nüfus sayımından hemen önce vergilerin adil olarak alınamadığı için de nüfus sayımı yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu sayım ile kimlerin vergiden muaf oldukları ve muafiyetlerinin gerekli olup olmadığının tespit edilmesi sağlanacaktır.⁴²⁷

Bu gelişmeler sonucunda 1831 nüfus sayımının ardından ortaya çıkan bir başka gelişme de nüfus teşkilatının oluşturulmaya başlandığı ve yapılan nüfus sayımının sonuçlarının değerlendirilmesi için Ceride Nezareti'nin kurulması olmuştur. 1831 yılında Ceride Nezareti'nin kurulmasından sonra sancaklara nüfus nazırları, kazalara nüfus memuru ve nahiyelere de mukayyidler tayin edilmiştir. Daha sonra Ceride-i

⁴²⁴ Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra...", s.1239.

⁴²⁵ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus...*, ss.10-11; Mustafa Mesut Özekmekçi, "1840/41 Tarihinde Balat Kazası Nüfusu ve Demografik Özellikleri (2916 Numaralı Nüfus Defterine Göre)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 3, 2018, s.391.

⁴²⁶ Kütükoğlu, *a.g.m.*, ss.75-76.

⁴²⁷ Aydın, *a.g.m.*, ss.83-84; Bilgi, *a.g.m.*, s.119.

Nüfus Nezareti'nin kaldırılması ile taşra teşkilatı önce Tahrir-i Emlak idarelerine daha sonra ise Ahz-ı Asker idarelerine (Askeri İşler Dairesi) bağlanmıştır.⁴²⁸

1831'de kurulmuş olan Ceride Nezareti ile sancak merkezinde bulunan nazıra bağlı olarak kasabalarda görev alan mukayyid veya jurnal memurları aracılığıyla doğan, ölen ve göç edenleri günü gününe kayıtlara geçirip altı ayda bir merkeze bildirilmesi defter nazırlıklarının görevleridir. Tanzimat'ın ilanı ile yeniden mal-mülk sayımı bu kuruluşun görevini artırmış ve bazı değişiklikler ile kurum nüfus daireleri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Musa Çadırcı'ya göre bu tarihlerde kurulan Ceride Nezareti ve buna bağlı olarak taşrada örgütlenen Defter Nazırlıkları günümüz nüfus müdürlükleriyle hemen hemen aynı görevleri yapmaktadır.⁴²⁹

Osmanlı Devleti'nde çağdaş veya modern anlamda ilk genel nüfus sayımı olarak 1831 sayımının gösterilmesine karşılık, Sedat Bingöl bunun doğru olduğunu ancak, ülke çapında ve genel olmamasına rağmen 1829 İstanbul Sayımı'nın çağdaş anlamda ilk nüfus sayımı olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁰

Osmanlı Devleti'nin 1830 yılından sonra gerçekleştirdiği ikinci genel nüfus sayımının tarihi 1844 olarak bilinmektedir.⁴³¹ Tahminlerden çok daha uzun süren 1844 sayımı sonuçlarının resmi olarak açıklanmadığı halde, A. Ubicini ve Eugene Borê tarafından 1850'de Avrupa'da yayınlanmıştır. Bu sayımla ilgili kayıtların Osmanlı arşivlerinde bulunduğu, fakat incelenip yayınlanmadığı için Ubicini ve Borê'nin verilerinin başvuru kaynağı olarak kabul edildiği söylenmektedir.⁴³²

1844 tarihli sayımın temel amacı her ne kadar yeni ordunun ihtiyaç duyduğu gerekli insan kaynağının karşılanması olsa da aynı zamanda yöneticilerin halkın idaresinde

⁴²⁸ Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra...", s.1240; İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 31, 2014, s.260.

⁴²⁹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, ss.131-132; Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 3, 2012, s.203.

⁴³⁰ Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s.45; Çimen, *a.g.m.*, s.194.

⁴³¹ Bilgi, *a.g.m.*, s.121.

⁴³² Çimen, *a.g.m.*, s.196.

daha etkin olabilmeleri ve aksaklıkların yaşanmaması için mevcut nüfus hakkında bilgi edinmek istemeleridir.⁴³³

Osmanlı'da en kapsamlı sayımlardan biri olan 1866 sayımı, 1866'da başlayıp 1873 tarihinde tamamlanan, Tuna Vilayeti ve kısmen de Irak'ta yapılan bir sayımdır. Çok ayrıntılı bir sayım olmasının yanında Osmanlı vatandaşı olan herkese "Tezkere-i Osmaniye" veya "Osmanlı Nüfus Cüzdanı" verilmesi ile de önemlidir.⁴³⁴

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde de 1881 yılı Müslüman erkek sayımı Harbiye Nezareti'ne verilmiştir. 1857'de ise cizye yerine konulan Bedelat-ı Askeriye mükellefi Hristiyanların sayımı da Dâhiliye Nezareti'ne verilmiştir. II. Abdülhamit 5 Temmuz 1881'de nüfus konusuyla ilgili nizamnameyi onaylayarak yürürlüğe koymuş, 1882'de yapılmaya başlanan sayım 1890'da tamamlanmış ve 1893'te açıklanmıştır. Bu sayımın önemli olan özelliği kadınların da sayımlara katılmış olmalarıdır. Ayrıca bu sayımlar ile her kişiye nüfus tezkeresi verilmiş ve devletle ilgili işlerde gösterilmesi zorunlu olan bu tezkere için kaydolmayanlara para ve hapis cezaları öngörülmüştür.⁴³⁵

Osmanlı'da 1831 ilk genel nüfus sayımından itibaren 1844, 1866, 1881/1893 ve 1905 gibi sayımlarla devam etmiş olan nüfus hizmetleri ile kayıt düzeni oluşturulmaya ve sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır.⁴³⁶

2. Söke Kazası'nın Nüfus Durumu

1831 yılında Söke'de bulunan Müslümanların hane sayısı 532 ve nüfusu ise 1381'dir.⁴³⁷ Gayrimüslim halk olan Rumların hane sayısı 524, nüfusu ise 1124 olup diğer gayrimüslim halk olan Ermenilerin hane sayısı 28, nüfusu ise 74'dür. Söke kazasında bulunan toplam hane sayısı 1084 ve Söke kazasındaki toplam nüfus sayısı ise 2579'dur.⁴³⁸

1831 nüfus sayımına göre Söke kazasının merkezinde bulunan Muhacirlerin hane sayısı 29 ve nüfusu 50, kaza çevresinde bulunan yörük ve göçebe aşiretlerin hane sayısı

⁴³³ Çimen, a.g.m., s.196.

⁴³⁴ Çimen, a.g.m., s.197.

⁴³⁵ Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra...", s.1241.

⁴³⁶ Çimen, a.g.m., ss.205-206.

⁴³⁷ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus...*, s.134; Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk...*, ss.31, 39.

⁴³⁸ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus...*, s.139; Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk...*, s.47.

328 ve nüfusu ise 893'dür.⁴³⁹ 1841 yılında Söke kazasının toplam Müslüman hane sayısı 641 ve toplam Müslüman nüfusu ise 1220'dir.⁴⁴⁰

H.1256 (M.1840-41) tarihli nüfus defterinde Balat, Söke'ye tabii bir kazadır. Bunun dışında İneabad (Germencik) ve Mandiçe (Bağarası) kazaları da bu tarihte Söke Muhassıllığı'na konumlandırılmış kazalardır.⁴⁴¹

1841 yılında Söke'de bulunan Rumların hane sayısı 808 ve Rumların nüfusu ise 1897'dir. Rumlar dışında, kazada bulunan Ermenilerin nüfusu hakkında mufassal nüfus defterlerinde bilgi verilmediği için sadece icmal defterde kaza merkezinde bulunan Kemalpaşa mahallesinde yer alan Ermenilerin; 28 hane ve 69 kişilik nüfusları olduğu bilgisi verilmektedir.⁴⁴²

1840-1841 yılında Rumların köy köy nüfus durumlarına bakacak olursak; Söke kazası merkezinde 533, Kızıl Kilise Karyesi'nde 10, Kemer Karyesi'nde 11, Yeniköy Karyesi'nde 283, Gelebeç Karyesi'nde 518, Domatça⁴⁴³ Karyesi'nde 507, Tozburgazı Karyesi'nde 40 Rum olup toplam Rum nüfusu 1902'dir. Söke kazasında Rum nüfusunun en fazla olduğu yerler kaza merkezi, Gelebeç ve Domatça'dır. En az olan yerler ise Kızıl Kilise ile Kemer'dir. 1831'deki nüfus verileri ile kıyaslandığı zaman kaza genelinde Rum nüfusunda bir artış görülmektedir.⁴⁴⁴

Aydın vilayet salnamelerinde de Söke kazasının nüfusu hakkında bilgiler verilmiş ve bu bilgiler sonucunda tarihsel olarak Söke kazasının nüfus özellikleri bir araya getirilip oluşturduğumuz tabloda verilmiştir.

Tablo 17: *Aydın Vilayet Salnamelerine Göre Söke Kazası'nın Nüfusu.*

Tarih	Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Ecnebi/ Yabancı		Topla m
	Erke k	Kadı n	Erke k	Kadı n	Erk ek	Ka dın	Erk ek	Kad ın	Erk ek	Kad ın	

⁴³⁹ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus...*, s.135; Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk...*, s.39.

⁴⁴⁰ Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk...*, s.43.

⁴⁴¹ Özekmekçi, *a.g.m.*, ss.388-389.

⁴⁴² Özekmekçi, *XIX. Yüzyılın İlk...*, s.49.

⁴⁴³ Domatça veya Domatya; sonradan Doğanbey adını almıştır. Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", s.39.

⁴⁴⁴ Sarı- Şimşek, *a.g.m.*, s.486; Genç, *a.g.e.*, s.344.

1301/ 1884 ⁴⁴⁵	11652	8692	80						20424
1302/ 1885 ⁴⁴⁶	Ayrı belirtilmemiş.								22115
1306/ 1889 ⁴⁴⁷	4052	3996	2774	2748	34	25			13629
1307/ 1890 ⁴⁴⁸	Ayrı belirtilmemiş.								14636
1308/ 1891 ⁴⁴⁹	7195	6919	4156	4019	34	25			22348
1311/ 1893 ⁴⁵⁰	7583	7394	4933	4731	46	33	2	1	24724
1312/ 1894 ⁴⁵¹	7683	7509	5662	5239	53	35	2	1	26185
1313/ 1895 ⁴⁵²	7740	7578	5752	5351	52	38	2	1	26215
1314/ 1896 ⁴⁵³	7740	7578	5752	5351	52	38	2	1	26515

⁴⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.239.

⁴⁴⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.275.

⁴⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.203.

⁴⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.92.

⁴⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.417; Pullukçuoğlu Yapucu, "XIX. Yüzyılın İkinci...", s.40.

⁴⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), ss.329-330. Toplam nüfus salnamede 24714 verilmiş fakat çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

⁴⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329. Toplam nüfus salnamede 26181 verilmiş fakat çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

⁴⁵² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306. Toplam nüfus salnamede 2656515 verilmiş fakat çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

⁴⁵³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300. Toplam nüfus salnamede 53129 verilmiş fakat çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

1315/ 1897 ⁴⁵⁴	7741	7879	5566	5903	32	34			64	156	27375
1316/ 1898 ⁴⁵⁵	7799	7698	5947	5570	29	35			156	64	27298
1317/ 1889 ⁴⁵⁶	7787	7709	6024	5739	30	32			186	84	27591

Söke kazasının nüfus özelliklerinde, H.1302 (M.1885) ve H.1307 (M.1890) yılına ait Aydın vilayet salnamelerinde Müslüman, Rum ve Ermeni gibi mezheplerin ayrı ayrı nüfus bilgileri verilmemiş sadece kazada bulunan toplam nüfus bilgisi verilmiştir.

Mezheplerin nüfus bilgileri verilirken zükur (erkek) ve inas (kadın) olarak da ayrı ayrı belirtilmiştir. H.1301 (M.1884) yılında en fazla nüfusa sahip Müslümanlar, ikinci sırada en fazla nüfusa sahip Rumlar ve son sırada ise 80 kişi ile Ermeniler'dir. Sonraki yıllarda ise kazanın büyük çoğunluğunun nüfusu yine Müslüman ve Rumlar olmuştur. Müslüman ve Rum nüfusunda kadın ve erkek oranlarının birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Ermenilerin nüfusu ise yıllar içerisinde 58-90 kişi arasında değiştiği görülmüş ve pek değişime uğramamış olup kadın ve erkek nüfusu birbirine yakındır. Musevi nüfusu olarak ise sadece H.1311-1314 (M.1893-96) yılları arasında 3 kişi yazılmıştır.

Mezhepler dışında ecnebi (yabancı) başlığı altında da kişiler yazılmıştır. Ecnebi olarak H.1311 (M.1893) yılında sadece 1 kişi yazılmıştır. H.1312 (M.1894)'den H.1314 (M.1896)'e kadar 1 Ermeni şeklinde yazdığımız kişiyi salnamelerde "ve bir de Ermeni ki" şeklinde ifade bulunmasından dolayı bu başlık altında yazdık. Ecnebi nüfusu

⁴⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.306. Yabancı sayıları verilirken inas (kadın) sayısı 9156 yazılmış fakat salnamede kadın-erkek ecnebi nüfus toplamı 220'dir. Yani salnamede 156 rakamının başına yanlışlıkla 9 rakamı yazılmıştır. Genel nüfus toplamı ise salnamede 27402 yazılmış fakat çıkan rakam yazdığımız gibidir.

⁴⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.285. Yabancı sayıları verilirken yabancıların toplamı 720 verilmiş, fakat genel nüfus toplamının sonucuna göre ve önceki salnameye göre 220'dir. Ayrıca ya önceki salnamede ya da bu salnamede kadın erkek sayıları ters yazıldığı düşünülmekte, tabloda salnamede aynen yazıldığı şekilde yazılmıştır.

⁴⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.267. Toplam nüfus salnamede 25791 verilmiş fakat çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

H.1315 (M.1897)'ten itibaren hem kadın hem erkek olarak yazıldığı ve sayılarının da artmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yabancılar büyük ihtimalle ecnebi olmayıp, sayım esnasında orada bulunan ve kazanın nüfusunda kayıtlı olmayan kimselerdir. Bunların içinde ecnebi olup olmadığını belirlemek mümkün değilse de, İngiliz uyrukluların meyan kökü ticareti ile uğraşmaları orada bulunmaları için iyi bir etkidir.⁴⁵⁷

Söke kazasının hane sayıları ise: H.1308 (M.1891); 6034, H.1311 (M.1893); 5392, H.1312 (M.1894); 5516, H.1313 (M.1895); 5516, H.1314 (M.1896); 5873 olup bundan sonraki yıllarda salnamelerde “Kasabanın Emakin Mevcudisi” başlığı altında H.1315 (M.1897); 5872, H.1316 (M.1898); 5872, H.1317 (M.1899); 5972 olarak verilmiştir.⁴⁵⁸

Söke kazasının toplam nüfus sayılarının yanı sıra salnamelerde 1889 ve 1891 yıllarında Mandiçe ve Balat nahiye olarak geçmekte, Söke kazasının Mandiçe ve Balat nahiyesi nüfusları da ayrı olarak verilmektedir.

Tablo 18: Söke Kazası'nın Mandiçe Nahiyesi ve Balat Nahiyesi Nüfusu.

Tarih	Nahiye	Yerli Erkek İslam	Rum Erkek	Yerli Kadın İslam	Rum Kadın	Toplam
1306/1889 ⁴⁵⁹	Mandiçe	2450	563	2463	440	5916
	Balat	2239	918	2195	909	6261
Toplam		4689	1481	4658	1349	12177
1308/1891 ⁴⁶⁰	Mandiçe	3013		2903		5916

⁴⁵⁷ Pullukçuoğlu Yapucu, “XIX. Yüzyılın İkinci...”, ss.40-41.

⁴⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.442; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.330; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.329; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.306; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.300; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.284; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.266.

⁴⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), ss.203-204. Balat nahiyesinin toplam nüfusu salnamede 6161 yazılmış fakat çıkan sonuç tablodaki gibidir.

⁴⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.417.

	Balat	3157	3004	6161
Toplam		6170	5907	12077

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde; “Vilayet dâhilinde bulunan tanınmış kasabalar ile bütün köydeki nüfus ve hanenin mikdarını açıklayan istatistikdir” başlığı altında Söke kazası, Mandiçe nahiyesi ve Balat mahiyesinin kasaba ve köylerinin nüfusu ile hane sayıları verilmiştir. O dönemde Söke kazası kasaba ve köylerinin nüfusu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Salnameye göre 2 adet Tuzboğaz karyesinin yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 19: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.⁴⁶¹

İsmi	Nüfus	Hane	İsmi	Nüfus	Hane
Söke Kasabası	5445	1240	Kızıl Kilise Karyesi	91	23
Hristiyan Yeniköy	471	108	Kayas Karyesi	153	28
Gelebeç Karyesi	1247	333	Kemer Karyesi	279	75
Tuzboğaz Karyesi	94	34	Yürekli Karyesi	110	22
Domatça Karyesi	1468	369	Kadıköy Karyesi	174	40
Savbice? Karyesi	310	72	Yuvaca Karyesi	128	26

⁴⁶¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.500; İbrahim Cavid, *Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308*, (Yay. Haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.456.

Mecidiye Karyesi	209	53	Tuzboğaz Karyesi	130	25
Gümenes Karyesi	340	83	Bonyak Karyesi	163	48
Enboğazlı? Karyesi	172	45	Aşlı Karyesi	123	23
Yatnaz? Karyesi	498	90			

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesine göre, Söke kazasının Mandiçe nahiyesinin kasaba ve köylerinin nüfusu da aşağıdaki tabloda verilmiştir. En fazla nüfusa sahip olan köyün İslambağ Arası karyesi ve en az nüfusa sahip olan köyün ise Karakuyu karyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 20: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası'nın Mandiçe Nahiyesi Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.⁴⁶²

İsmi	Nüfus	Hane	İsmi	Nüfus	Hane
Kalcık Karyesi	323	67	Kırveliler Karyesi	100	19
Karaatlı Karyesi	244	56	Sayrakçı Karyesi	160	38
Burunköy Karyesi	433	95	Nalbandlar Karyesi	187	37
Karakuyu Karyesi	26	9	Karakaya Karyesi	244	45

⁴⁶² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.500; Cavid, a.g.e., s.456.

Çalışlı Karyesi	240	55	Tahtacılar Karyesi	234	50
İslambağ Arası Karyesi	440	90	Arslanyaylası Karyesi	184	42
İslam Yeniköy Karyesi	201	52	Kaykılı Karyesi	133	30
Akçakaya Karyesi	182	43	Timurçay Karyesi	345	64
Kızıllarlar Karyesi	124	27	Çodad? Karyesi	400	81
Güneyyaka Karyesi	83	16	Çerkesköylü Karyesi	137	35
Bayırdamı Karyesi	140	30	Ahîtepe Karyesi	274	42
Kisir Karyesi	245	50			

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesine göre son olarak, Söke kazasının Balat nahiyesinin kasaba ve köylerinin nüfusu ise aşağıdaki tabloda verilmiştir. En fazla nüfusa sahip köy Hristiyan Yoranı karyesi ve en az nüfusa sahip köy ise Görebend karyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 21: H.1308 (M.1891) Yılı Söke Kazası'nın Balat Nahiyesi Kasaba ve Köylerinin Nüfusu.⁴⁶³

İsmi	Nüfus	Hane	İsmi	Nüfus	Hane
Balat Karyesi	314	72	Karacahayıt Karyesi	378	73
Görebend Karyesi	38	12	Azab Karyesi	311	61
Sarıkemer Karyesi	350	80	Çalıköy Karyesi	186	44
Yortan Karyesi	167	46	Arıköy? Karyesi	101	21
Afşar Karyesi	331	64	İslam Yoranı Karyesi	49	12
Serçin Karyesi	334	78	Hristiyan Yoranı Karyesi	997	269
Özbaşı Karyesi	496	124	Akköy Karyesi	733	190

1831 tarihinde Balat kaza olarak geçmekte ve toplam hane sayısı 486, toplam nüfusu ise 1135'dir. 1841 yılında ise Balat kazasının toplam hane sayısı 520 ve toplam nüfusu da 1119'dur.⁴⁶⁴

⁴⁶³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.501; Cavid, *a.g.e.*, s.457.

⁴⁶⁴ Özekmekçi, *a.g.m.*, s. 398.

19 Haziran 1895 tarihli belgeye göre Balat, karye olarak geçmekte ve diğer köylerle birlikte nüfusu: Balat karyesi 323, Tuzburgazı 93, Atburgazı 170, Batnas karyesi 509, Yuvaca 121, Boynak 274, Domatça 1755, Sarıkemer 317, Serçin 359, Dereköy 93, İslam Yoran 55, Hristiyan Yoran 1258 ve Akköy 944'dir. Toplam nüfus ise 6271'dir.⁴⁶⁵

H.1315-1317 (M.1897-1899) yılları Aydın vilayet salnamelerine göre Söke kasabasının kadın ve erkek olarak nüfus bilgileri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 22: H.1315-1317 (M.1897-1899) Yılları Söke Kasabası'nın Nüfusu.

Milel(bir dinde olan topluluklar)	1315 (1897) ⁴⁶⁶		1316 (1898) ⁴⁶⁷		1317 (1899) ⁴⁶⁸	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İslam	1740	1600	1622	1643	1661	1632
Rum	1580	1104	1330	1455	1492	1437
Ermeni	28	32	29	35	30	32
Yahudi	1	2				
Yabancı	150	70	165	64	186	84
Toplam	3499	2808	3146	3197	3369	3185

H.1311-1314 (M.1893-1896) Aydın vilayet salnamelerinde ayrıca "Nüfus Vukuatı" başlığı altında, Söke kazasında geçen bir sene zarfındaki nikâhlar, doğumlar ve ölümlerin sayıları verilmiştir.

⁴⁶⁵ BOA., ŞD., No: 1390/19. Belgede toplam 6291 yazılmış fakat rakamların toplamı yazdığımız gibidir.

⁴⁶⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), s.305.

⁴⁶⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316 (1898), s.284. Zükur (erkek) nüfusunun toplamı salnamede 3037 kişi olarak yazılmış fakat sayıların toplamı 3146'dır.

⁴⁶⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317 (1899), s.266.

Tablo 23: *Söke Kazası Geçen Bir Sene Zarfindaki Nüfus Vukuatı.*

Tarih	Nikâh	Doğum		Ölüm	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1311 (1893) ⁴⁶⁹	302	627	547	329	279
1312 (1894) ⁴⁷⁰	344	768	635	430	316
1313 (1895) ⁴⁷¹	344	605	378	324	249
1314 (1896) ⁴⁷²	305	404	373	291	245

Yine aynı şekilde H.1315-1317 (M.1897-99) yılları arasındaki Aydın vilayet salnamelerinde de Söke kazasının nüfus vukuatına yer verilmiştir. Bu salnamelerde, H.1311-1314 (M.1893-1896) yılları arasındaki salnamelere kıyasla boşananların ve son yer değiştirenlerin sayıları da verilmiştir. Tabloya göre H.1317 (M.1899) yılına kadar çok fazla değişiklik görülmeyip, H.1317 (M.1899) yılında ise diğer yıllara kıyasla doğum, vefat ve nikâh sayılarının artmış olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 24: *H.1315-1317 (M.1897-99) Aydın Vilayet Salnamelerinde Söke Nüfus Vukuatı.*

Tarih	Doğum	Ölüm	Nikâh	Boşanma	Başka Yere Göç Edenler
1315 (1897) ⁴⁷³	512	265	191	44	13
1316 (1898) ⁴⁷⁴	567	302	177	47	22

⁴⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), ss.331-332.

⁴⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.331.

⁴⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.308.

⁴⁷² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.302.

⁴⁷³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.306.

⁴⁷⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.285.

1317 (1899) ⁴⁷⁵	906	761	310	51	14
----------------------------	-----	-----	-----	----	----

II. Sosyal Yapı

1. Eğitim

XIX. yüzyılda her konuda ıslahat yapıldığı gibi, eğitim konusunda da ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak II. Mahmud 1838 yılında eğitim işlerini düzenlemek için Meclis-i Umur-u Nafia'yı kurmuştur. Bu meclis, hazırlamış olduğu layiha ile eğitim sisteminin ıslahı için kararlar almıştır.⁴⁷⁶ Aslında ülkenin ziraat, bayındırlık, sanayi ve her türlü fenniye ile ilgilenmek üzere kurulan bu meclise, eğitim de yararlı işler arasında sayıldığı için bağlanmıştır.⁴⁷⁷

1838 tarihinde Sıbyan mekteplerinin üstünde olmak üzere Rüşdiye mekteplerinin kurulması da kararlaştırılmıştır. Bu mekteplere Rüşdiye denmesinin sebebi, reşit yaşa gelinceye kadar öğrencilerin burada eğitim görmeleri ve bu eğitim ile bir olgunluk seviyesi kazanacak olmalarından dolayıdır. Rüşdiye mekteplerinde öğrenim 2 yıldır ve bu okullara sıbyan okulunu bitirenler imtihan ile alınmışlardır. Dersler yeni usule göre okutulmaya başlanmış, ilk defa coğrafya dersi programlara alınmış, Türkçe ve matematik dersleri de önem kazanmıştır.⁴⁷⁸

Eğitim ile ilgili ilk olarak padişahın eğitime dair fermanlarını hayata geçirmek, halkın bilgisizliğini ortadan kaldırmak ve mekteplerin eğitim öğretim programlarını düzenlemek amacıyla 1845 yılında “Meclis-i Maarif-i Muvakkat” adında bir komisyon kurulmuştur.⁴⁷⁹ Bu oluşturulan komisyon ile Sultan Abdülmecid, ilköğretimi kısmen dini eğitimden ayırmayı sağlayacak kararların çıkarılmasını öngörmüştür.⁴⁸⁰ 8 kişiden oluşan bu komisyona batı kültürüne sahip kimseler alınmıştır. Bu kişiler eğitimin batıda olduğu gibi 3 kademede; ilk, orta ve yüksek olarak düzenlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sıbyan okullarının ıslahını ve Meclis-i Maarif-i Umumiyye, yani

⁴⁷⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.267.

⁴⁷⁶ Şerif Demir, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, 2015, s.439.

⁴⁷⁷ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, ss.68-69.

⁴⁷⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, s.172; Demir, *a.g.m.*, s.440.

⁴⁷⁹ G. Kırpık, U. Ünal, H. Işık, B. Demirtaş, H. Akyol, T. Birbudak ve M. Tokdemir, *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, Ankara 2012, s.191.

⁴⁸⁰ Engelhardt, *a.g.e.*, s.247.

“Genel Eğitim Meclisi” nin kurulmasını teklif etmişlerdir.⁴⁸¹ Sunulan öneriler Meclis-i Vâlâ’ca kabul edilip, Sultan Abdülmecid’in onayı ile 17 Temmuz 1846’da Meclis-i Maarif-i Umumiyye kurulmuştur. Bu meclis bütün eğitim ve öğretim işlerine bakacak ve aldığı kararların uygulanması amacıyla da 8 Kasım 1846’da “Mekâtib-i Umumiye Nezareti” oluşturulmuştur.⁴⁸² Bu meclisin görevi sıbyan mekteplerinin ıslahı ve rüşdiye mekteplerinin çoğaltılmasıdır.⁴⁸³

1856 Islahat Fermanı’na kadar bazı değişikliklere uğrayan Mekâtib-i Umûmiye Nezareti 1857 yılında, başında bakanlar kuruluna dâhil bir bakanın bulunacağı “Maârif-i Umûmiye Nezâreti”ne dönüştürülmüştür. Amaç merkezi bir maârif teşkilatı yapısıyla Müslüman halk için devam etmekte olan modernleşme hareketlerini hızlandırmaktır. Böylece bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı’nın görevlerini yürüten bir kurum ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁴ Ayrıca 1857’de Maarif-i Umumiye Nezâreti’nin kuruluşuyla eğitim işlevi hükümet içinde ilk kez ayrı olarak yer almaktadır.⁴⁸⁵

Nezaretin görevleri arasında rüşdiyeler ve rüşdiyeler üstü tüm okulların müslim ve gayrimüslim olarak karma, ayrıca eğitim dilinin de Türkçe olması belirtilmiştir. Hristiyanlar çocuklarının devlet okullarında okuyacaklarını ve devlet hizmetlerine gireceklerini sevinçle karşılamışlardır.⁴⁸⁶

Osmanlı Devleti’nde eğitimin kademelerinden bahsedecek olursak, ilk olarak sıbyan mektepleri; devletin kuruluşundan beri çoğunlukla her köy ve mahallede en az 1 tane olup, Tanzimat’ın başlarında en yaygın eğitim kurumu haline gelmiştir.⁴⁸⁷

Sıbyan mektebi denmesinin sebebi olarak, Abbasîler devrinde “küttab” adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular’da “sıbyan mektebi” denildiğinden ve Osmanlılar’da da bu şekilde kullanıldığından söz edilmektedir. XIX. yüzyılda

⁴⁸¹ Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, s.170.

⁴⁸² Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.70; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.285.

⁴⁸³ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.285.

⁴⁸⁴ Kerim Açık, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, 2016, s.315.

⁴⁸⁵ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.467.

⁴⁸⁶ Demir, *a.g.m.*, s.442.

⁴⁸⁷ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s.195.

Osmanlı’da mektep kelimesi bütün öğretim kurumlarını kapsayan bir anlam kazanmıştır.⁴⁸⁸

Osmanlı’da sıbyan mekteplerinin diğer isimleri, “mahalle mektebi” ve “taş mektep”tir. Bunun sebebi ise çoğunlukla mahallelerde bir cami ya da mescit yanında taş veya ahşaptan yapılmış binalarda eğitimin verilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁹

4 yıllık eğitim verilen sıbyan mekteplerinde 1846 yılında elifba, Kur’an, ilmiyal tecvid, Türkçe, muhtasar “ahlak-ı memdûha” risaleleri okutulmakta ve lügat, sülûs ile nesih yazıları öğretilmektedir. Sıbyan mektepleri Tanzimat’tan sonra 3 yıllık mekteb-i iptidai olarak faaliyet göstermiştir. 1847’de ilk ve ortaöğretim işlerini düzenlemek için kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti ile sıbyan mektepleri ve rüşdiyeler ıslah edilmiş, 1857’de ise nezaret müsteşarlığa dönüştürülmüştür. 10 Şubat 1864’te Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime kurulmuş, 1882’de ise Mekatib-i İptidaiyye adını almıştır.⁴⁹⁰

İptidai mekteplerinin açılış tarihi hakkında 1870 yılından itibaren açılmaya başlandıkları söylenmektedir. Ayrıca bu okullarda Elifba ders kitaplarının yeniden düzenlenip çocuklara okumayı sevdirmek için kitapların resimli olması şartı ve bu kitapların okumayı 6 ayda öğretecek kolay yöntemler bulmasına dikkat çekildiği bilgisine ulaşılmıştır.⁴⁹¹ Bu dönemde ilköğretim iki kısma ayrılmıştır. Birincisi “mekatib-i sıbyaniye” olup bu okullar, usul-u atika denilen geleneksel yollardan eğitime devam etmektedirler. Her köy ve mahallede bulunan bu mekteplerin, toptan ıslah edilmesi zor bir iştir. Ayrıca kökten bir ıslahatın, bu okulları olduğu gibi kabul eden halk tabakaları ile ulema ve medreselerin tepkisine yol açabileceği düşünülmektedir. Hükümet böyle bir tepkiyi istememiş fakat azar azar ıslah edilmelerini de zorunlu görmektedir. Bu yüzden sıbyan okullarında dini eğitimlerin ihmal edilmemek şartıyla usul-u cedide programlarının uygulanması şeklinde uzlaştırıcı bir siyaset izlenmiştir. İkincisi ise “mekatib-i iptidaiye”dir. Eskiye dokunmadan yenisini yapmak anlayışı ile 1863’lerde sıbyan okulları seviyesinde iptidai ismiyle yeni okulların açılması fikri ortaya atılmış, ancak bu fikir 1872’de

⁴⁸⁸ Cahit Baltacı, “Mektep”, *DİA*, C. 29, s.6.

⁴⁸⁹ Tarık Soydan- Mahmud Tüncel, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu Ve Gelişimi”, *Millî Eğitim Yayınları*, S. 198, İlkbahar 2013, s.112.

⁴⁹⁰ Baltacı, *a.g.md.*, s.7.

⁴⁹¹ İlhan Palalı, “Osmanlı Devleti’nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 127, S. 250, 2021, s.88.

“iptidai numune mektebi” ile uygulamaya geçirilmiştir. Bunların sonucunda ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmış; görünüşte “sıbyan mektebi” ve “iptidai mektebi” olarak, temelde “usul-u atika” ve “usul-u cedide” olarak uzun süre bu ikilik devam etmiştir. 1882’den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için ağırlığı iptidai okullarına kaydırmaya başlamış, devlet salnameleri ve diğer kaynaklarda sık sık iptidai adının geçtiği görülmektedir.⁴⁹² Söke kazasında da, salnameler ve arşiv belgelerinde ilköğretim okulları olarak iptidai mektepleri adı kullanılmıştır.

Sıbyan mektepleri ile iptidai mektepleri arasındaki bu ikilik Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar devam etmiş, ilköğretimde eğitimin tek sistemli hale getirilmesi düşüncesiyle 5 yıllık temel eğitim kurumu haline getirilip bu durum ortadan kaldırılmıştır.⁴⁹³

Daha sonra ikinci kademede ortaöğretim okulları olarak Rüşdiyeler bulunmaktadır. Rüşdiyelerin memurları yetiştirmek için yeterli olmadıkları düşünülerek bir üst kademe okulların kurulması hız kazanmış ve bu sebepten ötürü liseler olarak idadiler açılmaya başlanmıştır. Ekonomik kaynağın yetersizliğinden dolayı idadiler istenildiği şekilde yaygınlaştırılamamıştır.⁴⁹⁴

1869’da Saffet Paşa’nın Maarif Nâzırlığı zamanında düzenlenen 1 Eylül 1869 tarihli ve 198 maddelik Maarif Nizamnamesi ile Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturulmuştur.⁴⁹⁵

Bu nizamname ile bütün eğitim sisteminin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Nizamname genel öğretimi 3 dereceye ayırmakta; İlk derece sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerden oluşmakta ve toplam 8 yıllık bir öğretim dönemini kapsamaktadır. İkinci derecede idadi ve sultaniler yer almakta ve Üçüncü derece ise Mekâtib-i Âliye denen yüksekokullardan oluşmaktadır.⁴⁹⁶ Her köy ve mahallede 1 sıbyan, 500 evli

⁴⁹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, ss.68-69; Palalı, “Osmanlı Devleti’nde İlköğretimde...”, ss.88-89.

⁴⁹³ Palalı, “Osmanlı Devleti’nde İlköğretimde...”, s.89.

⁴⁹⁴ Demir, *a.g.m.*, s.442.

⁴⁹⁵ Tekeli, *a.g.m.*, s.469; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.71. 24 Cemâziyelevvel 1286 (1 Eylül 1869) tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi için Bkz. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss. 184-219.

⁴⁹⁶ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 2. maddesi. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 184; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.214.

kasabalarda rüşdiye, 1000 haneli olanlarında idadi, vilayet merkezlerinde sultani, İstanbul'da kız ve erkek muallim mektepleri ve bir darülfünun, ayrıca uygun yerlerde kız rüşdiyelerinin açılması öngörülmüştür. Sıbyan ve rüşdiyeler dine ve cinsiyete göre ayrı diğerleri ise karma olacaktır.⁴⁹⁷ Bütün okullarda Osmanlı uyruğu diplomalı öğretmenler ders verecekler, muallim-i evvel 800, muallim-i sani 500, mubassır (gözetmen) 250 ve okul hademesi 150 kuruş aylık maaş alacaktır. İlköğretimde bina araç gereçleri ve öğretmenlik aylıkları halktan toplanacak iane ile karşılanacaktır.⁴⁹⁸

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretim mecburi olmuş ve çocuğunu okula göndermeyenlere 3 defa uyarı yapıp, ısrarcı olurlarsa mali durumuna göre 5 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁹

Maarif Nizamnamesi ile ilköğretim her din ve mezhepten halkın çocukları için Türkçe olarak düzenlenmiş ve rüşdiyeden itibaren herkesin kendi dilinde öğrenim göreceği belirtilmiştir. Fakat her cemaat, çocuklarını ilkokuldan itibaren kendi dilinde ve dininde eğitmeye devam etmişlerdir.⁵⁰⁰

1869 Nizamnamesi'nin getirdiği temel ilkelere uygun olarak, Osmanlı Devleti'nin her tarafında rüşdiyeler hızla çoğalmıştır. 1848-1869 döneminde 138 rüşdiye açılmışken, 1869-1876 yılları arasında ise bu sayı 287'i geçmiştir.⁵⁰¹

Tanzimat Dönemi bu özellikleri ile yeni eğitim sistemi için yenilikler yapılan ama bu yeniliklerin yeterli düzeyde yaygınlaştırılmadığı bir dönem olmuştur. Bunun sebebi olarak, eğitimin alt yapısının kurulmamış olması ve Müslüman kesimin eğitime destek sağlayacak derinlikte yapısının olmaması düşünülmektedir. Bütün bunlar ancak I. Meşrutiyet sonrasında gerçekleşmeye uygun olacaktır.⁵⁰²

1.1. Söke'de Bulunan Mektepler ve Sayıları

H. 1308 (M.1891) tarihli Aydın vilayet salnamesine göre Söke kasabasında 3 Türk, 2 Rum ve 1 Ermeni okulu vardır. Nahiye ve köylerinde ise 40 Türk, 6 Rum okulu

⁴⁹⁷ Tekeli, a.g.m., s.470; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.288.

⁴⁹⁸ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.288.

⁴⁹⁹ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 12. maddesi. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss. 185-186; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.215.

⁵⁰⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.216.

⁵⁰¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.289.

⁵⁰² Tekeli, a.g.m., s.470.

bulunmaktadır.⁵⁰³ H.1315-1317 (M.1897-1899) yılı vilayet salnamelerinde ise Söke kasabasında bulunan okulların sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 25: *H.1315-1317 (M.1897-1899) Tarihleri Arasında Söke Kasabası'nda Bulunan Mekteplerin Sayıları*⁵⁰⁴

Tarih	Rüşdiye	İptidai Erkek	İptidai Kız	Medrese	Gayrimüslim Mektepleri	Toplam
1315 (1897)	1	3	1	3	2	10
1316 (1898)	1	3	1	3	2	10
1317 (1899)	1	3	1	3	3	11

Ayrıca devlet salnamelerine göre H.1301-1317 (M.1884-1899) tarihleri arasında İstanbul Patrikliği'ne bağlı Söke piskoposu Kostandinos Efendi'dir.⁵⁰⁵

1.1.1. İptidai Mektepler

Sıbyan mekteplerinin Tanzimat'tan sonra anıldığı isim olan mekteb-i iptidailerde eğitimin süresi 3 yıllıktır. İlkokul olarak eğitim veren mekteb-i iptidai okullarında elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, tecvid, ilmihal, ahlâk, sarf-ı Osmânî, imlâ, kıraat, mülahhas

⁵⁰³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.446-447; Ramazan Boyacıoğlu, *Salnamelere göre I. Meşrutiyet'ten I. Cihan Harbine Kadar Aydın Vilayeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987, s.51.

⁵⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.286; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.267.

⁵⁰⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1301 (1884), s.563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1303 (1886), s.481; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1304 (1887), s.436; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306 (1889), s.748; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1307 (1890), s.845; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1308 (1891), s.837; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309 (1891-92), s.869; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1310 (1892-93), s.881; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1311(1893), s.907; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1312(1894), s.925; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313 (1895), s.965; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1314 (1896), s.971; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315 (1897), s.606; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316 (1898), s.735; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1317 (1899), s.703.

târîh-i Osmânî, muhtasar coğrafya-yı Osmânî, hesap ve hüsn-i hat dersleri okutulmaktadır.⁵⁰⁶

H.1298 (M.1881) yılı Söke kazasında İptidai mektebi muallimi salnamede “Müteferrika” başlığı altında Hafız Efendi’dir.⁵⁰⁷ Diğer muallimlerin isimleri de aşağıdaki tabloda yıl yıl verilmiştir.

Tablo 26: Söke’de Bulunan İptidai Mektebi Öğretmenleri ve Öğrenci Sayıları.

Tarih	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Öğrenci
1301/1884 ⁵⁰⁸	Osman Efendi	Şemseleddin Efendi	120
1302/1885 ⁵⁰⁹	Osman Efendi	Şemseleddin Efendi	
1303/1886- 1307/1890 ⁵¹⁰	Osman Efendi	Muallim-i Sani Efendi	
1315/1897 ⁵¹¹	Kemal Efendi	Mustafa Efendi	84
	Mehmed Emin Efendi	Mehmed Sabri Efendi	45
	Fatma Hanım	Saliha Hanım	90
1316/1898 ⁵¹²	Kemal Efendi	Mustafa Efendi	96
	Haşım Efendi	Mehmed Sabri Efendi	73
	Osman Efendi	Yakup Efendi	110

⁵⁰⁶ Baltacı, a.g.md., s.7.

⁵⁰⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298 (1881), s.147.

⁵⁰⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301 (1884), s.195.

⁵⁰⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302 (1885), s.174.

⁵¹⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303 (1886), s.143; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304 (1887), s.144; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1305 (1888), s.343; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1306 (1889), s.156; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1307 (1890), s.187.

⁵¹¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), s.303.

⁵¹² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316 (1898), s.282.

1317/1899 ⁵¹³	Mehmed Kemal Efendi	Mustafa Hulusi Efendi	110
	Osman Zeki Efendi	Osman Efendi	80
	Ömer Zeki Efendi	Yakup Efendi	116

1.1.2. Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde yüksekokullara öğrenci yetiştirecek ortaöğretim kurumlarına gereksinim duyulmuş ve bu konuda ilk adım o sıralarda Mekatib-i Umumiye müdürü olan Kemal Efendi tarafından atılmıştır. 25 Şubat 1847'de Sadaret'ten aldığı bir izin tezkeresi ile eski bir sıbyan okulunu rüşdiye haline getirerek orada sınavla aldığı öğrencilere yeni metotlarla Arapça, Farsça hesap ve coğrafya gibi dersler okutmuştur. Padişah ve ileri gelen devlet adamlarının huzurunda yapılan sınavda öğrenciler büyük başarı göstermişler ve benzer okulların çoğaltılmasına karar verilmiştir. İlk taşra rüşdiyesi Rumeli'de 1855'de açılmış, 1 yıl sonra da sayısı 13'e yükselmiştir. Anadolu'da ise ilk rüşdiye 1859 tarihinde açılmıştır.⁵¹⁴

Avrupalı devletler yapılanları yeterli görmemişler ve Fransa, Islahat Fermanı'nda verdiği notada eğitim sorununa da değinmiştir. Maarif nazırı Saffet Paşa, ileri gelen devlet adamları ve padişah da Fransa eğitim sistemini beğenmektedir. Çalışmalar tamamlanarak "1869 Maarif Nizamnamesi" nin yürürlüğe konulmasıyla rüşdiye sayısı da gittikçe artmıştır.⁵¹⁵

Rüşdiyeler başta 4 sınıflı olup, 1864'ten sonra 5. sınıf eklenmiş ancak uygulama olanağı bulunmadığından kısa bir süre sonra bundan vazgeçilmiştir. Başlıca okutulan dersler Arapça sarf ve nahiv, imla, Türkçe okuma yazma, Farsça, Kur'an okuma, Osmanlı, İslam ve Dünya tarihleri, hesap ve coğrafyadır. 1867 yılında Kavaid-i

⁵¹³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.264.

⁵¹⁴ *Bilim, a.g.e.*, ss.225-227.

⁵¹⁵ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.71.

Osmani (dil bilgisi), hendese (geometri) ve münşeat-ı Türki (Türkçe kompozisyon) gibi dersler de programa alınmıştır.⁵¹⁶

1869 Nizamnamesi ile 500 haneli kasaba ve vilayetlerde mutlaka bir rüşdiye kurulması kararlaştırılmıştır.⁵¹⁷

Osmanlı arşiv belgelerinde de Söke kazası rüşdiyesi ve rüşdiyede öğretmenlik yapanlar ile yeni tayin edilenler hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Yaptığımız araştırmalarda Söke’de rüşdiye mektebinin ne zaman açıldığını tespit edemedik, ancak aşağıda da bahsedeceğimiz 1881 tarihli belgede mektebin açılışının 2 sene olduğu belirtildiği için 1879 tarihinde açılmış olduğu tahmin edilmektedir.

4 Aralık 1881 tarihli belgeye göre Söke rüşdiyesi öğrenci sayısının artması sebebiyle muallim-i evvel ile idaresi mümkün olmamıştır. Bunun için İptidai mektebi muallimlerinden Hafız Ahmed Efendi’nin muallim-i sani ve 80 kuruş maaş ile de İsmail Ağa’nın kapıcı tayin edilmesi için tahrirat gönderilmiştir. Ancak mektebin açılışının daha 2 sene olmasından dolayı muallim-i saniye gerek duyulmamış ve sadece 80 kuruş maaş ile İsmail Ağa kapıcı olarak tayin edilmiştir.⁵¹⁸ İsmail Ağa’dan sonra Söke rüşdiyesinde kapıcı olarak H.1301 (M.1884) tarihli vilayet salnamesine göre, Behiç Efendi’nin görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁹ Daha sonra 23 Kasım 1897 tarihli belgeye göre Mustafa Efendi’nin kapıcılık yapmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Aynı belgede Söke kazası rüşdiye mektebi kapıcısı Mustafa Efendi’nin 29 Haziran 1897 senesi istifa ettiği, daha sonra kapıcılığa Mustafa Ağa’nın seçilip 13 Temmuz 1897 senesinde vazifesine başladığı anlaşılmaktadır.⁵²⁰

Belgelerde inas rüşdiyesi hakkında da bilgilere rastlanmıştır. 25 Aralık 1894 tarihli belgeye göre Ülfet İsmet Hanım 25 seneden beri inas mektebi muallimelik vazifesinde güzel hizmet etmiş ve şimdi muallimesi bulunduğu Midilli’den su ve havasında uyuma sağlamadığı için münasib bir mahal becayışlığını istemiştir. Becayışının yerine getirilemeyeceği fakat Söke inas mektebinin 500 kuruş maaşla muallim talep

⁵¹⁶ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.287.

⁵¹⁷ Mehmet Kına, *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s.44.

⁵¹⁸ BOA., *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*, No: 72/13.

⁵¹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.195.

⁵²⁰ BOA., *MF. MKT.*, No: 376/70.

ettiği, kabul ettiği surette tayin kılınacağı bildirilmiş ve Ülfet Hanım tarafından da kabul edilmiştir.⁵²¹ Daha sonra 5 Mayıs 1895 tarihli belgede Söke inas rüşdiyesi muallimliğine Midilli inas rüşdiyesi muallimesi Ülfet İsmet Hanım'ın tayin edilmiş olduğu bilgisi verilmektedir.⁵²²

4 Nisan 1895 tarihli belgeye göre Söke kazası rüşdiye mektebi hüsnü hat muallimi tahrirat kâtibi Süleyman Efendi'nin Aydın tahrirat kâtipliğine başlamasından dolayı hüsnü hat muallimliğine İzzet Efendi seçilmiştir. Bu bilgiyi tabloda belirttiğimiz gibi salnamedeki bilgi de doğrulamaktadır.⁵²³

Osmanlı'da azledilen memurlara ödenen mazuliyet aylığı için XIX. yüzyıl ortalarında devletin giderlerinin artması sonucu bu maaşın ödenmesinde de zorluklar çıkmış ve 1886'da maaşların ödenmesinde belirli kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda 1891 yılında memur maaşlarından %1 oranında kesinti yapılması ve maaşların bu şekilde oluşacak fondan ödenmesi için sandık kurulması kararlaştırılmıştır.⁵²⁴ Bu doğrultuda 14 Nisan 1895 tarihli belgeye göre Söke rüşdiye mektebi Hüsnü Hat muallimliğine İzzet Efendi'nin tayininin onaylanmasıyla her ay maaşından %1 mazuliyet aidatı alınarak makam mahsusa gönderildiği ve ayrıca tercüme-i hal (özgeçmiş) varakasının gönderildiği belirtilmektedir.⁵²⁵

1896 tarihli belgelere göre 1264 (1848-49) senesinden beri mekteb muallimliğinde bulunan İsmail Hakkı Efendi'nin emekliliğini talep ettiği ve bu hususta bir istidaname tanzim ettirilip emeklilik işlemleri bitene kadar hakkında herhangi bir muamele yapılmaması anlatılmaktadır. Ayrıca emekliliğe ayrıldığında onun yerine 15 seneden beri Milas rüşdiyesi muallimliğinde güzel hizmetlerde bulunan Mehmed Eşref Efendi nakil edilecektir.⁵²⁶ Bir başka belge olan 2 Ekim 1897 tarihli belgede de Söke kazası Rüşdiye mektebi muallim-i evveli İsmail Hakkı Efendi'nin 42 sene muallimlik hizmetinde bulunduğu, Memuriyet Mülkiye Kararnamesi'nin 26. ve 27. maddeleri gereği zamdan sonra 336 kuruş maaş isabet ettiği ve emekli olduğu bilgisine yer

⁵²¹ BOA., MF. MKT., No: 241/10.

⁵²² BOA., MF. MKT., No: 261/57.

⁵²³ BOA., MF. MKT., No: 254/26.

⁵²⁴ Nursel Manav, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S. 1, 2017, s.223.

⁵²⁵ BOA., MF. MKT., No: 256/36.

⁵²⁶ BOA., MF. MKT., No: 334/56; BOA., Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiyye Kalemi (MF. İBT.), No:54/8.

verilmiştir.⁵²⁷ Tabloda da belirttiğimiz üzere salnamedeki bilgiler de bunu doğrulamakta, emekli olan İsmail Hakkı Efendi yerine muallim-i evvel olarak Mehmed Eşref Efendi'nin göreve getirildiği anlaşılmaktadır.

31 Mayıs 1897 tarihli belgeye göre Pazarköy rüşdiye mektebi muallim-i sanisi Süleyman Sırrı Efendi 200 kuruş maaş ile Söke rüşdiyesi muallim-i saniliğine tayin olunup, 13 Haziran 1897'de vazifesine başlamıştır. Ondan önce Söke'de görev yapan Hüseyin Efendi'nin de mayıs sonunda görevinden ayrıldığı belirtilmiştir.⁵²⁸ Fakat salnamelerde o yıllarda muallim-i sani olarak Süleyman Sırrı Efendi'nin görev yapmış olduğu bilgisine rastlanmamaktadır. Salnamelerde o yıllarda muallim-i sani Hüseyin Hüsnü Efendi olup tabloda belirtilmiştir.

16 Ağustos 1897 tarihli belgeye göre Söke kazası tahrirat kâtibi olup hüsnü hat muallimliğinde bulunan İzzet Efendi başka mahalde memur olmuştur. Bu sebeple 24 Şubat 1897 senesinde Aşar memuru Halil Kamil Efendi 100 kuruş maaşla Söke rüşdiyesi hüsnü hat muallimliğine tayin edilmiştir.⁵²⁹ Salnamelerde ise böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

8 Eylül 1899 tarihli belgeye göre Söke kazası rüşdiye mektebinin 70 öğrencisi olup ve 20'yi aşkın talebenin daha nakil olacağından 2 muallimle idaresi zorlaşmıştır. Bunun için bir de muallim-i salis istihdamı ve tayini gerekli görülmüştür. Daha sonra Söke kazası rüşdiye mektebi muallim-i salisliğine 150 kuruş maaşla Ömer Zeki Efendi seçilmiş ve tayin edilmiştir.⁵³⁰ İlk kez bu tarihte öğrenci sayısının da artmış olduğu görülerek üçüncü bir öğretmen tayininin yapılmış olduğu görülmektedir.

19 Kasım 1900 tarihli belgede ise, Söke rüşdiye mektebi muallim-i evveli Mehmed Eşref Efendi ile Menemen kazası rüşdiye mektebi muallim-i evveli Abdüllatif Efendi görev yerlerinin birbiri ile değiştirilmesi için talepte bulunmuşlardır. Maarif Meclisi'nce bu talepleri münasib bulunmuş ve becayışları gerçekleştirilmiştir.⁵³¹

Aydın vilayet salnameleri ve devlet salnamelerinde de rüşdiye mekteplerinin öğretmenleri ile öğrenci sayıları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.

⁵²⁷ BOA., ŞD., No: 957/7.

⁵²⁸ BOA., MF. MKT., No: 357/41.

⁵²⁹ BOA., MF. MKT., No: 366/56.

⁵³⁰ BOA., MF. MKT., No: 465/62.

⁵³¹ BOA., MF. MKT., No: 536/31.

Tablo 27: Söke 'de Bulunan Rüşdiye Mektebi Öğretmenleri ve Öğrenci Sayıları.

Tarih	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	İnşa Muallimi	Hüsnü Hat Muallimi	Öğrenci
1298/1881 ⁵³²	Henüz tayin olmamış.				
1299/1882 ⁵³³ (D.S.)	İsmail Hakkı Efendi				40
1300/1883 ⁵³⁴ (D.S.)					47
1301/1884 ⁵³⁵	İsmail Hakkı Efendi	Hafız Ahmed Efendi	Hafız Mehmed Efendi		54 (V.S.) 47 ⁵³⁶ (D.S.)
1302/1885 ⁵³⁷	İsmail Hakkı Efendi	Hafız İsmail Efendi			47 ⁵³⁸ (D.S.)
1303/1886 ⁵³⁹	İsmail Hakkı Efendi	Hafız İsmail Efendi			55 ⁵⁴⁰ (D.S.)
1304/1887- 1306/1889 ⁵⁴¹	İsmail Hakkı Efendi	Hafız İsmail Efendi			60 ⁵⁴² (D.S.)

⁵³² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.147.

⁵³³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1299 (1882), s.272.

⁵³⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1300 (1883), s.206.

⁵³⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.195. Salnamede ayrıca bevvab(kapıcı) olarak Behiç Efendi yazılmıştır.

⁵³⁶ Aynı yıl devlet salnamesinde öğrenci sayısı 47'dir. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1301 (1884), s.389.

⁵³⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s. 174.

⁵³⁸ Öğrenci sayısına devlet salnamesinden ulaşılmıştır. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1302 (1885), s.411.

⁵³⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s. 143.

⁵⁴⁰ Öğrenci sayısına devlet salnamesinden ulaşılmıştır. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1303 (1886), s.333.

⁵⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.144; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), s.343; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1306 (1889), s.156.

⁵⁴² Öğrenci sayısına devlet salnamesinden ulaşılmıştır. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1304 (1887), s.320; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1305 (1888), s.246.

1307/1890 ⁵⁴³	İsmail Hakkı Efendi	Hafız İsmail Efendi			
1308/1891 ⁵⁴⁴	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Efendi		Süleyman Efendi	47
1312/1894 ⁵⁴⁵	İsmail Efendi Dersaadet Rüus			Süleyman Zühdü Efendi	
1313/1895-1314/1896 ⁵⁴⁶	İsmail Efendi Dersaadet Rüus			Ahmed İzzet Efendi	
1315/1897 ⁵⁴⁷	Hacı İsmail Hakkı Efendi İstanbul Rüüsü	Hüseyin Hüsnü Efendi		Halil Kamil Efendi ⁵⁴⁸	42-1312 senesi şهادetname alan talebe nefer 6
1316/1898 ⁵⁴⁹	Mehmed Eşref Efendi Edirne Rüüsü	Hüseyin Hüsnü Efendi		Hüseyin Hüsnü Efendi	44-313 senesinde şهادetname alan talebe 7
1317/1899 ⁵⁵⁰	Mehmed Eşref Efendi Edirne Rüüsü	Hüseyin Hüsnü Efendi		Mehmed Eşref Efendi	70-314 senesinde şهادetname alan 5

⁵⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1307 (1890), s.187.

⁵⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.264-265.

⁵⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.328.

⁵⁴⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.305; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.299.

⁵⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.303.

⁵⁴⁸ BOA., MF. MKT., No: 366/56.

⁵⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.282. Bu bilgiler ile beraber ek olarak 1316 yılı Maarif Salnamesi'nde ayrıca 1 tane de hademe olduğu belirtilmiştir; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.884.

⁵⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.264. Bu bilgiler ile beraber ek olarak 1317 yılı Maarif Salnamesi'nde ayrıca 1 tane de hademe olduğu belirtilmiştir; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.984.

1.1.3. Medreseler

Medrese, “ ders” kökünden gelir ve genel anlamı “ ders görülen, öğretim yapılan yer” demektir. İslâm’ın ilk dönemlerinde mescid ve camiler aynı zamanda din bilimleri için öğretim yeri görevini görmektedir. Daha sonra öğretmen ile öğrencilerin birlikte oturup ders görebilecekleri yapılara ihtiyaç duyulmuş ve bunlar da çoğu kez cami ve mescitlerin yanında veya onlarla birlikte yapılmış büyük camiler olmuştur. Aynı zamanda bu yerlerde din bilgilerinin öğretimi de sürdürülmüştür.⁵⁵¹

Medreseler Osmanlı Dönemi’nde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine denk gelen, İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımaktadır.⁵⁵²

Tablo 28: H.1316 (M.1898)⁵⁵³ ve H.1317 (M.1899)⁵⁵⁴ Yılı Maarif Salnamelerine Göre Söke’de Bulunan Medreseler.

Medresenin İsmi	Mahalli	Müderres	1316 Yılında Talebe Adet	1317 Yılında Talebe Adet	1316 Yılında Medresenin Banisi	1317 Yılında Medresenin Banisi
Bey Cami	Konak	Ömer Lütfü Efendi	40	10	Hacı İlyaszade Mehmed Bey	Ömer Lütfü Efendi
Yeni Cami	Konak	Müftü Hacı Mustafa Efendi	40	28	İâne İle	Müftü Hacı Mustafa Efendi
Hacı Hatim	Çeltikçi	Mersinli Mehmed Efendi	20	20	İlyaszade Halilesi Hacı Hoşyar Hanım	Mersinli Mehmed Efendi

⁵⁵¹ Hüseyin Hatemi, “19. Yüzyılda Medreseler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.501.

⁵⁵² Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, C. 28, 2003, s. 327.

⁵⁵³ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.912-913; Genç, a.g.e., s.297.

⁵⁵⁴ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), ss.1012-1013.

Tabloda belirtildiği gibi H.1316 (M.1898) yılında Söke’de 3 medrese ve toplam 100 öğrenci vardır.⁵⁵⁵ H.1317 (M.1899) yılında ise yine aynı 3 medrese, toplamda ise 58 öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶

1.1.4. Gayrimüslim Mektepleri

Söke’de bulunan gayrimüslim mekteplerinden Rum Okulu, bir Yunan kaynağına göre 1825 yılında açılmıştır. Din eğitimi veren bu okulun öğretmeni Söke’de 10 yıl yaşamış olan Joachim Mersidis’tir.⁵⁵⁷ Aydın vilayet salnameleri ve maarif salnamelerinden elde ettiğimiz bilgiler ile Söke’de bulunan gayrimüslim okulları oluşturduğumuz tabloda verilmiştir. Buna göre Söke kazasında gayrimüslim okulu olarak Rum ve Ermeni okulları bulunmaktadır. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumların H.1315 (M.1897) yılında 3 ve H.1316-1317 (M.1898-1899) yıllarında 2 mektebinin olduğu, az sayıda nüfusu olan Ermenilerin ise H.1316-1317 (M.1898-1899) yıllarında 1 mektebinin olduğu anlaşılmaktadır. Mektepteki öğrenci sayılarına ulaşılırken, öğretmenlerin isimleri hakkındaki bilgilere ise ulaşamamıştır.

Tablo 29: Söke’de Bulunan Gayrimüslim Mektepleri.

Tarih	Mektebin Türü	Derecesi	Muallim	Öğrenci Sayısı
1315/1897 ⁵⁵⁸	Rum Mektebi	İptidai	1	50
	Rum Mektebi	Rüşdi	1	20
	Rum İnas Mektebi	İptidai Rüşdi	1	15
Toplam			3	85

⁵⁵⁵ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.913; Çiğdem Taş, *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayeti’nde Eğitim*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2006, s.72; Genç, *a.g.e.*, s.297.

⁵⁵⁶ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.1013; Taş, *a.g.t.*, s.73.

⁵⁵⁷ Genç, *a.g.e.*, s.351.

⁵⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.303.

1316/1898 ⁵⁵⁹	Rum Mektebi	İptidai	1	50
	Rum İnas Mektebi	İptidai	1	30
	Ermeni Mektebi (M. S.)	Rüşdi	-	22 ⁵⁶⁰
Toplam			2	103
1317/1899 ⁵⁶¹	Rum Mektebi	İptidai	3	113
	Rum İnas Mektebi	İptidai	4 muallime	212
	Ermeni Mektebi (M. S.)	Rüşdi	-	39 ⁵⁶²
Toplam			7	364

Tanzimat Dönemi'nde yabancıların açmış oldukları özel okulların yanı sıra Türklerin özel okul açtıklarına dair bilgi bulunamamış ve bunun sebebi olarak da ticari amaçla para kazanmak için okul açma düşüncesini yadırgamış olmaları düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı'da açılan azınlık okullarında verilen eğitim de azınlıkların kendi dillerinde olmuş, örnek verecek olursak; Rum okullarında Rumca, Yahudi okullarında Yahudice, Ermeni okullarında Ermenice eğitim yapılmıştır.⁵⁶³

⁵⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.282.

⁵⁶⁰ Bu öğrencilerin 9'u inas (kız), 13'ü zükur (erkek) dur. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.934-935; Taş, *a.g.t.*, ss.52-53; Genç, *a.g.e.*, s.351.

⁵⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.265.

⁵⁶² Bu öğrencilerin 9'u inas (kız), 30'u zükur (erkek) dur. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), ss.1032-1033; Taş, *a.g.t.*, ss.55-56; Genç, *a.g.e.*, s.351.

⁵⁶³ Bilim, *a.g.e.*, s.379.

1.2. Eğitimde Kullanılan Araç-Gereçler

Osmanlı arşiv belgelerinde Söke kazası mekteplerinin ders araç-gereçlerinin temin edilmesi hakkında bilgiler mevcuttur.

10 Aralık 1881 tarihli belgeye göre Söke Rüşdiye mektebi öğrencisi için istenilen kitap, risale ve haritalar ulaşmamış olduğu söylenilmektedir. Söke rüşdiyesi muallimi evveline gönderilen yazıda istenilen şeylerin 11 Ekim 1881’de posta ile Aydın vilayetine gönderildiği ve oradan aratılması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁶⁴

7 Ocak 1882 tarihli belgeye göre Söke rüşdiye mektebi için gönderilen kitap ve risalelerin adedinin 501 yazıldığı fakat gönderilen şeylerin 401 adet olduğu belirtilmektedir.⁵⁶⁵

15 Kasım 1890 tarihli belgeye göre Söke rüşdiye mektebi tarafından beşli harita ve ders cedveli istenmiştir. Fakat Asya haritası mevcut olmadığından dolayı Avrupa, Afrika, Amerika ve Avustralya haritalarının bir kütası ile ders cedveli posta ile gönderilip ulaştırılmıştır.⁵⁶⁶

3 Kasım 1899 tarihli belgeye göre Söke Rüşdiye mektebi için 10 rakam tahtası, 8 rahle ve 6 sandalye inşası ile satın alınması lüzum görülmüştür. Bütün bunların mecdidi 19 kuruş hesabıyla 855 kuruşla tedarik olunacağı anlaşılmıştır. Daha sonra 500 kuruş ile imal ve satın alınacağı söylenmiş ve bu paranın da hisse-i iane bakayası tahsisatından harcanmasına izin verilmiştir.⁵⁶⁷

Söke’de H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) yıllarında sadece Bey Cami adında kütüphanesi bulunmaktadır.

Tablo 30: *Maarif Salnamelerine Göre Söke’de Bulunan Kütüphaneler.*

Tarih	Kaza	Kütübhânenin İsmi	Mahalli	Banisi	Kitap Adedi	Tarih-i Tesisi

⁵⁶⁴ BOA., MF. MKT., No: 72/78.

⁵⁶⁵ BOA., MF. MKT., No: 73/134.

⁵⁶⁶ BOA., MF. MKT., No: 123/9.

⁵⁶⁷ BOA., MF. MKT., No: 475/92.

1316 (1898) ⁵⁶⁸	Söke	Bey Cami	Kasabada	Hacı İlyaszade Mehmed Bey	24	1282 (1866)
1317 (1899) ⁵⁶⁹	“	“	“	Mehmed Bey	27	“

2. Kaza Sakinlerinin İhtiyaçlarının Karşlanması

2.1. Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti’nde ailenin geçimini sağlayan erkeğin ölümü sonucunda belirli bir gelirden yoksun kalan anne ve çocukları “muhtaç-ı muavenet” yani yardım edilmeyi hak eden kesim olarak nitelendirilmiştir.⁵⁷⁰

Bunun dışında kıtlık, kuraklık, dolu ve sel gibi doğal afetler sebebiyle tohumluk ve ekmeklik zahireden yoksun kalan tarımsal üreticiler de “muhtacın-i zürra” olarak değerlendirilmişlerdir. Tarımdan alınan verginin en önemli gelir kaynaklarından biri olduğu düşünülürse üretimin devamı için yapılacak bu yardım oldukça önemlidir. Ayrıca bu yardım sayesinde kentlere yönelik nüfus hareketlerinin de önü kesilmek istenmiştir.⁵⁷¹

Arşiv belgelerinde de Söke kazasında XIX. yüzyılda görülen doğal afetler ile yapılan yardımlar hakkında bilgiler verilmiştir.

20 Temmuz 1865 tarihli belgeye göre ahaliye 20.000 kile buğday ve 5.000 kile arpa verilmiştir.⁵⁷²

17 Kasım 1887 tarihli belgeye göre Söke’ye yağan şiddetli ve şimşek ile karışık iri dolu taneleriyle sel meydana gelmiştir. Mandiçe nahiyesi civar karyelerinde 5000

⁵⁶⁸ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.938; Taş, *a.g.t.*, s.169.

⁵⁶⁹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.1036; Taş, *a.g.t.*, s.171.

⁵⁷⁰ Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.404.

⁵⁷¹ Özbek, *a.g.m.*, s.404.

⁵⁷² BOA., MVL., No: 710/78.

kadar zeytin ağaçları kökünden çıkarılmış ve 3 bölüm bağhane bütün bütün harap ve karasığır telef olacağı gibi hasarlar meydana gelmiştir.⁵⁷³

17 Ağustos 1890 tarihli belgeye göre kuraklık sebebiyle ve başka bir zanaatla alışık olmadıklarından dolayı günden güne yokluk ve darlığa düştüklerinden vergilerinin ertelenmesi ve tohumluk zahire yardımı yapılması için Söke kazası Yoran ahalisi tarafından dilekçe gönderilmiştir.⁵⁷⁴

3 Ekim 1890 tarihli belgeye göre Söke kazasına bağlı Gelebeç karyesinde o sene ortaya çıkan kuraklık nedeniyle, ahali kötü duruma düşmüş olduğundan ahalinin vergilerinin ertelenmesi ve münasib bir miktar yardım verilmesi istenmiştir.⁵⁷⁵

12 Kasım 1890 tarihli belgeye göre Söke nahiyeleri muhtaç ahalisine ödünç olarak zahire dağıtılmasına karar verilmiştir. Bozdoğan kazası, Savbice? ve Söke nahiyeleri için gereken zahire 33.153 şinik (800 kiloluk tahıl ölçeği) buğday ve 36.404 şinik arpa ile 839 şinik çavdar veya 43 şinik ak darı ve 758 şinik mısırdan oluşmaktadır.⁵⁷⁶

23 Ocak 1891 tarihli belgeye göre bir haftadan beri Aydın vilayetinde şiddetle yağmakta olan yağmurlardan nehirler taşmış ve hayli hasarlar meydana gelmiştir. Aydın Sancağı Söke kazasında da bir takım köylere su basmış ahali ve hayvanlar tehlikede ve ziyan olduklarından şimendiferle Söke'ye kayıklar gönderilmesi istenmiştir. Kayıkların hemen gönderilmesi için Söke demiryolu şube hattının hemen açılması ve parasız olması istenmiştir.⁵⁷⁷

24 Ocak 1891 tarihli belgeye göre İzmir'den şimendifer ile gönderilen kayıklar vasıtasıyla Söke kazasında ve civarında su bastığı söylenen karyelerden 7-8 yüz nüfus ile 300 küsur baş hayvanat kurtarılmıştır. Daha sonra erzak ile yiyecek verildiğinden ve şimdilik nüfusça kayıpların olmadığı ile istirahatlarının temin edildiğinden söz etmektedir.⁵⁷⁸

28 Ocak 1891 tarihli belgeye göre birkaç gün ve gece süren yağmur sonucunda Söke ovalarını sular istila etmiş ve birçok köy su altında kalmıştır. Köylerin ahalisi ağaç ve

⁵⁷³ BOA., *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı* (Y. A. HUS.), No: 208/3.

⁵⁷⁴ BOA., DH. MKT., No: 1752/18.

⁵⁷⁵ BOA., DH. MKT., No: 1767/30.

⁵⁷⁶ BOA., *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV.), No: 59/28.

⁵⁷⁷ BOA., DH. MKT., No: 1802/1.

⁵⁷⁸ BOA., *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* (Y. MTV.), No: 47/122.

çardaklar üzerinde kalmışlar ve koyun ile eşek sürüleri de su altında kalmıştır. Hükümet tophane-i livadan mutasarrıfı ve vilayet de jandarma kumandanını vali paşa hazretlerine göndermiştir. Ağaç ve çardaklar üzerinde mahsur kalan 2-3 bin kadar köylü ve sular altında bulunan 50 bini geçen hayvanlar kıyıya selametle çıkarılmıştır.⁵⁷⁹

30 Ocak 1891 tarihli belgeye göre Söke kazasını istila eden suların %90 derecesinde gerileme ve alçalmaya başladığı ve su basan köylerin 629 haneden ibaret olduğu belirtilmiştir. Bunlardan kadın ve erkek 2842 nüfus ile 25.000 koyun, 8000 karasığır ve çift öküzü, 2000 hergele ve kısrak ve 600 deve kurtarılmıştır. Ayrıca 3 cılız ve zayıf hayvandan başka can kaybı olmadığı ve yardımlara devam edildiği bildirilmiştir.⁵⁸⁰

1 Şubat 1891 tarihli belgeye göre Söke’de suların %90 derecesinde çekildiği, su basan köylerin 629 haneden ibaret olduğu ve 3 cılız hayvandan başka telef olmadığı söylenmektedir. Ayrıca selden zarar görenler için de yardım toplandığı belirtilmiştir.⁵⁸¹

26 Nisan 1897 tarihli belgeye göre Yunan ile harp eden askerin hasta ve yaralılarının tedavisi için Söke kazası kaymakamlığına 40.000 kuruş bağış yapılmıştır.⁵⁸²

25 Aralık 1898 tarihli belgeye göre Yoran karyesi ahalisinden bu sene kuraklık olmasından dolayı mahsul alamayan 40 kişinin, tohumluk olarak 600 kile buğday ile 300 kile arpaya ihtiyacı oldukları belirtilmiştir. Ziraat mevsimi geçmeden acilen bunların dağıtılması için izin istenmiştir.⁵⁸³

28 Aralık 1898 tarihli belgeye göre Söke kazasının Yoran karyesinde o sene kuraklıktan dolayı mahsul alamayan 40 çiftçinin, 600 kile buğday ile 300 kile arpa tohumluğu ihtiyaçları olduğundan gelecek senenin mahsulatından aynen alınmak üzere ziraat mevsimi geçmeden dağıtılması ve Maliye Nezareti’ne bildirilmesi anlatılmaktadır.⁵⁸⁴ Aynı tarihli başka bir belgeye göre ise, Söke kazasına bağlı Yoran karyesi ahalisinden bu sene kuraklık sebebiyle mahsul alamayan 40 ziraatçıya 600 kile

⁵⁷⁹ BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı* (Y. PRK.AZN.), No: 5/11.

⁵⁸⁰ BOA., Y. A. HUS., No: 243/67.

⁵⁸¹ BOA., DH. MKT., No: 1804/68.

⁵⁸² BOA., *Yıldız Esas Evrakı* (Y. EE.), No: 145/24.

⁵⁸³ BOA., DH. MKT., No: 2152/114.

⁵⁸⁴ BOA., MV., No: 96/76.

buğday ile 300 kile arpa gelecek sene mahsulatından aynen alınmak üzere dağıtılmıştır.⁵⁸⁵

2.2. Panayır ve Pazarlar

Osmanlı Dönemi'nde pazar kelimesi hem alışverişi hem de alışveriş yapılan mekânı ifade etmektedir. Farsça “çarşı”, Arapça “sûk” sözcükleri de pazar yerine kullanılmıştır. Ancak XVI. yüzyıldan sonra pazar kelimesi köy, kasaba ve şehirlerde haftanın belli günlerinde kurulan açık alışveriş yerlerini ifade etmiş ve çarşı ise, yerleşik esnafın faaliyet gösterdiği yerler ve kapalı alışveriş mekânları için kullanılmıştır. Yılda bir veya birkaç defa kurulan büyük pazarlar ise panayır olarak adlandırılmıştır.⁵⁸⁶

Osmanlı'da pazarların ortaya çıkmasının sebepleri olarak kırsal kesimdeki köylünün satın alma gücünün düşük olması ile tüketim mallarına olan talebi ve bunların dışında köylülerin mahsullerini en yakın pazara taşımaları gereği söylenebilmektedir.⁵⁸⁷

Osmanlı belgelerinde pazar ve panayır her ikisi için de kullanılmıştır. Bu yüzden genellikle birbirinden ayırt etmek zor olmuştur.⁵⁸⁸

Evliya Çelebi'de, Amasya'yı anlatırken bu iki kelimeyi “evsaf-ı çarşı-yu bazar” şeklinde birbirinin eş anlamlısı olarak kullanmıştır.⁵⁸⁹

Yılda bir kere veya birkaç defa kurulan büyük pazarlar olan panayırların, Avrupa'da 6 haftaya kadar devam etmesine karşılık Osmanlı'da 15 günden fazla bir süreye izin verilmemiştir.⁵⁹⁰ Bunun yanı sıra panayırların 1 haftadan 1.5 aya kadar sürmüş olduğuna dair bilgiler de vardır.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ BOA., BEO., No: 1248/93544.

⁵⁸⁶ Tahsin Özcan, “Pazar (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 206-207; Meryem Kaçan Erdoğan, “Balkanlar'da Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı”, *Belleten*, C. LXXX, S. 287, Ankara 2016, s.123.

⁵⁸⁷ Özer Küpeli, “Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.491.

⁵⁸⁸ Kaçan Erdoğan, *a.g.m.*, s.123.

⁵⁸⁹ Özcan, *a.g.md.*, s.207.

⁵⁹⁰ M. Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 96, İzmir 1999, s.2, 9; Özcan, *a.g.md.*, s.207.

⁵⁹¹ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.9; Özcan, *a.g.md.*, s.207.

Hafta pazarları ve panayırların ortak bir özelliği her ikisinin de çoğunlukla kırsal kesimin ihtiyaçlarına yönelik olması ve kır yerleşim yerlerinin yakınlarında kurulmalarıdır.⁵⁹²

Bir yerde pazar kurulması divanın iznine bağlı olup halkın talebi dikkate alınır, kadının tasvibi ve merkezin onayı ile pazarın kurulması kararlaştırılır ve en son olarak günü belirlenmektedir. Pazarlar günümüzde de olduğu gibi salı pazarı, çarşamba pazarı, cuma pazarı şeklinde kuruldukları günün adını alarak veya satılan mala göre de isimlendirilmişlerdir.⁵⁹³

Pazarların hangi gün kurulacağı hükümet ile mahalli halk arasında ortaklaşa alınan kararla belirlenmektedir. Bu kararda bölgenin dini yapısı çok önemli olup devlet bütün dini cemaatlerin pazar ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri bir günde pazarın kurulmasını istemektedir. Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan yerlerde özellikle Anadolu’da, hafta pazarı Cuma günü kurulmaktadır. Çünkü cuma günü Müslümanlar pazar kurulan mahaldeki camide cuma namazlarını kılmakta, aynı zamanda mahaldeki pazardan da ihtiyaçlarını karşılamış olmaktadır.⁵⁹⁴

Aydın vilayet salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre Söke’de kurulan pazarlar için Çarşamba günü Söke ve salı günü Mandiçe’de (Bağarası) pazar kurulduğu belirtilmiştir. Bunun dışında ekim ayının 26’sında Mandiçe’de, kasım ayının 8’i ile ağustosun 15’inde Söke’de, kasım ayının 21’inde Kızıl Kilise’de, aralık ayının 6’sında Domatça’da, şubatın 17’sinde Sarlak’da, nisanın 23’ünde Burun’da, mayısın 8’inde Değirmen Deresi’nde, 21’inde Kaleiçi’nde ve eylülün 27’sinde Yeniköy’de panayır olduğu yazılmıştır.⁵⁹⁵

H.1313 (M.1895) yılı vilayet salnamesine göre merkez kaza Söke’de çarşamba ve Bağarası’nda salı günü pazar kurulmaktadır.⁵⁹⁶

H.1311-1314 (M.1893-96) yılı vilayet salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre ise, Söke kasabasında alışveriş için herkese açık panayır olmayıp yalnız merkez kaza olan

⁵⁹² Küpeli, *a.g.m.*, s.491.

⁵⁹³ Özcan, *a.g.md.*, ss.207-208.

⁵⁹⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s.6.

⁵⁹⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), ss.390-391.

⁵⁹⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.296; Cihan Özgün, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın İlinde İktisadi Değişim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s.120.

Söke kasabasında çarşamba ve Bağarası karyesinde salı günleri pazar kurulduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁷

3. Söke’de Bulunan Mekânlar

XVII. yüzyılda seyahat eden Evliya Çelebi, Söke’de bulunan mekânların sayılarından da bahsetmiştir. Evliya Çelebi’nin seyahatnamesine göre Söke’nin 9 mahallesi, 1100 hanesi, 3 mescidi, 17 dükkânı, 1 hanı ve 1 hamamı vardır. Bunların dışında bedesten, medrese ve imareti ise yoktur.⁵⁹⁸

H.1308 (M.1891) yılında ise Söke kasabası ile beraber Söke’nin nahiye ve köylerinde bulunan mekânlar ile bu mekânların sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 31: H.1308 (M.1891) Yılı Söke’deki Mekânların Türü ve Sayıları.⁵⁹⁹

Tür	Söke Kasabası	Köy ve Nahiyelerde	Toplam
Hane	3534	2500	6034
Dükkân	492	333	825
Kahvehane	60	50	110
Han	10	3	13
Fırın	16	4	20
Oda	4	10	14
Ahır	20	80	100
Lokanta	2		2
Yağhane	5	11	16

⁵⁹⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.330; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), ss.329-330; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), ss.306-307; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), ss.300-301.

⁵⁹⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s.149; Bilim, *a.g.m.*, ss.27-28; Tabak, *a.g.m.*, s.46.

⁵⁹⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss. 442-447; Cavid, *a.g.e.*, ss.408-410.

Değirmen	8	55	63
Arsa	21	39	60
Hamam	2		2
Kule	9	5	16
Meyhane	5		5
Hayvan Damı	60	273	333
Kiremidhane	4		4
Gazino	10		10
Mescid	2		2
Cami	2	40	42
Mekteb-i İslamiyye	3	40	43
Rum Mektebi	2	6	8
Ermeni Mektebi	1		1
Rum Kilisesi	1	8	9
Ermeni Kilisesi	1		1
Metropolithane	1		1
Hastahane	2		2
Şimendifer İstasyonu	1		1

Telgrafhane	1		1
Hapishane	1		1

Tabloda H.1308 (M.1891) yılında Söke kazasının nahiye ve köylerinde 55 değirmen olduğu anlaşılmaktadır. H.1308 (M.1891) yılındaki Aydın vilayet salnamesinde ayrıca, Söke kazasının Mandiçe ile Balat nahiyesinde 44 değirmen olduğu bilgisi verilmektedir. Bunların 35 adedinin su ve 9 adedinin de yel değirmeni olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Bu bilgiler sonucunda Söke kazasında Mandiçe nahiyesi, Balat nahiyesi ve Söke kasabası dışındaki kazanın diğer geri kalan köylerinde 11 değirmen olduğu anlaşılmaktadır.

H.1315-1317 (M.1897-1899) yılları arasında Söke kasabasında bulunan mekânların sayıları da aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu 3 yıl içerisinde 20 dükkân ve 100 hanenin arttığı gözlemlenmektedir. Diğer mekânların sayısı ise 3 yıl içinde çok değişim göstermemiştir. 3 adet olarak yazılan fabrikaların 1 tanesinin meydan ve 2 tanesinin ise dakik (un) fabrikası olduğu belirtilmiştir.

Tablo 32: *H.1315-1317 (M.1897-99) Tarihleri Arasında Söke Kasabası'nda Bulunan Mekânların Türleri ve Sayıları.*

Tür	1315 (1897)⁶⁰¹	1316 (1898)⁶⁰²	1317 (1899)⁶⁰³
(1) Fabrika	3	3	3
Hamam	3	3	3
Han	17	17	18
Dükkân	880	880	900
Hane	5872	5872	5972

⁶⁰⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.753.

⁶⁰¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.305.

⁶⁰² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.284.

⁶⁰³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), ss.266-267.

Cami	4	4	4
Askeri Bina	1	1	1
Karagolhane	1	1	1
Hükümet konağı	1	1	1
Guraban hastahanesi	2	1	2
Kilise	2	2	3

(1) Biri meyan ve ikisi dakik (un)dir.

4. Söke'deki Antik Kentler

Osmanlı Dönemi'nde eski eser “asar-ı atika” olarak adlandırılmış ve günümüzde ise kültür varlıkları şeklinde tanımı genişletilmiştir. Tanzimat ile beraber batılılaşma ile eski eserlere olan ilgi artmış, zamanla oluşan anlayış değişmiş ve bunun sonucunda çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir.⁶⁰⁴

Osmanlı yöneticilerinin eski eserlere ilgi duyması Tanzimat Dönemi'ne kadar görülmemiştir. Yine de taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında hassas davrandıkları da bilinmektedir.⁶⁰⁵ Fatih Sultan Mehmet dönemine uzanan gelenek ile Osmanlılar, eski eserlerini korumaya çalışmışlardır. Özellikle kitap ve yazıya karşı duyulan saygı ile her türlü yazılı metni titizlikle koruyup saklamışlardır. Bunun yanı sıra dini yapılar, kervansaray, köprü, çeşme, han ve hamam gibi yapıların da genellikle vakıflar tarafından korunduğu bilinmektedir.⁶⁰⁶

III. Selim dönemine gelindiğinde Osmanlı yöneticileri, Batı'daki gelişmeleri takip etmeye başlamıştır. Batı ile ilişkilerin hızlanması ile birlikte Batı'daki eski eser

⁶⁰⁴ Fatma Şimşek- Güven Dinç, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 16, 2009, s.102.

⁶⁰⁵ Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.105.

⁶⁰⁶ Emre Madran, “Osmanlı Devleti'nde ‘Eski Eser’ ve ‘Onarım’ Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C. XLIX, S. 195, 1985, ss.503-546; Recep Yıldırım- Abdullah Martal, “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, C. 3, 2. Kısım, Ankara 2002, s.1.

anlayışını da görme imkânları olmuştur. II. Mahmud döneminde Avrupa'ya gidip gelen öğrencilerin daha sonra yönetici sınıflarına geçtiklerinde bu konulardaki yenilikçi tavırları bu durumun kanıtıdır. Bu dönemde eski eserlerin korunması, yurt dışına çıkışının yasaklanması ve kazı araştırmalarının düzenli olup izine bağlanması gibi hususları içeren nizamnameler yayınlanmıştır.⁶⁰⁷

Yapılan yenilikler için bir düzen oluşturulması ve nizamnameler hazırlanması bu dönemin en önemli özelliklerindendir. 14 Şubat 1869 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanan Asar-ı Atika Nizamnamesi, eski eserlerin belli bir merkezde korunması ve teşhirini düzenlemek amacıyla hazırlanmıştır.⁶⁰⁸ İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 1874 tarihinde yayınlanan nizamname olduğu uzun yıllar kabul görmüş ancak, 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni Ahmet Mumcu makalesinde de yer vererek o zamana kadar bilinenin yanlışlığını ortaya çıkartmıştır.⁶⁰⁹

Bu nizamname ile eski eser kaçakçılığı önlenmeye çalışılmış ancak, ilk başlarda bu konuda yetersiz olunmuştur. Ayrıca bu nizamname ile yabancı devlet görevlilerinin müzeleri adına yapacakları kazı izinlerinin ise padişah iznine bağlı olduğu vurgulanmıştır.⁶¹⁰

1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden önce eski eserlerin hukuki durumları fıkıh esaslarına göre düzenlenmiş ve bunun dışında 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde ve emirnamelerde de konuya ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak tüm bu düzenlemeler yeterli olmayıp, eski eserlerin korunması da sağlanamamıştır. Devlete ait, özel kişilere ait ve sahihsiz arazilerde bulunan ve kimseye ait olmayan taşınmaz eski eserler rahat bir şekilde tahrip edilmiştir. Bunlara kıyasla vakıf malları ise, imkânlar çerçevesinde diğerlerine göre daha iyi korunmuşlardır.⁶¹¹ Fıkıh hükümleri kaçak kazıları ve eski eser kaçakçılığını önleyecek hususlara yer vermemiş, hatta taşınabilir eski eserleri sahiplenmek oldukça kolay olmuştur.⁶¹²

⁶⁰⁷ Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.106.

⁶⁰⁸ Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 25, S. 29, 2004, s.79; Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.107.

⁶⁰⁹ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, ss.66, 69; Karaduman, *a.g.m.*, s.73.

⁶¹⁰ Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.109.

⁶¹¹ Mumcu, *a.g.m.*, ss.66-67; Madran, *a.g.m.*, s. 542; Karaduman, *a.g.m.*, s.74.

⁶¹² Mumcu, *a.g.m.*, s.68; Karaduman, *a.g.m.*, s.75.

Osmanlı Devleti'nde yabancılara kazı yapma izni XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren verilmiş ve pek çok eski eser meraklısı ya da amatör arkeolog kazılarda buldukları eski eserleri yurt dışına götürmüşlerdir. Çünkü bir izine bağlı olsa da kesin kuralların olmaması ve tarihi eser kaçakçılığı ile uğraşacak devlet adamının yokluğu bu işi kolaylaştırmaktadır.⁶¹³ Ayrıca XIX. yüzyılda yabancılara kültürel varlıkları talan etmeleri ve pek çok eski eseri yurt dışına çıkarmış olmalarına Osmanlı'nın çoğu kez seyirci kalmasının sebebi olarak, yönetimin siyasi ve idari reform çabalarında Batı'nın desteğine muhtaç olması düşünülmektedir.⁶¹⁴ Osman Hamdi Bey eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını az da olsa engelleyebilmiştir. Az da olsa denilmesinin sebebi, yine Batı ile ilişkilerin bozulmasının istenmemesinden dolayıdır. Buna 1889 Bağdat demiryolu projesini üstlenen Almanlara, Boğazköy'de kazı yapma fırsatının tanınması örnek gösterilmektedir.⁶¹⁵

7 Nisan 1874 tarihinde yeni bir nizamname yayınlanmış ve öncekine göre daha geniş ve kapsamlı olan bu nizamname 36 maddeden oluşmaktadır. Nizamnameye göre eski eserler nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu ilkesi getirilmiştir. Bulanlar buldukları eserlerin 1/3'nü alacak, diğer 1/3'ü eski eserin bulunduğu arazi sahibine verilecek ve geri kalanı ise devletin olacaktır. Fakat eski eseri bulan kendi arazisinde buldu ise 2/3'nü almaktadır. Kazı izni almakta önemli esaslara bağlanmış, kazı esnasında kontrolün zor olduğu durumlarda gözetleyici bir memur bulundurulması, eğer bulundurulmazsa eski eseri bulanın en geç 10 gün içinde yerel yöneticilere haber verme zorunluluğu getirilmiştir. Bunları yerine getirmez ise devlete ait payın 1/4'ü değerinde para cezasına çarptırılması kararlaştırılmıştır. Bunların dışında Osmanlı'ya getirilecek her türlü eski eser de gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁶¹⁶

11 Eylül 1881 tarihinde Osman Hamdi Bey'in Müze Müdürü olarak göreve atanması, eski eser anlayışı için bir dönüm noktası olmuştur. 1878'den beri Müze Komisyonu üyesi olan Osman Hamdi Bey'in göreve başlamasıyla birlikte Osmanlı Arşivi'nde konuyla alakalı belge koleksiyonlarında artış görülmüştür.⁶¹⁷

⁶¹³ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.4.

⁶¹⁴ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.1.

⁶¹⁵ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.6.

⁶¹⁶ Mumcu, *a.g.m.*, ss.70-71; Karaduman, *a.g.m.*, s.75; Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.110.

⁶¹⁷ Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.112.

Ressam Osman Hamdi Bey, 1881 yılında Dethier'in ölümünden sonra Müze-i Hümayun müdürlüğüne atanmış ve onun gayretleriyle Müze-i Hümayun dünyanın sayılı güzel müzelerinden biri olmuştur. Ayrıca eski eserlerin korunması için 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni değiştirerek, 21 Şubat 1884 tarihli yeni nizamnamenin yürürlüğe girmesini de sağlamıştır.⁶¹⁸

5 bölüm 37 maddeden oluşan nizamnamenin 1. maddesinde eski eserin tanımı yapılmıştır. 3. maddesine göre ise; Osmanlı'da mevcut, çıkarılmış ve bundan böyle çıkarılacak deniz, göl, nehir, çay ve derelerde zuhûr edecek olan her çeşit asar-ı atika bütünüyle devlete aittir. 7. maddeye göre de; hiç kimse işbu nizamnamede belirtilmiş olan şartlar ve maddelere uyarak ruhsat resmi elde etmeksizin Osmanlı'da asar-ı atika araştırması, ihracı ve bunları kısmen olsun kendine mal edemeyecektir.⁶¹⁹

1884 tarihli Nizamnamesi'yle Osman Hamdi Bey'in titiz tutumu sonucunda bu dönemde kazı izni alınması eskisine göre daha da zorlaşmıştır. Önceki nizamnamelerden farklı olarak bu nizamname ile eski eser anlayış ve araştırmaları belirli bir düzene oturmuştur.⁶²⁰

Modern anlamda müzecilik anlayışı XIX. yüzyılda yaygınlaşmış ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde müzelerin kurulduğu gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde de XIX. yüzyılın ikinci yarısında müzecilik alanında gelişmeler yaşandığı görülmektedir.⁶²¹

Osmanlı'da ilk müzecilik, 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in Yalova çevresinde yaptığı gezide bazı eski eserler görmesi ve bu eserlerden Bizans Dönemi'ne ait olan ve üzerlerinde İmparator Konstantin'in adının bulunduğu yazıtların İstanbul'a gönderilmesini istemesiyle başlamıştır. Gönderilen eserler Tophâne-i Amire Müşirliği'nde bulunmuş olan Fethi Ahmet Paşa tarafından Harbiye Nezareti'nin ambarı olarak kullanılan Cebahanede, bugünkü Aya İrini'de 1846 yılında koruma altına alınmıştır.⁶²²

⁶¹⁸ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.6. 21 Şubat 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin tamamına ulaşmak için Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.160-169.

⁶¹⁹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.160, 162.

⁶²⁰ Şimşek- Dinç, *a.g.m.*, s.112.

⁶²¹ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.1.

⁶²² Mumcu, *a.g.m.*, ss.65-66; Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, 2007, s.110. Mumcu, Fethi Ahmet Paşa'nın eski eserleri toplayıp depo ettiği tarihi 1846-1847 olarak vermektedir.

Ayrıca Fethi Ahmet Paşa 1846 tarihinde Topkapı Sarayı birinci avlusunda bulunan Aya İrini Kilisesi'nin restorasyonu ile ilgilenmiş, çeşitli eski silahları buraya toplayarak bir koleksiyon oluşturmuş ve böylelikle Türk müzeciliğinin de temelleri atılmıştır.⁶²³ Belirtildiği üzere çeşitli vilayetlerden gönderilen eski eserler ve eski silahlardan oluşan bir müze kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶²⁴ Osmanlı Devleti'nde genel olarak ilk müzeciliğin oluşumu ve eski eserler hakkındaki görüşler ile çıkarılmış olan nizamnameler bu şekildedir.

Aydın vilayet salnamelerinin “Kazanın ahval tarihiyesine ve mevcud asar-ı atıkaya dair malumat” başlığı altında Söke’de hangi antik kentlerin bulunduğu ve yapılan arkeolojik kazılar hakkında bilgiler verilmiştir.

H.1315 (M.1897) yılı Aydın vilayet salnamesine göre; Söke’nin Balatçık yakınında Teke Kalesi ismiyle eski eserden bir harabe ve Yoran’da Didim ismiyle yine bir harabe mevcut olup hafriyat icra edilip kazı yapılmakta ve yine Gelebeç karyesinde Priene ismiyle bir harabe bulunup burada da kazı icra olunmaktadır.⁶²⁵ H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) yılı Aydın vilayet salnamelerine göre ise; Söke’nin Balatçık yakınında Magnesia, Yoran’da Didim ve Gelebeç karyesinde Hamsun Priene isimleriyle birer eski eser ve Balat’da Milet ismiyle bir harabe olup buralarda kazı yapılmaktadır.⁶²⁶

Bu antik kentler günümüze kadar hala varlıklarını korumuşlar, salnamelerin yanı sıra bu kentler hakkında arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarda da bilgilere ulaşılmıştır.

Milet (Miletos)

Arşiv belgelerinde Milet (Miletos) ile alakalı 8 Ocak 1896 tarihli belgeye göre, Söke kazası Balat nahiyesi yakınında Mile ismindeki mahalde Berlin müze müdürü Mösyö Humann tarafından eski eser araştırılması için hafriyat yapılması istenmiştir. Bunun bir mahzuru olup olmadığının araştırılması istenmektedir.⁶²⁷

⁶²³ Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, ss.1-2.

⁶²⁴ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1596-1603; Yıldırım- Martal, *a.g.m.*, s.2.

⁶²⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.307.

⁶²⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.286; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.269.

⁶²⁷ BOA., *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)*, No: 109/52.

13 Şubat 1898 tarihli belgeye göre Söke kazasında Mile isimli yerde tarihi eser aramak için ruhsat istemiş olan Mösyö Humann vefat ettiğinden dolayı iznin Berlin müzeler müdürü Mösyö Schone'ye verilmesi istenmiştir.⁶²⁸ 21 Şubat 1898 tarihli iki belge, 22 Şubat 1898 ve 1 Mart 1898 tarihli belgelere göre de Söke kazası dâhilinde Mile ismindeki mahalde eski eser hafriyatı için ruhsat verilmesi hakkında, vefat etmiş olan Mösyö Humann'ın kabul ettiği şartları yerine getirmesi şartıyla Berlin müzeler müdürü Mösyö Schone'ye ruhsat verilmiştir.⁶²⁹

H.1316 (M.1898) yılı maarif salnamesinde “hala icra edilmekte olan hafriyat” başlığı altında da bazı bilgiler verilmiştir. Buna göre; Aydın vilayetinde Mile eski şehrinde Berlin müzesi genel müdürü Mösyö Schone tarafından ruhsat resmi elde edilerek hafriyata başlanmış ve devam edilmektedir.⁶³⁰ H.1317 (M.1899) yılındaki maarif salnamesindeki bilgilere göre ise; Söke kazasında Mile eski şehrinde Berlin müzesi müdürlerinden Mösyö Wiegand tarafından, yeni ve uzatılarak elde edilen izin resmine dayanarak hafriyat işi yürütülmüştür.⁶³¹

30 Eylül 1899 ve 1 Ekim 1899 tarihli belgelere göre Söke kazasında Balat ismindeki mahalde Almanya İmparatorluğu namına Berlin müzesi için yapılan hafriyatta ortaya çıkacak eski eserlerin yarısı hükümet-i seniyyeye ve diğer yarısı Almanya Müzesi'ne verilecektir.⁶³²

18 Mart 1900, 26 Mart 1900 ve 2 Mayıs 1900 tarihli belgelere göre Söke kazasında bulunan Balat ismindeki mahalde hafriyat yapan Berlin müzeler müdürü Mösyö Schone'ye verilmiş olan ruhsatname resminin müddeti 1900 senesi şubatında sonlanacaktır. 1 sene daha uzatılması için Almanya elçiliğinden ricada bulunulmuştur. O civarda bulunan Menderes Nehri'nin kış mevsiminde taşmasından dolayı, hafriyata ulaşılamayacağı anlaşılmış ve bunun için 1 sene daha müddet istenmiştir. 1 seneyi geçmemek üzere uzatılması Müze-i Hümayun müdüriyetinden ifade olunmuş ve

⁶²⁸ BOA., *Yıldız Perakende Eyrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı* (Y. PRK. BŞK.), No: 55/65.

⁶²⁹ BOA., *İrade Hususi* (İ. HUS.), No: 61/68; BOA., *Hâriciye Nezâreti Tahrirat* (HR. TH.), No: 208/1; BOA., *BEO.*, No: 1084/81269; BOA., *İrade Maarif* (İ. MF.), No: 4/55.

⁶³⁰ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.507.

⁶³¹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.543.

⁶³² BOA., *İ. HUS.*, No: 77/67; BOA., *HR. TH.*, No: 233/42; BOA., *BEO.*, No: 1379/103407.

Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Mösyö Schone'nin izin süresi uzatılmıştır.⁶³³

Milet şehri ile ilgili Charles Texier “Küçük Asya” adlı kitabında Söke’de bulunan Milet şehrinin tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Milet şehrinin kurulduğu tarih belirli olmayıp, bu alan İyonyalılar gelmeden önce Leleg kabilesi tarafından işgal edilmiş ve şehrin adı da Lelegeis olarak anılmıştır. Ayrıca şehir çam ormanları tarafından sarılmasından dolayı Pityussa şeklinde de anılmıştır. Daha sonraki zamanlarda Girit Adası’ndan Sarpedon’un liderliğinde Karyalılar tarafından işgal edilmiş ve orada şehir kurulup, Girit şehri Milet adı verilmiştir. Sonraki süreçte ise İyonyalılar Nelee komutasında, şehri işgal edip aynı şehrin yakınında aynı adla başka bir şehir kurmuşlardır.⁶³⁴ Daha sonra Lidyalılar ile Miletli 12 yıl süren savaşlarının ardından bir antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşma gereği birbirlerine karşı misafirperver olacaklar ve müttefik kalacaklardır. Lidya hükümetinin yıkılışından sonra ise, Keyhüsrev (Cyrus) ile hemen bir antlaşma yaparak İranlıların saldırılarından korunmuşlardır.⁶³⁵ Texier, daha sonraki dönemlerde de Miletli 12 yıl süren savaşlarından bahsetmeyi sürdürmüştür. Türkler Dönemi’nde Milet başlığı altında verdiği bilgilere göre, Milet XII. yüzyılda Güzelhisar’da ikamet eden Aydın emirinin mülkü olmuştur. Daha sonra Karaosmanoğlu’nun eline geçmiş ve Osmanlı Devleti’nin mülki sınırlarına girmiştir. Bu dönemde havasının kötü olması sebebi ile terkedilmiş ve birtakım kulübeden ibaret olduğunu söylemektedir.⁶³⁶

“Aydın İli Tarihi” adlı eserden aldığımız bilgilere göre de; Milet şehrinin yıkıntıları Söke’nin güneyinde ve Söke’ye 30 kilometre uzaklıkta bulunmakta olan Balat köyündedir. Balat’ın kuzeyinden geçen Menderes Nehri, Milet tiyatrosunun birkaç yüz metre yakınındadır. En yüksek yeri olan Kelebek Tepe’ye çıkıldığında verimli Balat Ovası’nı bütün güzelliği ve genişliği ile görmek mümkündür. Milet eskiden bir sahil şehri idir. Bugün ovanın ortasında tepecik halinde yükselen tümsekte meşhur Lade Adası’dır. Menderes, körfezi doldurduktan sonra Lade Adası’nın deniz ile münasebeti

⁶³³ BOA., ŞD., No: 216/26; BOA., İ. MF., No: 5/105; BOA., BEO., No: 1480/110941.

⁶³⁴ Texier, *a.g.e.*, s.182.

⁶³⁵ Texier, *a.g.e.*, ss.183-191.

⁶³⁶ Texier, *a.g.e.*, s.195.

kalmamıştır. Büyük Menderes'in taşıdığı tortular ile Milet, bir kara memleketi olmuş ve eski önemini yitirmiştir.⁶³⁷

Milet'in arkasındaki dağda ve Milet sırtlarında çok orman olduğu için bir zamanlar Pityssa da denilmiştir. Milet felsefenin anasıdır ve M.Ö. IV. yüzyılda Miletli Tales, 570'de Anaxi Mandre ve 550'de Anax Mene gibi büyük adamlar burada yetişmiştir.⁶³⁸

Milet M.Ö. 494'de İranlılar tarafından tahrip edilmiş, eski Milet yani ikinci Milet şimdi yıkıntısı bulunan Milet'den 800 metre batıda bulunmaktadır. Profesör M. Wiegand orada cadde izleri ve bir mabetin mermer temellerini meydana çıkarmıştır. Bu mabette bulunan çiçek nakışlı vazo parçaları ile oluk parçaları eski Milet'in ihtişam ve zenginliğini göstermektedir. Milet İranlılar zamanında Atinalıların teşvikiyle başkaldırdıkça, İranlılardan çok zarar görmüştür. Milet şehri bir zaman yerli ahaliden bile tamamıyla boşalmıştır. İskender zamanında da epey vakalar olmuştur.⁶³⁹

Romalılar zamanında büyük binalar, hamamlar, jimnazlar ve tiyatro yeniden tamir edilmiştir. İranlılar zamanında yıkılan Didim mabeti, yeniden yapılmaya başlanmış ve kilimler, halılar, kumaşlar dokuyan sanat evleri yeniden kurulmuştur. Bizanslılar zamanında ticari önemini yitirmiş ve iki limanı dolmuştur. Daha sonra yapılan din mücadeleleri de Milet'in bir an evvel harap olmasına hizmet etmiştir.⁶⁴⁰

Milet Etiler zamanında da var olan eski bir şehirdir. Pozanyos, buranın adını krallarına izafetle Anaktoria demiştir. Girit Türkleri buraya Miletos adındaki kumandanla gelmişler, zaten kendilerinden olan Etilerle karışmışlardır. Tarihçiler Miletlilerin 200.000 nüfusu olduğunu ve Milet tiyatrosunun 25.000 seyirci aldığını belirtmişlerdir.⁶⁴¹

Menderes Magnesiası

H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) maarif salnamelerinde "Menderes Magneiası Hafriyatı 1307" başlığı altında bu hafriyat hakkında bilgiler verilmiştir. Aydın vilayeti dâhilinde ve Aydın şimendiferi güzergâhında olan Balatçık karyesinde bulunan Menderes Magneiası ismiyle tanınmış olan harabede Berlin müzesi direktörlerinden

⁶³⁷ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.55.

⁶³⁸ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.56.

⁶³⁹ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.57.

⁶⁴⁰ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.58.

⁶⁴¹ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, ss.58-59.

vefat etmiş olan Mösyö Humann marifetiyle hafriyat icra olunmuştur. Anılan eski şehir mabetiyle çarşı, pazar ve tiyatro mahalleri meydana çıkarılmış ve mermerden masnûa heykel çeşitlerinin keşif ve çıkarılması kolay olmuştur.⁶⁴²

Didim (Didyma)

8 Aralık 1898 tarihli belgeye göre Söke kazası dâhilinde Yoranda karyesinde bulunan Didim harabesinde, Fransa hükümeti adına Mösyö Haussoullier ismindeki kişinin bundan 3 sene önce ruhsat almış olduğu ve hafriyatta çıkarılan eski eserlerin Müze-i Hümayun'a nakledilmediği anlaşılmaktadır. Karyede durmakta olan hafriyat bir hayli zaman önce son bulmuştur. Kazıcı dahi Fransa'ya geri dönmüştür. Nakledilmeyen eski eserlerin Aydın maarif müdürünce Dersaadet'e nakli hususunda gerekli çalışmaların yapılarak, mahalli hükümetçe kolaylık sağlanması istenmiştir.⁶⁴³

H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) maarif salnamelerinde “Didim Hafriyatı 1312-1311” başlığı altında bu hafriyat hakkında bilgiler verilmiştir. Aydın vilayeti kazalarından olan Söke kazası dâhilinde ve bugün Yeronda ismiyle tanınmış olan Didim ismindeki mahalde bulunan, eski çağlarda fevkalade sanat ve ziynetli şehir Tayâb? olan Apollon mabet cisminin harabesi civarında Fransa hükümeti namına Mösyö Haussoullier marifetiyle ba-ruhsat resmiyle 2 sene hafriyat icra olunarak adı geçen mabetin eski durumuna ait keşifler olmuş ve mermerden masnûa arslan heykelleriyle bazı mimari eser ve bir hayli tarihe ait kitabe elde edilmiştir.⁶⁴⁴

“Aydın İli Tarihi” eserinde ise; Didim mabetinin Milet'ten uzaklığı 30 kilometre ve Söke'den 60 kilometre kadardır. Söke'nin güney doğusunda, Akköy kamununa bağlı Yenihisar (eski adı Yoran) köyündedir. Çok eski bir mabet olan Didim mabeti, İyonlar Anadolu kıyılarına gelmeden önce de vardır. Rivayete göre İyonların burada yerleşmelerine mabetin ilahları yardım etmiştir. Apollon ve Diyana mabetleri tarihsel eksikliğiyle beraber Asya'nın en ünlü mabetleri arasında sayılmaktadır.⁶⁴⁵

Mabet Daryüs zamanında (M.Ö. 494) yıkılmış ve daha sonra tamir edilmiştir. Daryüs'ün oğlu Serhas'ın emriyle bir daha tahrip edilmiştir. O zaman Branchide'ler

⁶⁴² *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.502-503; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.538.

⁶⁴³ BOA., MF. MKT., No: 426/63.

⁶⁴⁴ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.506; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.542.

⁶⁴⁵ Gökbel- Şölen, a.g.e., s.59.

mabetin bütün servetini Serhas'a teslim etmişlerdir. Didim geri alınca da İran'a kaçmışlar ve Sogdiane'ye yerleşmişlerdir. Sonra, İskender İran'a gittiği zaman bunların torunlarını idam etmek suretiyle dedelerinin suçunu çocuklarına ödetmiştir. Miletli mimar Daphnis ile Efesli Peonias tarafından Didim tekrar tamir edilmeye başlanmıştır. 100-200 yıl yapılması için uğraşılmış, inşaat yarım kalmış ve M.Ö. 50 yılında hala bitirilememiştir. Fakat hediyeler gelmeye devam etmiştir. Bunda mabetin kolonlarının yüksek olması ve en uzak yerden görünmesinin önemli bir tesiri olmuştur.⁶⁴⁶

Perbiyen (Priene)

4 Ağustos 1895 ve 22 Ağustos 1895 tarihli belgelere göre Söke kazasında bulunan Priene eski şehri harabesinde Berlin müzesi namına 2 sene müddet ile hafriyat yapmak için ruhsat isteyen Berlin müzesi eser heykeltıraşı direktörü Mösyö Kefola tarafından arzuhal verilmiştir. Müze-i Hümayun müdüriyeti tarafından ruhsat verilmesinde mahzur görülmemiştir.⁶⁴⁷

25 Mayıs 1896 tarihli belgeye göre Söke kazasına bağlı Samsunkalesi'nde Berlin müzesi direktörü Kefola'nın yapacağı kazıya nezaret etmek üzere Müze-i Hümayun hafriyat memuru Bedri Bey komiser seçilip tayin edilmiştir.⁶⁴⁸

11 Şubat 1898 ve 16 Şubat 1898 tarihli belgelere göre Söke kazasına tabi Samsunkale diğer ismiyle Perbiyen eski şehri harabesinde hafriyat müddeti son bulmuş ve bir müddet daha devam etmesi lüzum görülmüştür. İznin 1 sene daha uzatılması için Berlin müzesi direktörlerinden Mösyö Kefola namına ortağı Mösyö Wiegand arzuhal vermiştir. Daha önce 2 sene müddet zarfında araştırmacılar uygun hareket ettiklerinden dolayı hafriyat 1 sene daha uzatılmıştır.⁶⁴⁹

H.1316 (M.1898) yılı maarif salnamesinde “hala icra edilmekte olan hafriyat” başlığı altında da bazı bilgiler verilmiştir. Buna göre; Aydın vilayeti dâhilinde Söke kazasında Priene eski şehrinde Almanyalı Mösyö Wiegand tarafından gerek yeni baştan ve gerek yenilenerek elde edilen izinler üzerine hafriyata devam edilmektedir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Gökbel- Şölen, *a.g.e.*, s.60.

⁶⁴⁷ BOA., *ŞD.*, No: 214/14; BOA., *İ. MF.*, No: 3/11.

⁶⁴⁸ BOA., *MF. MKT.*, No: 308/3.

⁶⁴⁹ BOA., *İ. MF.*, No: 4/50; BOA., *BEO.*, No: 1080/80977.

⁶⁵⁰ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), s.507.

H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) maarif salnamelerinde “Perbiyen Hafriyatı 1314-1311” başlığı altında bu hafriyat hakkında bilgiler verilmiştir. Aydın vilayeti kazalarından Söke kazası dâhilinde Perbiyen eski şehri harabesinde Berlin müzesi namına Mösyö Wiegand marifetiyle icra edilen hafriyatta tarihçe pek ziyade istifadeye vesile olan keşifler meydana gelmiş ve M.Ö. üçüncü asrın eserinden pek çok terakota heykellerine ulaşılmıştır.⁶⁵¹

Priene şehri Dilettanti Derneği tarafından Asya’ya gönderilen mimarlar tarafından iyice incelenmiştir.⁶⁵²

III. Ekonomik Yapı

1. Sanayi

XIX. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen sanayi devrimi Osmanlı Devleti’ni kötü bir biçimde etkilenmiş, Avrupa’dan Osmanlı’ya ürünlerin gelmesiyle Osmanlı el sanatları işçisi işinden olmuş ve iç vergi kaynaklarını da azaltıp Osmanlı maliyesinin Avrupalıların denetimi altına girmesine yol açmıştır.⁶⁵³

1826 yılında yeniçerilerin kaldırılışından 1841 Mehmet Ali Paşa’nın doğan siyasi kontrolüne kadar Bab-ı Ali, Avrupa’nın sanayi devrimini Osmanlı’ya aktarmak için devlet fonlarını özel fabrika işlemlerine yatırmıştır.⁶⁵⁴

1826 yılında yeniçerilerin kaldırışı ile birlikte ordu daha çok Avrupa tarzı donatımı benimsemiş ve yerli açıdan kendi kendine yeterli olmanın da önemi azalmıştır. Daha sonra ağır bir sanayileşme programına girmek istemiş fakat Kırım Savaşı nedeniyle 1854’te İngiltere’den aldığı ilk borçlanma ile sanayi programının büyük kısmını terk etmek zorunda kalmıştır.⁶⁵⁵

Daha sonra 1860’lara gelince sanayi konusunda geniş çaplı bir program hazırlanması ve uygulanması için Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun H.1280-1282 (M.1863-1865) yılları arasında çalıştığı düşünülmektedir.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1316 (1898), ss.506-507; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1317 (1899), s.542.

⁶⁵² Texier, *a.g.e.*, s.209.

⁶⁵³ Edward C. Clark, “Osmanlı Sanayi Devrimi”, (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.467.

⁶⁵⁴ Clark, *a.g.m.*, s.469.

⁶⁵⁵ Clark, *a.g.m.*, s.476.

⁶⁵⁶ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.236.

XIX. yüzyılda Söke kazasının sanayi alanında meyan kökünün öneminin anlaşılıp ticarileşmesi ile yabancılar meyan kökü fabrikaları kurmuşlardır. Bunun yanı sıra Söke’de, çeşitli madenlerin bulunduğu ve bu maden yataklarının işletilmeye başlatıldığı da anlaşılmaktadır. Sanayi alanında son olarak Söke kazasında bir memlehanın açılıp daha sonra kapanmış olduğu ve halkın uğraşmış oldukları çeşitli zanaatlar hakkında da bilgilere ulaşılmıştır.

1.1. Meyan Balı

Osmanlı’da tabiatla kendiliğinden yetişen türden bitkiler “hüdâyî nâbit” yani “cenab-ı hak vergisi” olarak isimlendirilmiş ve bu bitkilerden de yararlanılmıştır. Bu bitkiler içinde en önemlilerden biri de meyan köküdür.⁶⁵⁷ Meyan bitkisi tarlalarda kendiliğinden yetiştiği için konu ile ilgili arşiv belgelerinde bu bitki “hüdâyî nâbit” yani kendiliğinden yetişen olarak nitelendirilmiştir.⁶⁵⁸ Meyan kökü nehir, ırmak ve göl çevresinde yetişen, Osmanlı halkının tanıdığı ancak XIX. yüzyıla kadar önemsemediği bir bitkidir.⁶⁵⁹ Meyan kökü en az 3 yılda olgunlaşabilmektedir. İlk yılında küçük ve sütlü, ikinci yılında sarı renkli ve biraz kalınlaşmış, üçüncü yılında ise tamamen olgunlaşmış olmaktadır.⁶⁶⁰

XVII. yüzyılda seyahatlerde bulunmuş olan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde meyan kökü hakkında bilgiler vermiştir. Verdiği bilgilere göre şifalı bulunan meyan kökü değirmende dövüldükten sonra bir gece suda bekletilip şerbeti çıkartılır ve sabah akşam birer kâse içilmektedir. İnsan vücudundaki sevdâyı, safrayı, balgamı, nefes darlığını ve öksürüğü sonlandırma, bunlarla birlikte şiddetli sıcaklarda içenin de hararetini kesme özelliği vardır. Ayrıca mesane tıkanıklığına iyi gelip idrar söktürücüdür ve eğer taş varsa taşı da eritmeyi sağlamaktadır. Evliya Çelebi bunların dışında meyan kökünün Balat şehrinde lezzetli ve kalın olduğunu söylemekte, Balat halkının da genellikle bu kök ile geçimini sağladıklarını aktarmaktadır.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Süleyman Uygun, “Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, 2015, s.338.

⁶⁵⁸ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap Yayınevi, 2007 İstanbul, s.129; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “Kapitalistlerin Rekabetine Batı Anadolu’dan Bir Örnek: Meyan Kökü Ticareti”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-2*, İstanbul 2010, s.342.

⁶⁵⁹ Günver Güneş, “Osmanlı Devleti’nde Meyan Kökü Tarımı ve Ticareti (1840-1922)”, *Kebikeç*, S. 18, 2004, s.344.

⁶⁶⁰ Uygun, *a.g.m.*, s.339; Genç, *a.g.e.*, s.440.

⁶⁶¹ Çelebi, *a.g.e.*, ss.147-148; Genç, *a.g.e.*, s.441.

Meyan kökünden elde edilen meyan balı tütünün işlenmesinde, şekerleme yapımında ve bira ile benzeri içkilerin yapımında kullanılmaktadır. Özellikle İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde geniş bir pazara sahiptir.⁶⁶² Bu kullanım alanlarının yanı sıra eczacılıkta tat değiştirici, mide kramp ve ülser ilaçlarında, vernik ve tekstil sanayisinde de kullanılmaktadır.⁶⁶³

Süleyman Uygun'un anlatımına göre, Aydın vilayetinde meyan kökünden ilk önce Fransız vatandaşı olan Civato faydalanmıştır. 1844 yılında Menderes Nehri çevresindeki arazi sahiplerinden bir bedel ödemeksizin meyan köklerini almış ve taşlar altında ezdikten sonra basit kazanlarda kaynatarak meyan balını çıkarmıştır. 1850 yılında ise Flak isimindeki İngiliz, Forbesler'den önce Söke'de topladığı meyan köklerini değirmen taşlarıyla ezerek kaliteli meyan balı çıkarmayı başarmıştır.⁶⁶⁴ Flak daha sonra meyan kökünün çıkarılmasında kullandığı malzemelerini "Mac Andrews and Forbes" adındaki şirkete satmış ve bunun sonucunda Forbes şirketi Batı Anadolu'da ve tüm Osmanlı topraklarında meyan kökü ve balı piyasasına hâkim olmuştur.⁶⁶⁵ İngiltere ve sonrasında diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da birbiri ardına meyan kökü ticareti ve imalatı yapan anonim şirketler kurulmuştur. Bu şirketler içerisinde "Mac Andrews and Forbes Company" kısa sürede dünyadaki meyan kökü ve balı ticaretinin tekeli eline almıştır. Şirketin kurucuları İskoç olan Edward Mac Andrews ve William Forbes'tir.⁶⁶⁶

Forbesler'in faaliyetlerini araştırmakla görevli olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti Adliye müfettişi Galip Bey de bu konuda bir layiha hazırlamış, şirketin kuruluş tarihini daha eskilere dayandırmıştır. Layihasında; "Meyan kökü işine Aydın vilayetinde ilk olarak İngiliz tebaasından Clark isiminde birinin başladığını ve Covanni isimindeki diğer bir kişinin Söke'de fabrika kurarak meyan balı çıkardıklarını söylemektedir. 1830 senesinde de 10 lira maaş ile makinecilik için Clark'ın gözetiminde gelen William adlı şahsın bu işi karaborsacılık ve inhisar ile yapabileceğini düşünmüş

⁶⁶² Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007, s.186; Gülçin Uzuntepe, *İzmir Aydın Kasaba (Turgutlu) Demiryolu (1856-1897)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2000, s.96; Güneş, *a.g.m.*, s.344; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.129; Pullukçuoğlu Yapucu, *Kapitalistlerin Rekabetine Batı....*, s.343; Özgün, *a.g.t.*, s.83.

⁶⁶³ Güneş, *a.g.m.*, s.344.

⁶⁶⁴ Güneş, *a.g.m.*, s.346.

⁶⁶⁵ Güneş, *a.g.m.*, s.348.

⁶⁶⁶ Uygun, *a.g.m.*, s.343.

olduğunu aktarır. Daha sonra İngiltere'ye gidip sermaye arayan Clark'ın planları Robert Mac Andrews adındaki sermayedar tarafından kabul edilmiş, Clark 50.000 sermaye ile işe başlayıp 5 yıl sonra 50.000 lira daha ilave ederek "Mac Andrews and Forbes" şirketi ismiyle Aydın ve civarında inhisar oluşturmuştur. Bu işin önemli kazançlar sağlayacağını anlayan Forbes, Clark'a bir miktar para vererek şirketi tamamen üstüne almıştır".⁶⁶⁷

Bu anlatımlara göre Civato ile Covanni ve Flak ile Clark isimlerinin aynı kişiler olduğu, sermaye arayışında olan Clark'ın, Robert Mac Andrews tarafından talebinin kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Makinecilik için gelmiş olan William Forbes ile Robert Mac Andrews tarafından gönderilen Edward Mac Andrews'in "Mac Andrews and Forbes" adlı şirketi kurdukları, ayrıca Clark'a bir miktar para verip meyan balı üretimini de ellerine almış oldukları anlaşılmıştır.

İsmail Caner Genç'in anlatımına göre de; Robert Mac Andrew, 1850 yılında 18 yaşında olan oğlu William Edward Mac Andrew ile onun 21 yaşındaki İskoçlu arkadaşı William Forbes'i İzmir'e göndermiştir. Bu kişiler bölgeyi gezip daha önce bölgede fabrika açmış olan Augustus Clarke'ın izinden gidip meyan kökü için en iyi yerin Söke olduğuna karar vermişlerdir.⁶⁶⁸

En eski İngiliz şirketlerinden biri olan Mac Andrews and Forbes şirketi meyan balı üretmek ve ihraç etmek için Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan şirkettir.⁶⁶⁹ Osmanlı'da köylüler tarlalardaki meyan bitkisini zararlı ve değersiz gördüklerinden nasıl olsa tarlalarından temizleyecekleri için şirketin ham madde bulması da zor olmamıştır. Hatta köylüler şirketin bu bitkiyi almak için kendilerine para vermelerini anlamakta bile güçlük çekmişlerdir. Forbes şirketi ilk fabrikasını 1854 yılında Aydın'da açmış ve hemen ardından Söke, Kuşaklı ve Nazilli'de de 3 tane daha fabrika açmıştır. Köylüler bu kökleri ya toplayıp şirketin depolarına getirmişler ya da şirketin kendi işçileri tarlalarda çalışarak bu kökleri depolara götürmüşlerdir.⁶⁷⁰

Toprak ürünlerinin ticarete kazandırılmasında meyan kökünün bölge için ayrı bir yeri ve önemi vardır. Meyan bitkisi tarlalardaki ürüne zarar vermemesi için topraktan

⁶⁶⁷ Uygun, *a.g.m.*, s.343; Genç, *a.g.e.*, s.444.

⁶⁶⁸ Genç, *a.g.e.*, ss.443-444.

⁶⁶⁹ Güneş, *a.g.m.*, s.346.

⁶⁷⁰ Kurmuş, *a.g.e.*, s.186.

temizlenmesi gereken bitki olduğundan, özellikle İngiltere’de geniş bir pazarı olan bitkinin önemi anlaşılmış ve yabancılar bu kârlı işe girişmeye başlamışlardır. Meyan kökü XIX. yüzyıl sonlarında İngiliz, Rus, İtalyan ve Alman şirketlerinin toplatıp dışarıya gönderdiği bir ürün haline gelmiş ve devlet bu konuda kontrolü sağlamakta zorlanmıştır. Şirketler devleti dinlemeden işlerine devam etmişler, hatta kendi aralarında rekabetten kaynaklı kavgalar etmişler ve bunun sonucunda tarım ticarileşirken bölgede kapitalizm de kendini göstermeye başlamıştır.⁶⁷¹

Forbes şirketinin faaliyet alanının oldukça genişlemesi, meyan kökü toplamanın oldukça yaygın hale gelmiş olmasındandır. Öyle ki Maliye Müdürü Berberyan, Aydın ve çevresinde dilencilik yapanlara “Hiçbir iş bulamadınsa git meyan kazı” dediği söylenmektedir.⁶⁷²

27 Eylül 1859 tarihli arşiv belgesinde de meyan kökü ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre; Aydın Sancağı dâhilinde meyan balı çıkarılan nebat kendiliğinden yetişir ve tarlalar ile bazen tarla kenarlarında ihraç olunmaktadır. Her kıyyesi 2’şer 3’er para kazandırır ve 1 senede 200 bazen 400 kantar meyan balı imal olunmaktadır. Her kantarı 200 kuruşa satıldığı için fabrikalar da inşa edilmeye başlanmıştır. Söke’de yapılan fabrikadan sonra Nazilli’de de fabrika inşa edilmiştir. Bu nebatı işleyen fabrikalardan vergi alınmasına dair mazbata Meclis-i Muhasebe’ye gönderilmiştir.⁶⁷³

Köylüler meyan kökünü toprağa çok fazla yayılıp, salgıladığı sıvı ile zirai bitkilere zarar verdiği için sökmüşler ve tarla kenarlarına yığmışlardır. Meyan kökü şirketlerinin ise bu bitkiyi para ile almaları, şirketlerin işini daha da kolaylaştırmıştır.⁶⁷⁴

Bunların dışında Osmanlı’da meyan kökü ticaretinin gelişmesinin sebepleri bölgedeki Amerikan konsoloslarının da belirttiği üzere California, New Mexico, Texas ve Güney Amerika’da dağınık bir halde yetişen bu bitkinin topraktan çıkarılması, işlenmesi ve ihracata hazır hale getirilmesi çok masraflıdır. Meyanın çıkarılması esnasında Osmanlı’da sarf edilen iş gücü ve emek Amerika ile karşılaştırıldığında neredeyse yok denecek kadar azdır. Ayrıca Osmanlı’da yetişkinler ve çocuklar da istihdam edildiği

⁶⁷¹ Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, ss.76-77.

⁶⁷² Uygun, *a.g.m.*, s.347.

⁶⁷³ BOA., A. MKT. MHM., No: 166/81.

⁶⁷⁴ Uygun, *a.g.m.*, s.348.

için kök toplama yevmiyesi 10-20 cent arasında değiştiğinden oldukça uygundur. En önemli nedenlerden biri de meyan bitkisinin yetiştiği ya da tarımın yapıldığı arazide belirli bir süre hiçbir bitkinin yetişememesi hatta bitkinin kökünün tamamen çıkarıldığı halde bile bu durumun devam etmesidir. Bu durumdaki arazilerde ziraat yapılabilmesi için ancak pahalı ilaçlama ve modern tarım yöntemine başvurulması gerekir ve bu da epey masraflı olacağı için neredeyse imkânsızdır. Yabancı sermayenin Osmanlı’da meyan kökü fabrikalarını kurup ticaretine başlamasının en önemli sebeplerinin bunlar olduğu düşünülmektedir.⁶⁷⁵

Söke’de meyan kökü kullanımı ve imtiyazları hakkında arşiv belgelerinde önemli bilgilere ulaşmak mümkündür.

4 Mayıs 1850 tarihli belgeye göre Şahinoğlu Artin’in meyan kökünden bal çıkarmak için münasib bir mahal veya Söke’de bir fabrika kurulması talebi ile meyan kökünün ihracı durumunun incelenmesi istenmiştir. Ancak Babıali’nin “şunun bunun tarlalarından vakitli vakitsiz meyan kökü hafredilirken neden olacağı hasarın engellenmesi her ne kadar bazı şeraite bağlansa bile...” bunun tam olarak önüne geçilemeyeceğinden dolayı bu imtiyazın verilmesi hususunda bazı çekinceleri olduğu anlaşılmaktadır. İmtiyaz Artin’e 10 yıl boyunca “senevi hazine-i celileye 3000 kuruş ita etmek” sureti ile verilmiştir.⁶⁷⁶

14 Mayıs 1850 tarihli belgeye göre Şahinoğlu Artin’in Söke’de yapacağı meyan balı fabrikasının halka zararlı olup olmayacağının araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.⁶⁷⁷

8 Aralık 1850 ve 10 Aralık 1850 tarihli belgelere göre Şahinoğlu Artin Söke’de meyan balı imal etmek üzere ruhsat istemiş ancak vefatından dolayı bu kez kayını Oseb hazineye 3000 kuruş vermek ve 5 sene süre ile sınırlı imtiyazla ruhsat verilmesi yönünde arzuhal vermiştir. Bu fabrikanın kurulması içinde şartlar belirlenmiştir. Buna göre; Oseb’in meyan kökü toplama zamanında izinsiz olarak insanların tarlalarına girip neden olacağı hasarın engellenmesi için 3’er bin kuruş hazine-i celileye vermesi,

⁶⁷⁵ Uygun, *a.g.m.*, ss.360-361.

⁶⁷⁶ BOA., *Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakî* (A. MKT. NZD.), No: 6/64; Uygun, *a.g.m.*, s.344; Genç, *a.g.e.*, ss.446-447.

⁶⁷⁷ BOA., *Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı* (HR. MKT.), No: 34/5.

meyan balını saf elde etmesi ve şirketin sadece yerli sermaye ile işletilmesi gibi şartları bulunmaktadır.⁶⁷⁸

26 Kasım 1850 tarihli belgeye göre Söke’de meyan balı fabrikası kurması yönünde Oseb’in talebinin kabul edildiği ve yine bu belgede işletimine yabancı şirketlerin karıştırılmaması şart konulmuştur.⁶⁷⁹

Ruhsatın tespit edilmesine rağmen daha sonra fabrikaya dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Söke’de meyan balı fabrikası kurma girişiminde, Osmanlı’da yerli sermaye şart koşulan fabrikanın daha sonra değiştiğini, Mac Andrews and Forbes şirketi tarafından kurulmuş olduğunu tespit ediyoruz.

Fakat bunda da Forbes şirketi, Artin’e kıyasla meyan kökü toplama imtiyazı almış ancak meyan balı üretecek bu fabrikaları kurmak için Osmanlı hükümetinden herhangi bir ruhsat ise almamışlardır. Yani gayr-i resmi olarak fabrikalarını kurmuşlardır.⁶⁸⁰

Aydın valisi Hamdi Paşa’ya gönderilen rapordan anlaşıldığına göre fabrikalarında en modern sistemi kullanan Mac Andrews and Forbes şirketinin 1875 yılında 4 fabrikasında 50.000 sterlin değerinde makinesi bulunmaktadır.⁶⁸¹

Mac Andrews and Forbes şirketinin 1854 yılında açtığı ilk fabrikadan 1875 yılına kadar geçen sürede şirketin meyan kökü ve meyan balı ihracatı 12 misline çıkmıştır.⁶⁸²

1875 yılında Ermeni olan Abacıoğlu adındaki birinin kurduğu şirket, Forbes şirketi ile rekabete girmiştir. Söke ve Aydın’da 2 fabrika açan şirket köklere Forbes şirketinden daha fazla bir fiyat ödemiştir. Köylülerin kökleri Abacıoğlu’na sattığı gören Forbes şirketi de, Abacıoğlu’na ortak olmayı teklif etmiştir. Abacıoğlu tarafından bu teklif reddedilince Forbes, Avrupa’daki pazarlama örgütünü yeniden düzenlemiştir. Bunun sonucunda da siparişleri daha hızlı ve eskisinden daha ucuz olmuştur. Bu tedbir sonucunda Ermeni şirketi Avrupa pazarlarında gelişmeye imkân bulamayıp satışları da düşmeye başlamış fakat Amerika pazarında üstünlüğü devam etmiştir. 1881 yılına gelindiğinde ise Amerika hükümeti meyan balı ithalatından alınan gümrük vergisini

⁶⁷⁸ BOA., *Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı* (A. MKT. MVL.), No: 35/81; BOA., A. MKT. NZD., No: 20/37.

⁶⁷⁹ BOA., *Bab-ı Asaî Amedî Kalemi* (A. AMD.), No: 25/88; Genç, a.g.e., s.447.

⁶⁸⁰ Pullukçuoğlu Yapucu, *Kapitalistlerin Rekabetine Batı...*, s.344; Uygun, a.g.m., s.346.

⁶⁸¹ Güneş, a.g.m., s.347.

⁶⁸² Kurmuş, a.g.e., s.187; Uzuntepe, a.g.t., s.96.

yükseltince İngiliz şirketi, Abacıoğlu'nu pazardan yoksun etme fırsatını elde etmiştir.⁶⁸³

Forbes şirketi fabrikalarının yakıt gereksinimleri, işletme haklarını elde ettikleri Nazilli ve Söke civarında bulunan 2 linyit madeninden sağlanmaktadır.⁶⁸⁴ Söke kazasında açtıkları linyit madeninden alınan resim 2400 ve yüzde üzerinden alınan miktar resmi de 10'dur. Nazilli kazasında açtıkları linyit madeninden alınan resim 5600 ve yüzde üzerinden alınan miktar resmi de 5'dir.⁶⁸⁵ Linyit ocaklarının üretimi fabrikaların gereksinimlerine göre ayarlanmakta ve meyan kökü mevsimi sona erdiği zaman fabrikalar kapandığı için ocaklar da tatil edilmektedir.⁶⁸⁶

Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti 1879 yılında meyanbalı ihracatından alınan vergiyi kaldırınca Mac Andrews and Forbes şirketi daha da büyük bir genişleme dönemine girmiş, Aydın'da yeni meyan kökü fabrikaları açmıştır. Ancak 1881'den sonra Forbes şirket ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin bozulmaya başladığı görülmektedir. 1881'de şirketin üretim hacmine göre hesaplanan verginin %167 artırıldığı ve bu artışın 1879'dan beri geçerli sayılacağı bildirilmiştir. Şirket 40.000 sterlin birikmiş olan vergi borcunu ödemek zorunda bırakılınca dava açmış, ardından 1888'de meyanbalı ihracatından alınan vilayet payı 2 misline çıkarıldığı zaman şirket bu ek vergiyi ödememekte direnmiş ve bu süreler zarfında meyan balı ihracatı yetkililer tarafından durdurulmuştur. Daha sonra haklı olduğu anlaşılmış olsa da, depolarındaki 33.780 ton meyanbalı tamamen çürümüş ve şirket büyük bir zarara uğramıştır.⁶⁸⁷

Forbes Söke'deki fabrikalarının bahçesinde kendi adıyla anılan bir köşk inşa etmiş ve aile uzun yıllar burada yaşamıştır. Fabrika binaları 1970 ortalarına kadar yerinde durmuş ve günümüzde bile bu semte Forbes denilmektedir. Forbesler, fabrikalarını kurdukları bölgelerde birçok insana iş imkânı da sağlamış olmuşlardır. Ayrıca Forbesler Söke'nin Yunanlılar tarafından işgal edildiği günlerde, Osmanlı tebaası Rum Doktor Perikli'nin de yardımlarıyla bazı Sökelileri fabrika binasında saklamışlar ve

⁶⁸³ Kurmuş, *a.g.e.*, ss.187-188; Güneş, *a.g.m.*, ss.348-349; Pullukçuoğlu Yapucu, *Kapitalistlerin Rekabetine Batı...*, s.344; Uygun, *a.g.m.*, ss.348-349; Özgün, *a.g.t.*, s.84.

⁶⁸⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.150; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.786; Kurmuş, *a.g.e.*, ss.188-189; Güneş, *a.g.m.*, s.349; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.141; Uygun, *a.g.m.*, s.347; Özgün, *a.g.t.*, s.97.

⁶⁸⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.786.

⁶⁸⁶ Kurmuş, *a.g.e.*, s.210; Özgün, *a.g.t.*, s.97; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.141.

⁶⁸⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s.189; Özgün, *a.g.t.*, ss.66, 85.

halkın takdirini kazanmışlardır. Tüm bu sebeplerden dolayı Forbes adı bugün bile saygı ve minnetle anılmaktadır.⁶⁸⁸

1.2. Madenler

Osmanlı Devleti maden çeşitliliği açısından oldukça zengindi fakat pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olduğundan, madenlerden de oldukça fazla yararlanılmış ve bu sebeple madenler tüketilip azalmıştır. Yeni keşfedilen madenler ise bu boşluğu doldurmaktadır.⁶⁸⁹

Osmanlı'da 37 farklı maden bulunmakta, en fazla sayıya sahip olan maden ise 62 adet olan gümüştür. Sırası ile sayısı ondan fazla olan madenlerden Bakır 54, Simli Kurşun 50, Krom 47, Kurşun 33, Zımpara 30, Altın 26, Manganez 24, Antimon 18, Çinko ile Kömür 17, Linyit 14, Petrol 14 ve son olarak Demir 10 tanedir. 10'dan az olan madenler ise Zırnık 9, Cıva 7, Arsenik 6, Borasit 5 ve Alçıtaşı 4 tanedir. Kırmızı Boya-Maden Suyu-Nikel-Zift 3'er tanedir. Kireç-Kükürt 2'şer, Ak Toprak-Asfalt-Beyaz Boya-Demirli Mıknatıs-Kalay-Lüle Taşı-Magnezyum-Mürdensenk(Kurşun oksit)-Sarı Toprak-Sarı Boya-Yeşil Boya-Ziftli Kömür ise 1'er tanedir.⁶⁹⁰

Tanzimat Dönemi'ne kadar maden mevzuatında devletçi bir zihniyet ve maden işletmelerinde de devlet tekeli hâkim olmuştur.⁶⁹¹ XV-XVIII. yüzyıllarda ülkenin maden kaynakları tamamen devlet kontrolünde olduğundan maden ihracı yasaktır. Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde madencilik, sanayiye kıyasla hızlı gelişmiş ve özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı sermayeler madencilik imtiyazları için yarışa girmişlerdir.⁶⁹²

XIX. yüzyılın başlarında maden ocakları doğrudan doğruya görevlendirilen emin ve nazırlarınca işletilmekte ancak belirli sürelerde bazı kesime verilen ocaklar da bulunmaktadır. Gelişen teknolojiye karşılık bilgili usta ve işçiler bulmakta zor olmuş,

⁶⁸⁸ Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, ss.136-137; Pullukçuoğlu Yapucu, *Kapitalistlerin Rekabetine Batı...*, s.347.

⁶⁸⁹ Şerife Yorulmaz, *Aydın Vilayeti'nde Madenler (1850-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, s.68.

⁶⁹⁰ Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, S. 1, 2008, s.149.

⁶⁹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi "İslahat Fermanı..."*, s.246.

⁶⁹² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.243.

çağdaş üretim tekniklerinden yararlanılamamasından dolayı çoğu işletme zarar görmüştür.⁶⁹³

1839 Tanzimat'ın ilanı ile maden mevzuatı da yeni esaslara bağlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile mülkiyet hakkının korunması ilan edilmiştir.⁶⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin madenlere olan ilgisi XIX. yüzyılın son yıllarında epey bir artmıştır. Öyle ki 1870-1898 yılları arasında hükümet yılda ortalama 10 kadar arama izni vermektedir. Bu sayı 1898-1900 yılları arasında yılda ortalama 139'a yükselmiştir. Osmanlı vergi muafiyetleri, çıkarılan kömürün %60'ını zorunlu olarak devlete satma ve %40'ını serbest piyasada satma hakkı gibi bir takım tedbirler ile maden sahiplerini özendirmeye çalışmıştır. Bütün bunların sonucunda 1880 sonları ile 1890 başlarında kömür üretimi 150-160 tona çıkmıştır.⁶⁹⁵

1842 yılında kurulan Maadin-i Hümayun Meclisi'nin görevleri madenlerin en iyi şekilde işletilmesini sağlamak ve bunun doğrultusunda yeni kurallar ile esasları belirlemektir.⁶⁹⁶

Aydın Sancağı zımpara ve linyit madeni açısından oldukça zengin bir bölgedir. Bölgede bulunan kömür madenleri de, 1848 tarihinde Sultan Abdülmecid'in fermanı ile Emlak-ı Şahane'ye geçirilmiş ve bu madenleri işleteceklerden alınacak olan mukataa bedeli bazı hayır işlerine vakfedilmiştir. Aynı şekilde zımpara ve linyit madenleri de vakıflara akar getirmesi için işletmeye verilmektedir.⁶⁹⁷

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, Maadin Nizamnamesi'nde bazı değişiklikler yapmış ve bu değişikliklerle maden imtiyazı almak bazı şartlara bağlanmıştır. Toprak mülkiyetinden bağımsız olabilen bir maden işletme hakkı tanınmış ve yabancıların maden şirketlerine sadece hissedar olabilecekleri belirtilmiştir.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.9; Özgün, *a.g.t.*, s.94.

⁶⁹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı..."*, ss.246-247.

⁶⁹⁵ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.915.

⁶⁹⁶ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâme'ye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, İstanbul 1995, s.78.

⁶⁹⁷ Yorulmaz, *a.g.t.*, s.72; Ahmet Yiğit, "XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Sancağı'nda Madencilik", *Aydın'da Madencilik: Potansiyeli ve Değerlendirilmesi*, (Ed. Taki Güler, Avni Güney, Ercan Polat), TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Aydın 2019, s.53.

⁶⁹⁸ Kurmuş, *a.g.e.*, s.206; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.100.

Madencilik XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar şeriat kurallarına göre düzenlenmektedir. 1858’de Toprak Yasası ile bütün yeraltı zenginlikleri devlet malı olmuş ve maden sanayisinin değeri anlaşıldıktan sonra 17 Temmuz 1861 yılında bir Maden Nizamnamesi hazırlanmıştır.⁶⁹⁹ Bu nizamname Osmanlı Devleti’nin ilk Maden Nizamnamesi’dir.⁷⁰⁰ Yeni nizamname hazırlanmasındaki en önemli nedenlerden biri 1858 Arazi Kanunnâmesi’nin 107. maddesinin madenlerin mülkiyeti ve alınacak vergileri madenin bulunduğu arazinin türüne göre tayin etmesine rağmen işletme yöntemleri, imtiyaz sahiplerinin sorumlulukları, işçilerin durumları ve yakacak temini gibi daha pek çok konuya açıklık getirmemesidir.⁷⁰¹ 5 bölüm ve 54 maddeden oluşan 1861 Maden Nizamnamesi’nin birinci bölümü maden arayanları, ikinci bölümü maden işletmelerini, üçüncü bölümü devlete verilecek vergiyi, dördüncü bölümü ocak ve fabrikaları ilgilendiren çalışma şartlarıyla usullerini ve beşinci bölümü de eyalet mühendislerinin yetkilerini içermektedir. Maden işletme imtiyazı hem fertlere hem de şirketlere verilebilecek, istenilen teminat gösterildiği takdirde birden fazla maden işletme imtiyazı alınabilecektir. Yabancı fert ve şirketlere imtiyaz verilmeyecek fakat Osmanlı tebaası tarafından kurulmuş olan şirketler de pay sahibi olabileceklerdir.⁷⁰² İlk 11 madde maden arama ve keşif çalışmalarını tarif etmektedir. Buna göre kişi sahip olduğu arazide izin ve ruhsat almaksızın maden arayabilecektir. Fakat mîrî arazi için ilgililerin devletten ruhsat alması hükme bağlanmıştır. Bir yerde arama yapacak olanlar vilayet ve kaza itibarıyla maden sahasını, madenin cinsini ve keşif kazıları sırasında oluşabilecek zararları tazmin edeceklerini dilekçelerinde belirtmeleri gerekmektedir. Bu amaçla verilecek olan taharri ruhsatlarının süresi 2 yıl olarak sınırlandırılmıştır.⁷⁰³ Nizamnamenin 13. maddesine göre, Osmanlı tebaasından olanlar tek başlarına veya ortaklık ile imtiyaz alabilecek, hatta yabancılar bu ortaklıklara hissedar olarak katılabileceklerdir.⁷⁰⁴

1861 Nizamnamesi vergi ve harçları üç başlık altında toplamakta ve çıkarılan cevher üzerinden alınacak vergi miktarı devlet ile imtiyaz talep eden arasında yapılacak

⁶⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, ss.246-247; Kurmuş, *a.g.e.*, s.206.

⁷⁰⁰ Tızlak, *a.g.m.*, s.81; Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, s.128.

⁷⁰¹ Bayartan, *a.g.m.*, ss.137-138; Keskin, *a.g.m.*, s.127.

⁷⁰² Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, s.247; Bayartan, *a.g.m.*, ss.137-138.

⁷⁰³ Keskin *a.g.m.*, s.128. 1861 Maden Nizamnamesi 1-11. maddeler.

⁷⁰⁴ Keskin *a.g.m.*, ss.128-129.

görüşme ile kararlaştırılacaktır. Kazı için tahsis edilen arazi karşılığında alınacak vergi ise dönüm başına 1 kuruş olarak belirlenmiştir. İmtiyazlar saraydan verilen irade ile resmiyet kazanır ve bir defaya mahsus 1000–1500 kuruş arasında “Ferman Harcı” ödenmesi gerekmektedir.⁷⁰⁵

Nizamnamede dikkati çeken bir başka husus da verilecek imtiyazların süresinin kesin olarak tespit edilmemesidir. Bu konuda maden imaline talip olanlara “bir müddet-i münâsibe-i imtiyaziye ile” ruhsat verileceği belirtilerek süre sınırlaması yapılmadığı belirtilmektedir. Nizamname öncesinde ve sonrasında işletme ruhsatı verilen maden mukavelenamelerine bakıldığında 5-25 yıllık değişken bir sürenin uygulandığı anlaşılmaktadır.⁷⁰⁶

1867 yılında yabancılar, Hicaz vilayeti dışında taşınmaz mal edinme hakkını kazanmışlardır. Özel mülkiyet hakkının genişlemesiyle bu nizamname de yetersiz görülmüş, 1868⁷⁰⁷ yılında yeni bir maden yönetmeliği de yürürlüğe girmiştir. 1810 Fransız Maden Yasası’na benzetilerek hazırlanan yönetmeliğe göre, maden arama ve çıkarma konularında yabancılar ile Osmanlı vatandaşları aynı haklara sahip olmuşlardır.⁷⁰⁸

1868 Nizamnamesi’nin 1861 Nizamnamesi ile farkı; Mevadd-ı Madeniye denilen altın, gümüş, demir, kalay, çinko, kurşun, krom ve nikel gibi damar veya tabaka halinde bulunan madenler “Ma’âdin-i Asliye” olarak adlandırılmıştır. Yüzeyde dağınık olarak bulunan taş çeşitleri, alaşımlı kum, şaplı toprak gibi daha az hafriyat ile çıkarılan maden cinsleri ise “Ma’âdin-i Sathîye” olarak adlandırılmıştır. Bunların yanı sıra mermer, alçı ve kireç taşı, kil, porselen toprağı, çanak, çömlek ve lüle yapımında kullanılan topraklar yeni metne dâhil edilmemiştir.⁷⁰⁹ Bu nizamname de dikkati çeken, 1861’de “müddet-i münâsibe” ifadesiyle muğlak şekilde bırakılan imtiyaz süresini 99 yıl olarak belirlenmesi olmuştur.⁷¹⁰ 1868 Nizamnamesi ile vergi konusu da yeniden

⁷⁰⁵ Keskin *a.g.m.*, s.129. 1861 Maden Nizamnamesi 32-34. maddeler.

⁷⁰⁶ Keskin *a.g.m.*, s.130.

⁷⁰⁷ 2 Şaban 1285 (18 Kasım 1868) tarihli Maden Nizamnamesi için Bkz. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss. 318-337.

⁷⁰⁸ Kurmuş, *a.g.e.*, s.206; Bayartan, *a.g.m.*, ss.137-138; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s.243.

⁷⁰⁹ Keskin *a.g.m.*, s.131. 1868 Maden Nizamnamesi 2-4. maddeler. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.318.

⁷¹⁰ Keskin *a.g.m.*, s.131. 1868 Maden Nizamnamesi 7. madde. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.319.

ele alınmış, 38. maddeye göre ferman harcı da artırılarak 50-200 lira şeklinde yeniden belirlenmiştir. 40. maddeye göre maden çıkarılması için tahsis edilen araziden “Resm-i Mukarrer” adı ile dönüm başına ve senelik olarak 5 para ve 41. maddeye göre bir yılda çıkarılacak cevher hasılatından ise %1-5 arasında “Resm-i Nisbî” alınacaktır.⁷¹¹

1861 ve 1868 Maden Nizamnameleri ile maden sektörü değişen koşullara uyarlanmaya çalışılmıştır. 1866’da Osmanlı ülkesinde yabancılara toprak edinme hakkının tanınması ve sonrasında da yabancılara “bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri” ilkesinin kabulüyle zaten yerli halkın pek rağbet etmediği bu sektörde yerli ve yabancılar eşit haklara sahip olmuştur.⁷¹²

1868 Nizamnamesi’nden kısa bir süre sonra ihale ve idare alanlarında yaşanan problemleri ortadan kaldırmak için 1873 yılı sonlarında bir komisyon kurulmuş, fakat sonuç alınamadığı düşünülmektedir. Çünkü yaklaşık 10 yıl sonra yeni bir maden nizamnamesi hazırlıklarına başlanmıştır. Çalışmaların tamamlanmasının ardından 7 Eylül 1887 tarihli irade ile Osmanlı Devleti’nin 9 bölüm ve 92 maddeden oluşan üçüncü maden nizamnamesi resmen uygulamaya girmiştir. 1887 Nizamnamesi mültezimlerin ödeyecekleri vergilere artış getirmiş, tahsis edilen arazi karşılığı senelik ve dönüm başına 1869’da 5 para olan Resm-i Mukarrer 10 kuruşa çıkarılmıştır. 1 yılda çıkarılan cevherden alınan Resm-i Nisbî ise bakır, kömür ve simli kurşun gibi kuyu ve mağara açılarak çıkarılan madenler için %1-5 olarak belirlenirken, zımpara, krom, petrol, zift, neft, lüle taşı gibi yığın halinde bulunan madenler için ise %10-20 arasında tahsil edilecektir. Madenin kötü idaresinden ve teknik aksaklıktan meydana gelecek kazalar sebebiyle alınacak para cezaları da ciddi bir şekilde artırılarak 50-100 altın olarak yeniden belirlenmiştir.⁷¹³

Taş ocaklarının ayrı hükümlere tabi tutulması, maden ocaklarının durumlarının iyileştirilmesi, madenlerin ihale şekli ve vergi düzenlemelerinin yapıldığı 1887 Maden Nizamnamesi’nden sonra son yürürlüğe konan nizamname ise 1906 tarihli nizamname olmuştur.⁷¹⁴

⁷¹¹ Keskin *a.g.m.*, s.131. 1868 Maden Nizamnamesi 38, 40 ve 41. madde. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.325-326.

⁷¹² Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.138.

⁷¹³ Keskin *a.g.m.*, ss.132-133.

⁷¹⁴ Bayartan, *a.g.m.*, ss.137-138.

Maden hukuku açısından yabancıların maden imtiyazı alamadığı dönemlerde, gerekli olan işlemler Osmanlı tebaasından bir kişinin adına yaptırılmakta ve yabancı girişimciler de bu konuda amaçlarına ulaşmaktadırlar.⁷¹⁵ Madeni işletmek hakkını kayıtsız şartsız madeni bulana veren imtiyaz fermanları 49 veya 99 yıl sürelidir. İmtiyaz fermanı elde eden kişi, imtiyazın tanıdığı hakları kendisi kullanmaz ise başkasına devredebilmekte veya satabilmektedir. Bundan dolayı İstanbul'da, imtiyaz fermanı almak ve satmakla uğraşan insanlar çoğalmıştır.⁷¹⁶

18 Kasım 1868 tarihli Maden Nizamnamesi'nin 20. maddesi ve 1867'de çıkarılan yabancıların emlak edinmelerine dair olan kanunu kabul eden tebaaya, Osmanlı kanunlarına uymak şartı ile maden çıkarma izni verilmektedir. Maden Nizamnamesi'nden sonra ise, yabancılara çoğu Ege Bölgesi'nde olmak üzere krom, kükürt, kömür ve zımpara taşı gibi madenleri çıkartmak için imtiyazlar verilmiştir.⁷¹⁷

Aydın Sancağı Söke kazasında Yarıkkaya mevkiinde kömür madeni, Küp Dağı mevkiinde linyit madeni ve Hoşyar Hanım'ın çiftliğinde ise zımpara madeni bulunmaktadır.⁷¹⁸

Madenler ile alakalı arşiv belgelerinde, madenlerin çıkarılmasına ve şartlarına dair bilgilere de ulaşılmaktadır. 28 Ağustos 1880 tarihli arşiv belgesinden edindiğimiz bilgilere göre Hoşyar Hanım'ın işlediği Kemer Çiftliği hududunda maden çıkarılmasına dair mahallince mahzurunun olup olmadığı ve 3 kıta harita ile ihraç edilen madenden numune gönderilmesi istenmiştir.⁷¹⁹

Aydın Sancağı Söke kazasında 1870-1908 tarihleri arasında imtiyaz verilen (fermanlı) 3 adet maden vardır. Birincisi 589 dönümlük alanda, Küp Dağı mevkiinde linyit madeni olup imtiyaz sahibi ise İngilizlerli Clark Forbes'tir. Resm-i mukarreri 810 kuruş 20 para, resm-i nisbisi %5, imtiyaz süresi 99 sene ve ferman 21 Ekim 1873 tarihlidir. İkinci maden ise Yarıkkaya mevkiindeki kömür madenidir ve imtiyaz sahibi ise Emanuel Manolopu'dur. Arazi 542 dönüm, resmi mukarreri 5420 kuruş, resm-i nisbisi %5, imtiyaz süresi 99 sene ve ferman 14 Temmuz 1898 tarihlidir. Üçüncü ve son

⁷¹⁵ Yorulmaz, *a.g.t.*, s.105.

⁷¹⁶ Kurmuş, *a.g.e.*, s.206.

⁷¹⁷ Uzuntepe, *a.g.t.*, s.101; Özgün, *a.g.t.*, ss.94-95. 1868 Maden Nizamnamesi 20. madde. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.321.

⁷¹⁸ Bayartan, *a.g.m.*, s.140.

⁷¹⁹ BOA., *ŞD.*, No: 3214/24.

maden ise Gümüşkayası mevkiinde zımpara madenidir ve imtiyaz sahibi ise Ernest Abbott'tur. Arazi 654 dönüm, resmi mukarreri 6540 kuruş, resm-i nisbisi %20, imtiyaz süresi 60 sene ve ferman 20 Şubat 1899 tarihlidir.⁷²⁰

Tablo 33: *Söke'de İhaleten İdare Olunan Maden.*⁷²¹

İmtiyaz Sahibi	Madenin Cinsi	Mevkilerin İsimleri	Kaza	Sancak
Madam Abbott	Zımpara	Gümüş Dağı	Kuşadası Söke	İzmir Aydın
Mösyö Forbes ve Clark	Linyit	Küp Dağı	Söke	Aydın
İhaleleri derdest(ele geçirme) olan maden				
Nikolaki	Zımpara		Söke	Aydın
Madam Abbott	Zımpara		Söke	Aydın

H.1311-1314 (M.1893-1896) Aydın vilayet salnamelerinde madenlerle ilgili olarak Söke kazasında bir zımpara madeni ile ahali tarafından işletilen bir takım taş madenleri ve bir de kömür madeni ile ayrıca ahali tarafından işletilmekte iken 5-6 sene evvel terk edilen bir demir madeni olduğundan söz edilmektedir.⁷²²

1.2.1. Linyit Madenleri

Arşiv belgeleri arasında Söke kazasında bulunan linyit madenleri hakkındaki bilgilere ulaşabileceğimiz belgeler de mevcuttur. 2 Ağustos 1858 tarihli belgeye göre İzmir Eyaleti'ndeki Kuşadası kazasıyla Söke karyesinde çıkarılan linyit tabir edilen kömürden oralarda 2 saat mesafe dâhilinde bulunanların ihraç ve satış olunmasının

⁷²⁰ Yorulmaz, a.g.t., ss.248-249.

⁷²¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), ss.242-244.

⁷²² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), ss.330-331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), ss.307-308; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.301.

münasib bir bedel ile 10 sene müddet için verilmesi ihalesini Bileziklioğlu Mıgırdıç dilekçe etmiştir. Bu linyit kömürü asıl maden kömürü kuvvetinde olmayıp her bir kantarının değeri dahi 3-4 kuruş civarında ve etrafta kullanıldığından ne yolda bir vergi vermek istediği kendisine sorulmuştur. %10 verilmesi konusunda iki taraflı anlaşma sağlanmış ve 10 sene müddet ile imtiyaz verilmiştir.⁷²³

20 Ekim 1873 tarihli imtiyaz fermanına göre, İzmir'in İngiliz uyruklu ileri gelen tüccarlarından olan Clark ve Forbes'in istekleri uygun bulunmuş ve 14 Aralık 1871 tarihinden itibaren 99 yıllığına imtiyaz alabilmişlerdir. Madenin işletilmesi için ayrılan arazi 589 dönümdür. Kuzeyde Kosti adlı kişinin su değirmeninden başlayıp Söke Çeşmesi'nin suyolları boyundan ve Minasoğlu Tepesi ile Göyükkayası Tepesi'nden geçerek Arpacıkdağı Tepesi arasında çizilen bir hat ve güneyde, adı geçen tepe ile Sadıkköyü Dağı ve Sadıkköyü Tepeleri'nden geçerek Yenısadıkköyü'nde bulunan Kilise arasında çizilen hat ile batıda, belirtilen Kilise ve Sadıkköyü camiinden geçerek başlangıç noktası olan değirmen arasındaki hat yani çizilen sınır içindedir. Bu arazi miri arazidir ve bazı kişilerin kullanımında olduğundan dönümü 5 paradan 810 kuruş mültezimler tarafından resm-i mukarrer olarak verilecektir. Çıkarılacak linyit kömüründen %5 rüsum-u nisbiyenin devlete aynen verilmesi halinde Söke veya Kuşadası iskelesinde tayin edilecek memura teslim edilecek ve ferman harcı olarak 100 altın ödenecektir.⁷²⁴

Meyan kökü kısmında değindiğimiz gibi, Mac Andrews ve Forbes Şirketi 99 yıl süreli 2 imtiyaz sayesinde Söke ve Nazilli yakınlarındaki linyit madenlerini kullanarak, şirketin buhar gücüyle çalışan fabrikalarının yakıt gereksinimlerini bu madenlerden sağlamaktadır. Linyit ocaklarının üretimi fabrikaların gereksinimlerine göre ayarlanmakta ve meyan kökü mevsimi sona erdiği zaman fabrikalar kapandığı için ocaklar da tatil edilmektedir.⁷²⁵ 49 veya 99 yıllığına verilen işletme imtiyazlarının zaman zaman farklı süreler için verildiği de olmuştur. 14 Kasım 1873 tarihli belgeye göre yukarıda da değindiğimiz gibi 1858 yılında Söke'de Küp Dağı'nda bulunan linyit kömürü madeninin işletme imtiyazı Bileziklioğlu Mıgırdıç Efendi'ye 10 yıllığına verilmiştir. Ancak 29 Temmuz 1868'de imtiyaz süresinin dolmasıyla birlikte madenin

⁷²³ BOA., *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*, No: 400/17394.

⁷²⁴ Yorulmaz, *a.g.t.*, s.138.

⁷²⁵ Kurmuş, *a.g.e.*, s.210; Özgün, *a.g.t.*, s.97; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.141.

durumunun kontrol edilerek, Rumi 1287 senesi kanun evvelinden (Aralık-Ocak/1871-1872) itibaren, 99 yıllığına İngiltere tebaasından itibarlı tüccarlardan İzmir’de bulunan Mösyö Clark Forbes’e verilmesi konusunda Şurayı Devlet ve Meclis-i Mahsus-u Meşveret karar vermiştir.⁷²⁶ Daha sonra 30 Mart 1873 tarihli yazı ile Söke kazasındaki Küp Dağı’nda bulunan linyit madenini işletmeye talip olan İngiliz vatandaşı Clark Corrir’in vekili Marad oğlu Ohannes’in dilekçesi mevcuttur.⁷²⁷ Clark’ın işletme imtiyazının feshedildiği tarihe kadar 60 yıldan fazla madeni işletmiş olduğu anlaşılmaktadır. 15/12/1938 tarihli yazı ile Aydın’ın Küp dağı mevkiinde bulunan ve işletme imtiyazı İngiliz uyruklu Clark ve Forbes’e verilmiş olan linyit madeninin feshi kararlaştırılmıştır.⁷²⁸

4 Haziran 1873 tarihli belgeye göre Söke kazasında Küp Dağı adındaki mahalde Bilezikçioğlu Mıgırdiç sorumluluğunda bulunup imtiyazı sona eren linyit madeninin ihraç olunacak cevherden %5 zam nisbiyyesi ve maden için tahsis olunacak 589 dönüm arazinin her dönümü için 55 paradan senede 810.5 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şart ile 1287 senesi kanunevvelinden (Aralık-Ocak/1871-1872) itibaren 99 sene müddet imtiyazıyla İngiltere Devleti tebaasından itibarlı tüccar, İzmir’de ikamet eden Mösyö Clark ve Forbes’e ihalesi için Nafia Nezaret Celilesi’nden izin istenmiştir.⁷²⁹

Söke’de bulunan linyit madenleri hakkında, H.1294 (M.1877) devlet salnamesinde emaneten idare ve maktuan ihale kılınan 1 adet linyit madeni olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.⁷³⁰

H.1296-1298 (M.1879-1881) tarihleri arasındaki Aydın vilayet salnamelerinde ise Söke dâhilinde zımpara ve linyit madenleri olup linyit madeninden ihraç olunan cevherin, Söke’deki meyan fabrikalarınca alındığı aktarılmaktadır.⁷³¹ Yine aynı şekilde H.1302 (M.1885) tarihli Aydın vilayet salnamesinde de linyit madeni için; Söke ve Nazilli kazaları dâhilinde dahi evsat (orta, orta halli) nev’inden (cinsinden)

⁷²⁶ BOA., A. MKT. MHM., No: 468/43; Pullukçuoğlu Yapucu, a.g.e., s.141; Genç, a.g.e., s.507.

⁷²⁷ BOA., ŞD., No: 2874/42; Yiğit, a.g.m., s.40.

⁷²⁸ Yiğit, a.g.m., s.40.

⁷²⁹ BOA., ŞD., No: 256/2.

⁷³⁰ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1294 (1877), s.637.

⁷³¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296 (1879), s.115; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1297 (1880), s.120; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298 (1881), s.150.

linyit bulunduğu ve o taraflarda bulunan fabrikalarda sarf edilip kullanıldığı bilgisi verilmektedir.⁷³²

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde Söke kazasında, Forbes tarafından çıkartılan linyit madeninin yüzde üzerine alınan miktar resmi 10 ve altın resmi 2400'dür.⁷³³ Yine H.1313 (M.1895) tarihli Aydın vilayet salnamesinde Söke kazasında mevcut olan madenin, 99 sene müddet ile imtiyaz sahibinin Mösyö Forbes olduğu belirtilmektedir.⁷³⁴

Söke kazasında Küp Dağı adlı yerdeki linyit madeninin ne zaman keşfedildiği bilinmemekte, belgelerde de yeni bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple daha önceden keşfedilmiş olduğu düşünölmektedir.⁷³⁵

XIX. yüzyılda son olarak 28 Mayıs 1899 tarihli belgeye göre Söke kazasında Manolaki Antonyadis üzerinde bulunan linyit madeninin tasarrufu İzmir'de ikamet eden Emanoil Manolopolu'ya devredilip bırakıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.⁷³⁶

1.2.2. Zımpara Madenleri

Zımpara madeni 1844 yılına kadar sadece Naksos adasında üretilmektedir. 1844 yılında Yunan hükümeti tüm zımpara taşı yataklarını kamulaştırmış ve ihracat fiyatlarını da yükseltmiştir. İngiltere'deki şirketler bu durumdan etkilenmiş ve şirketlerden birinin sahibi aynı zamanda maden mühendisi olan George Hiller daha ucuza zımpara bulmak için Anadolu'da araştırmalar yapmaya başlamıştır. Hiller araştırmaları sonucunda 1845-1846 yıllarında Kula ve Kuşadası yakınlarında çok iyi kalitede zımpara yatakları keşfetmiştir. Türkiye'de ilk zımpara yataklarının 1850'de Amerikalı jeolog J. L. Smith'in bulduğu yolundaki iddiaların da yanlış olduğu anlaşılmıştır.⁷³⁷

Arşiv belgelerinde de Söke kazasında bulunan zımpara madenleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. 10 Şubat 1849 tarihli belgeye göre Kütahya Sancağı'nda bulunan Kula kazasında ve İzmir muhassıllığı dâhilinde bulunan Söke ve İneabad

⁷³² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.230.

⁷³³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.786; Cavid, *a.g.e.*, s.709; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.106; Yiğit, *a.g.m.*, s.27.

⁷³⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), ss.534-535.

⁷³⁵ Yorulmaz, *a.g.t.*, s.138.

⁷³⁶ BOA., ŞD., No: 526/7.

⁷³⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s.213; Yorulmaz, *a.g.t.*, s.94.

kazalarında zımpara madenleri bulunmaktadır. Bu madenler H.1265 senesi martından (M. 1849/Mart-Nisan) itibaren senelik 300.000 kuruş bedel ve Fabrika-i Hümayun için ücretsiz olarak 2000 kıyye zımpara verilmek üzere Sarraf Maksud Bazergan kefaletiyle nakübü'l eşraf Tahsin Bey'e havale edilmiştir.⁷³⁸

Hiller daha sonra bulduğu maden yataklarını işletmek için izin alıp haklarını Amerikalı O. A. Langdon şirketine devretmiştir. Anlaşmalarına göre O. A. Langdon şirketi ürettiği zımpara taşı ucuz fiyata Hiller'e satacağı, fakat şirket zımpara yatakları üzerindeki tüm haklarını Ernest F. Abbott'a satmıştır.⁷³⁹

Keşfedilmiş olan ve sonra keşfedilecek olan diğer zımpara madenlerinin 1848 yılında kurulan bir padişah vakfına bağlanacak olmaları, madenlerin statüsünde yeni bir durum yaratmıştır. 1848-1851 yılları arasında bilgi alamadığımız madenler hakkında, daha sonra arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler mevcuttur. 25 Ekim 1851 tarihli belgeye göre Kütahya Sancağı'nda bulunan Kula kazasında, İzmir muhassıllığı ile ahalinde olan Söke ile İneabad kazalarıyla Sakız Adası civarında ve Nikarya Adası'nda zımpara madenleri bulunmaktadır. Bu madenler 1851-1852 sonuna kadar 1 yıllığı "4'er yük, 10'ar bin kuruş" bedel karşılığında Çamiçoğlu Ohannes'e ihale edilmiştir. Bu bedelin 100.000 kuruşu peşin olarak ve kalanı da taksit şeklinde vakfa ödenecektir.⁷⁴⁰ Bu kayıtlara göre, Çamiçoğlu Ohannes yıllığı 450.000 kuruş olmak üzere 1855, 1856 ve 1857 seneleri için toplam 1.350.000 kuruş iltizam bedeli ödemiştir. Her yıl 5 taksit halinde yapılan ödemelerin her taksiti için de pusula düzenlenmiştir. Fakat bütün bu kayıtlarda belirtilmemiş olan şey madenlerin gerçek mülteziminin Çamiçoğlu Ohannes değil, İzmir'in ünlü İngiliz tüccar ailesi Abbott'ların olmasıdır. Bu işletmecilik geleneği, zımpara madeninin ülkede keşfinden itibaren hep olmuş ve diğer madenler için de büyük ihtimalle söz konusudur. Çünkü yabancı işletmeciler yönetmelik çıkarılmadan önce madenleri ancak böyle örtülü ortaklıklarla ele geçirebilmişlerdir.⁷⁴¹ Ernest Abbott, 1867 yılına kadar bulunan bütün zımpara taşı yatakları işletme hakkını, yatakları bulan kişilere yüksek fiyatlar ödeyerek satın almıştır.⁷⁴²

⁷³⁸ BOA., *Darbhâne İradeler (D. DRB. İ.)*, No: 25/34.

⁷³⁹ Kurmuş, *a.g.e.*, ss.213-214; Yorulmaz, *a.g.t.*, s.95.

⁷⁴⁰ BOA., *A. AMD.*, No: 32/130; Yorulmaz, *a.g.t.*, ss.99-100.

⁷⁴¹ Yorulmaz, *a.g.t.*, ss.101, 127.

⁷⁴² Kurmuş, *a.g.e.*, s.214; Yorulmaz, *a.g.t.*, s.101.

7 Mart 1853 tarihli belgede zımpara madenlerinin bulunduğu yerler ve kime ihale edildiği belirtilmektedir. Belgeye göre zımpara madenleri Kütahya Sancağı'nda bulunan Kula kazasında, İzmir Eyaleti'nin Söke ile İneabad kazalarında ve Sakız Adası civarında bulunan Nikarya Adası'nda bulunmaktadır. Şerife Yorulmaz'ın da belirttiği gibi bu madenler senelik 415.000 kuruş bedel ve Düzoğlu Hoca Mihran kefaletiyle 1269 ve 1270 senelerinde 2 seneliğine Camiçoğlu Ohannes Bazirgan'a ihalesi istenmiştir. Bu zımpara madenlerinden 1269 senesi martından (Mart/Nisan-1853) 1270 senesi şubatına (Şubat/Mart-1855) kadar 2 senede her senesi 15'şer bin kantardan 25'şer bin kantara kadar zımpara ihraç olunmaktadır. Bu rakamların üzerinde maden çıkarıldığı haber alınırsa gümrük memurları ve zabıta tarafından derhal men edilecektir. Devlet fabrikaları için de senede 2'şer bin kıyye zımpara ücretsiz olarak İzmir gümrüğüne teslim edilecektir.⁷⁴³

8 Eylül 1853 tarihli belgeye göre Kula kazasında, İzmir Sancağı dâhilinde bulunan Söke ile İneabad kazalarında ve Nikarya Adası'nda bundan önce ortaya çıkan zımpara madenlerinden her sene 15.000 kantardan 25.000 kantara kadar zımpara ihraç olunmuştur.⁷⁴⁴

22 Mart 1855 tarihli belgeye göre Kütahya Sancağı'nda bulunan Kula kazasında, İzmir Eyaleti'nin Söke ile İneabad kazalarında ve Sakız Adası civarında bulunan Nikarya Adası'nda zımpara madenleri bulunmaktadır. Bu madenler 35.000 kuruş zam ile 1271 senesi martından (Mart/Nisan-1855) itibaren 1275 senesi şubatına (Şubat/Mart-1860) kadar senelik 460'şar bin kuruş bedel ve hatırı sayılır kefil ile mültezim Camiçoğlu Ohannes'e ihalesi istenmiştir.⁷⁴⁵

17 Eylül 1859 tarihli belgeye göre Kütahya Sancağı'nda bulunan Kula kazasında, İzmir Eyaleti'nin Söke ile İneabad kazalarında ve Sakız Adası civarında bulunan Nikarya Adası'nda zımpara madenleri bulunmaktadır. Bu madenlerden 1271 senesi martından itibaren (Mart/Nisan-1855) 1275 senesi Şubatı'na (Şubat/Mart-1860) kadar 5 seneliğinin her senesi 1000 kantardan 25.000 kantara kadar zımpara ihracı olunmaktadır. Bunun üzerinde çıkarılması mani olunacak ve devlet fabrikaları için

⁷⁴³ BOA., A. MKT. MVL., No: 61/55.

⁷⁴⁴ BOA., A. MKT. MHM., No: 57/73.

⁷⁴⁵ BOA., MVL., No: 286/52.

senede 2'şer bin zımpara taşı İzmir gümrüğüne verilmek şartı ile Camiçoğlu Ohannes Bazirgan'a iltizam ettirilmiştir.⁷⁴⁶

4 Eylül 1864 tarihli belgeye göre Kula, Söke ve İneabad kazalarıyla Nikarya Adası'nda bulunan zımpara madenlerine senelik 110.000 kuruş bedel ile 3 seneliğine talip olan İzmir mutasarrıflarından Mardirus'dan başka kimse bulunmamıştır. Bu kişinin de ecnebi olduğu anlaşılmasından dolayı lüzum eden muamelenin yerine getirilmesi için izin istenmiştir. Hakikatte asıl talebi İngiltere Devleti tabiisinden Batarsun nam Bazirgan yapmıştır. Madenlerin verilmesi genel düzen gereğince ecnebi tabiisinin dahi yarar sağlayacağı hesabıyla Osmanlı Devleti tabiisinden Mardirus namına Batarsun nam Bazirgan'a ihale olunmuştur.⁷⁴⁷

1867'de tekrar el değiştirmiş olan zımpara madenlerini işletme hakkı 1283 senesi martından (Mart/Nisan-1867) itibaren 2 senelik olmak üzere senelik 1000 Osmanlı lirası bedeliyle Yanako oğlu tahattütü ile Madam Abbott'a ihale olunması kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁸

Devlet madenlerin lâıyıkıyla işletilmesini istemekte ve maden işletmecilerinin yükümlü oldukları vergileri zamanında ödemeleri de devlet gözünde güvenilir olmalarını sağlamaktadır. 1 Ağustos 1873 tarihli belgeye göre "Madam Abbott'un Kula, Söke, İneabad kazaları ile Nikarya Adası'nda bulunan zımpara madenlerinin işletme imtiyazını almasında, kendisinin bugüne kadar işlettiği madenlerde vergisini zamanında ve tam olarak ödediği, işletme konusunda emniyetli birisi olduğu ve bu madenlerin aranmasında oldukça büyük masraflar yapmış olması" etkili olmuştur.⁷⁴⁹

2 Ağustos 1873 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde Kula, Söke ve İneabad ile Söke'de bulunan Gümüşdağı ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de Nikarya Adası'nda bulunan zımpara madeninin geçen yıl mültezimi olan İngiltere tebaasından Madam Abbott'un müddeti bitmiştir. Bunun üzerine Makariyos ismindeki kişi zımpara madenine talip olmuştur.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ BOA., *Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH. THR.)*, No: 1256/52.

⁷⁴⁷ BOA., *MVL.*, No: 677/24.

⁷⁴⁸ BOA., *MVL.*, No: 1035/142.

⁷⁴⁹ BOA., *A. MKT. MHM.*, No: 460/25; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, ss.140-141.

⁷⁵⁰ BOA., *ŞD.*, No: 2876/25.

Sultan Abdülmecid Han'ın Medine ve Mekke'de yaptırdığı hastanelere akar getirmesi için Aydın'daki zımpara madenleri vakfedilmiştir. Vakıf madenlerinin işletilmesi zaman zaman sıkıntılara sebep olmuştur. 5 Temmuz 1876 tarihli yazı ile vakfın Aydın Sancağı'nda İnebad nahiyesi dağlarında, Kula, Söke, Gümüşdere ve başka yerlerdeki zımpara madeni ve ihalelerine dair şikâyet evrakı mevcuttur.⁷⁵¹

10 Kasım 1879 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde Kula, Söke ve İnebad kazalarıyla Nikarya Adası'nda bulunan zımpara madenleri hakkında Madam Abbott vekili ve yardımcısı madenlerin müzayedesini kabul etmişlerdir. Makariyos'ta müzayedeye girmeyi kabul etmiştir.⁷⁵²

23 Kasım 1880 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde bulunan Kula, Söke ve İnebad kazalarıyla Nikarya Adası'nda bulunan zımpara madenlerinin ihalesi hakkında devlete tezkire sunulmuştur. Aleksandır Yuvanoviç ve Hacı Nikola adındaki kişilerin iddiada bulundukları maden hudutlarının soruşturulması ve tayini Maden İdaresi'ne ait olduğundan dolayı mühendis Mösyö Deruz tarafından verilen raporun bildirilmesi istenmiştir.⁷⁵³

8 Mayıs 1880 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde Söke ve İnebad kazalarıyla Kuşadası'nda bulunan zımpara madenlerine bir takım muameleler yapılması üzerine, Şuray-ı Devlet ve Maden İdaresi bunun araştırılmasını istemiştir.⁷⁵⁴

29 Haziran 1880 tarihli belgeye göre Söke kazasında Hoşyar Hanım'ın tasarrufunda olan Kemer Çiftliği arazisinden ihraç edilen zımpara madenine Madam Abbott ve Danyel Bazergan tarafından yapılan garaz ve müdahalenin önlenmesi için Nikola imzasıyla arzuhal verilmiştir.⁷⁵⁵

28 Aralık 1895 tarihli belgeye göre Hacı Nikola'nın oğlu İstavri, Söke kazasında Hoşyar Hanım'ın tasarrufunda bulunan Kemer Çiftliği'nde pederi Hacı Nikola'nın bulmuş olduğu zımpara madeninin imtiyazı talebinde bulunmuştur.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ BOA., ŞD., No: 93/7; Yiğit, a.g.m., s.31.

⁷⁵² BOA., ŞD., No: 3206/2.

⁷⁵³ BOA., ŞD., No: 2898/42.

⁷⁵⁴ BOA., ŞD., No: 100/35.

⁷⁵⁵ BOA., ŞD., No: 2899/8.

⁷⁵⁶ BOA., ŞD., No: 2972/43.

20 Temmuz 1897 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde Söke kazasında Hoşyar hanımın mutasarrıf olduğu Kemer Çiftliği'nde ruhsatname ile Aleksandır Yuvanoviç ve Hacı Nikola'nın bulmuş oldukları zımpara madeninin her ikisi namına aidatı lazım gelirken Hacı Nikola'ya devir etmiştir. Hacı Nikola'nın vefatı üzerine mirasçısı İstavri babasının mirası için talepte bulunmuştur.⁷⁵⁷

21 Haziran 1898 tarihli belgeye göre Söke kazasında Kemer Çiftliği hududunda vefat etmiş olan Hacı Nikola tarafından çıkarılıp ihraç edilen maden mirasçıları tarafından terkedilmiştir. Zımpara madeninin müdahalesinin önlenmesine dair İngiltere tebaasından Ernest Abbott adına Mustafa Fazıl Efendi arzuhal göndermiştir.⁷⁵⁸

7 Şubat 1899 tarihli belgeye göre Aydın vilayeti dâhilinde Söke kazasında Hoşyar Hanım'ın tasarrufunda olan Kemer Çiftliği ile Kayas karyesinde çıkarılan zımpara madeninin bazı şartlar ile 60 sene müddetle yarı hissesinin vefat etmiş olan Hacı Nikola mirasçılarından oğlu İstavri ve diğer yarı hissesinin annesi, erkek kardeşi ve kız kardeşleri Mariko, Lunida, Eftalya, Angeliko ve Anastasya'ya ihale olunmuştur. 12 maddelik Mukavelename ve 17 maddelik Şartname müsveddelerine de bu belgede yer verilmiştir. İhracat gümrük resminin devletçe lağvı halinde ecnebiye nakil ve ihraç olunacak cevherlerin %1 ihracat gümrük resminin ayrıca ödenmesi istenmiştir. Zımpara madeni imalatı için tahsis olunacak olan 654 dönüm arazinin her dönümü için senelik 10 kuruş hesabıyla 6540 kuruş vergi, %20 gümrük vergisi ve bir defaya mahsus olarak ferman verilmesi için 150 adet Osmanlı altını Orman Maden ve Ziraat Nezareti veznesine ödenecektir. Hasılatın 100 kuruş para da yardım için Darülaceze'ye verilecektir. Madenin hududu dâhilinde yollar ve binalar askeri inşası lüzum görülürse madenin imalatı tatil edildiği için mültezimin zarar ve ziyan iddiasında hakkı olmayacaktır. Bu şartlar ve 60 sene müddet ile yarı hissesi oğlu İstavri'ye ve diğer yarı hissesi ise annesi, kız kardeşleri ve erkek kardeşleri olan; Mariko, Lunida, Eftelya, Angeliko ve Anastasya'ya ihale verilmiştir.⁷⁵⁹

Yine aynı şekilde 20 Şubat 1899 tarihli belgeye göre de Söke kazasında Hoşyar hanımın tasarrufunda bulunan Kemer Çiftliği ile Kayas karyesinden çıkarılan bir takım

⁷⁵⁷ BOA., ŞD., No: 2982/36.

⁷⁵⁸ BOA., ŞD., No: 2987/56.

⁷⁵⁹ BOA., İrade Orman ve Maadin (İ. OM.), No: 5/31.

zımpara madeninin 60 sene müddet ile vefat etmiş olan Hacı Nikola mirasçılarına ihale edildiği anlatılmaktadır.⁷⁶⁰

21 Mart 1899 tarihli belgeye göre Söke kazası dâhilinde bulunan Kemer Çiftliği ile Kayas karyesinde çıkarılan zımpara madeninin vefat etmiş olan Hacı Nikola mirasçılarına ihalesi hakkında Mustafa Fazıl imzasıyla arzuhal gönderilmiştir.⁷⁶¹

Şerife Yorulmaz'ın tezinde yer verdiği şekilde de; Söke kazasında Hoşyar Hanım'a ait Kemer Çiftliği'nde ve Gümüşkayası köyünde keşfedilen zımpara madeninin imtiyazı 21 Şubat 1899'da 60 yıl süre ile mirasçılarına ihalesi gerçekleştirilmiştir. İşletme için ayrılan yer 654 dönüm olup sınırları; kuzeyde Kızkalesi noktasından başlayıp Yalnızkavak noktasında geçerek Kayası köyü camiine kadar, batıda adı geçen cami ile Aya Andon noktası arasında, güneyde Aya Andon'dan başlayıp Kemer köyünün kuzeyinde ve yanında bulunan yel değirmenine kadar ve doğuda da yel değirmenine uzanan hattan oluşmaktadır. Bu araziden alınacak vergilerden resm-i mukarrer dönüm başına 10'ar kuruş olarak 6540 kuruştur. Çıkarılacak madenden de %20'si rüsum-u nisbiye ve ferman harcı ise 150 altındır. Madenin işletilebilmesi için gerekli olan alet edevat ve makinalar yurtdışından getirilmeleri sırasında bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergisinden muaf olacaktır.⁷⁶²

1.2.3. Kömür Madenleri

Kömür üretiminde İngiliz çıkarlarını özellikle daha önce bilgi verdiğimiz meyan balı üreticisi “Mac Andrews ve Forbes Şirketi”, merkezi Londra'da bulunan “Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi” ile İngiliz uyuğuna geçmiş bir Rum olan D. Manolopoulos temsil edilmektedir.⁷⁶³

Arşiv belgelerinde de, XIX. yüzyılda Söke'de Yarikkaya mevkiinde bulunan kömür madeni hakkında bilgiler verilmiştir. Söke kazasında kömür madeni Antonyadis Efendi'ye ihale edilmiştir. Söz konusu madenin ihalesindeki ayrıntılar arşiv kayıtlarında yer almaktadır.

⁷⁶⁰ BOA., *Sadaret Divan Mukavelenameler (A. DVN. MKL.)*, No: 40/18; BOA., *BEO.*, No: 1273/95469.

⁷⁶¹ BOA., *BEO.*, No: 1283/96181.

⁷⁶² Yorulmaz, *a.g.t.*, ss.142-143.

⁷⁶³ Kurmuş, *a.g.e.*, s.210; Yorulmaz, *a.g.t.*, ss.124-125.

12 Ekim 1897 tarihli belgeye göre Söke kazasında ihraç olunan kömür madeninin ihalesi 99 sene müddet ve %5 gümrük vergisi ile Antonyadis Efendi'ye ihale edilmiştir.⁷⁶⁴

9 Temmuz 1898 tarihli belgeye göre Söke kazasında Yarikkaya adındaki mahalde kömür madeni Manolaki Antonyadis'e ihale olunmuştur. 17 maddelik Mukavelename ve 13 maddelik Şartname müsveddelerine bu belgede yer verilmiştir. Kazada kömür madeninin araştırılması için Terzizade Mehmed Ali Efendi ile madenci İkonomidi Manolaki ve Sarbaladoz? İkonomidi namlarına 18 Şubat 1896 tarihli ruhsatname verilmiştir. Eski muhtar kömür madenindeki haklarını İzmir tüccarından Manolaki Antonyadis Efendi'ye terk etmiştir. Tahsis olunacak olan 542 dönüm arazinin her dönümü için senelik 10 kuruş hesabıyla 5440 kuruş vergi ve ihraç olunacak cevherden de %5 gümrük vergisi, ayrıca ferman verilmesi için bir defaya mahsus olarak 150 adet Osmanlı altını Orman Maden ve Ziraat veznesine verilecektir. Hasılatın 100 kuruşta 5 para Darülaceze'ye ve bir defaya mahsusta Teslihat Sandığı'na 20 adet Osmanlı altını verilecektir. Madenin hududu dâhilinde yollar ve binalar askeri inşası lüzum görülürse madenin imalatı tatil edildiği için mültezimin zarar ve ziyan iddiasında hakkı olmayacaktır. Mevkinin ehemmiyeti için imtiyaz ecnebiye devir ve satış olunmayacaktır. Bu şartlar ve 99 sene müddet ile madenin ihalesi Manolaki Antonyadis'e verilmiştir. İhracat gümrük resminin devletçe lağvedilmesi halinde ecnebiye nakil ve ihraç olunacak cevherden %1 ihracat gümrük resminin ayrıca ödenmesi söylenmiştir.⁷⁶⁵

Yine aynı şekilde 14 Temmuz 1898 tarihli belgede de Söke kazasında Yarikkaya ismindeki mahalde çıkarılan kömür madeninin 99 sene müddet ve şartlar ile İzmir'de ikamet eden Manolaki Antonyadis Efendi'ye ihalesi istenmiştir. Madenin çıkarılması ve imali için 542 dönüm arazi tahsis olunmuştur. Bu arazinin hududu; kuzeyde Yarikkaya noktasından Karanta Kahvesi'ne, batıda bu noktadan başlayıp Soğuk Çeşmesi'ne ve güneyde bu çeşmeden başlayıp Yarikkaya noktasına ulaşan hat ile belirlenmiştir. Maden Nizamnamesi'nin 42. maddesi gereğince her dönümü için 10'ar kuruş hesabıyla Osmanlı altını 100 kuruş olarak 5440 kuruş resm-i mukarrer ve yine

⁷⁶⁴ BOA., ŞD., No: 524/26.

⁷⁶⁵ BOA., İ. OM., No: 5/9.

%5 rüsum-u nisbiye, ayrıca ferman harcı olarak 150 altın ve Teslihat Sandığı için de 20 altın ödenmesi öngörülmüştür.⁷⁶⁶

Son olarak bu konu hakkında 30 Ağustos 1898 tarihli belgeye göre Söke kazasında Yarikkaya ismindeki mahalde çıkarılan kömür madeni için kâr hasılatından 100 kuruşta 5 para Darülaceze'ye verilmek ve bir defaya mahsus Bab-ı Ali Teslihatı için 20 adet Osmani altını alınmak şart koşulmuştur. Bu şartlar ile 99 sene müddet ile İzmir'de ikamet eden Manolaki Antonyadis Efendi'ye ihale olunmuştur.⁷⁶⁷

Diğer Madenler:

XIX. yüzyılda Söke kazasında bulunan linyit, zımpara ve kömür madenleri dışında kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre başka madenlerin olduğundan da söz edilmektedir.

Vilayet salnamelerinde Söke kazasında “Amyant” yani dağ keteni madeninin varlığı hakkında; bu madenin ipeğe benzer bir çeşit taş olup asla yanmadığı, yüzyıllar önce bir takım dokumalar imalinde kullanılmış ise de geriye bırakılıp terkedildiği ve yalnız lamba fitili ve buna benzer bazı şeyler için imal edildiği söylenmektedir. Ayrıca birkaç seneden beridir Avrupa tiyatrolarında yangın ortaya çıkmasından dolayı tiyatro perdelerinin bu çeşit madenden imali düşüncesi meydana çıkmış ve o sebeple araştırılmasına da önem verilmiştir. Bu madenden Kuşadası, Urla, Tire, Söke kazalarında bulunduğu da aktarılmaktadır.⁷⁶⁸

Arşiv belgeleri arasında Söke kazasında altın madeni olduğuna dair belgeler de mevcuttur. 12 Ocak 1888 tarihli belgeye göre Bosnalı muhacir Halil imzasıyla Söke merkezine çekilen telgrafta, Söke kazasına tabi Domanıçe karyesi üstünde ve karina iskelesine bir saat mahalde altın madeni olduğu haberi alınmıştır.⁷⁶⁹

Yine aynı konu hakkında 29 Şubat 1888 tarihli yazı ile Söke'ye bağlı Domanıçe köyü civarında köyün üstünde ve karina iskelelerine bir saat mahalde, Bosnalı Halil imzasıyla gönderilen telgrafta altın madeni bulunduğu bildirilmiştir. Bu sebeple jandarma ile yapılan araştırmalar sonucunda altın madenine dair bir şeyin ortaya

⁷⁶⁶ BOA., A. DVN. MKL., No:40/9; Yorulmaz, a.g.t., s.139.

⁷⁶⁷ BOA., DH. MKT., No: 2098/93.

⁷⁶⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302 (1885), s.323.

⁷⁶⁹ BOA., DH. MKT., No: 1476/75.

çıkmadığı, Domaniçe dağının sırf taşlık ve kayalıktan ibaret olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine konunun daha da araştırılması valilikçe para ve mühendis talebinde bulunulmuştur.⁷⁷⁰

Altın madeninin olup olmadığı hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamış ve sonraki yıllarda da başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

1.3. Memlehalar

Memleha, Arapça “Milh” kökünden gelmekte ve “Tuzla” yani “tuzun üretildiği yer” anlamını taşımaktadır. Tuz insan hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuş, yiyeceklerin muhafaza edilmesi ve yemeklerin tatlandırılmasında kullanılmıştır. Bunların dışında tuz; dericilik, balıkçılık, zeytincilik ve sabunculuk gibi işlerde ham madde kaynağı olarak da büyük bir önem taşımaktadır.⁷⁷¹

Tuzun önemli bir madde olmasının diğer sebepleri olarak üretimi, nakliyesi, depolanması ve ticareti ile oldukça fazla kişiye iş imkânı sağladığı ve tuzdan alınan verginin de Osmanlı hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olmasıdır. Osmanlı Devleti’nin sosyal, ekonomik ve mali hayatında tuz mühim bir rol oynamaktadır.⁷⁷²

Sanayi Devrimi ile birlikte kimya sanayindeki gelişmeler sonucunda, tuzda en temel hammaddelerden biri haline gelmiştir. Bu durum Avrupa’da tuza olan talebin artmasına sebep olmuş ve Osmanlı Devleti’nde tuz ihracatını arttırmıştır.⁷⁷³

Osmanlı coğrafyasında tuz elde etmek için deniz, göl ve tuzlu su kaynakları ile kaya tuzu madenleri bulunmaktadır. Osmanlı’da tuzun üretildiği yer olan memleha, devletin her yerinde bulunmaktadır. Bu memlehalarda bazen az bazen de oldukça fazla üretim yapılmıştır.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ BOA., DH. MKT., No: 1490/41; Yiğit, a.g.m., s.27.

⁷⁷¹ Lütfi Güçer, “XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 21, S. 1-2, 2015, s.97; Ekin Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, 2016, s.3; Abdurrezzak Çelik- Mehmet Dağ, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağında Kamu Gelir Kaynağı Olarak Memlehalar”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14, 2019, s.306.

⁷⁷² Güçer, a.g.m., ss.97-98; Kasım, a.g.m., ss.2-3.

⁷⁷³ Kasım, a.g.m., s.4.

⁷⁷⁴ Neşe Erin, “18. Yüzyılda Erzurum Tuzları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 21, 2010, s.220; Çelik- Dağ, a.g.m., s.306.

Osmanlı Devleti tuz üretimine müsait sahiller, göller ve yeraltı tuz yataklarına el koymak suretiyle kaynağından itibaren tuzu bir devlet malı haline koymuştur.⁷⁷⁵ Ayrıca tuzlalarındaki buharlaşma havuzları, isale kanalları, arklar, üretilmiş olan tuzun muhafazası için kullanılan anbarlar ve işletme binaları da devlet malı sayılmış, bunların bakım onarım işleri de devlet tarafından yapılmıştır.⁷⁷⁶

Memleahaların açılmasından üretimine kadarki süreçte devlet titiz davranmış, açılacak memleahaların kar getireceği hesaplanıp ona göre açılmasına izin verilmiştir. Memlehalarda üretilen tuz tüketim alanı olarak bir kısmı tuzlada, bir kısmı satış reyonu olan divanlarda ve bir kısmı da şehir ile kasabalarda bulunan tuz dükkânlarında satılmıştır.⁷⁷⁷

1858 Arazi Kanunnamesi ve 1861 Maadin Nizamnamesi'nde tuz ve tuz üretimi hakkında çeşitli hükümler bulunmakta, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde tuz üretimi maden hükmündeki kanunlara göre yapılmaktadır. Sadece tuza mahsus tuzun üretimi ve satışı hakkında ilk olarak 1862 yılında bir düzenleme yapılmıştır.⁷⁷⁸ İlan edilen nizamname 1810 tarihli Fransız Maden Nizamnamesi'nin tercüme edilmesinden ibarettir.⁷⁷⁹

İlk defa tuza mahsus olarak ilan edilen Tuz Nizamnamesi⁷⁸⁰, 10 Mart 1862 tarihli ve 32 bendden oluşmaktadır. Tuz Nizamnamesi tuz üretimi, satışı ve tuz alanlarının idaresinde bütünlük sağlamaya yönelik bir nizamnamedir. Bu nizamnameyle tuz devlet tekeli haline gelmiş ve memleahaların idari işlerini yapmak üzere taşrada da şubeleri açılan “Rüsumat Emaneti” kurulmuştur. Buralara devlet tarafından müdür, sandık emini ve başkâtip unvanlarında devlet memurları atanmıştır. Bu nizamname ile memleahaların devlet kontrolüne geçişi sağlanmış, şahıslar ve vakıflar tarafından işletilen memleahalar bedeli ödenerek satın alınmıştır.⁷⁸¹

Tuz Nizamnamesi'nin bazı maddeleri zamanla değişime uğrayıp veya yürürlükten kaldırılmasına rağmen tuz tekelinin temel özelliklerine ait maddeler yürürlükte

⁷⁷⁵ Güçer, *a.g.m.*, s.98.

⁷⁷⁶ Güçer, *a.g.m.*, s.99.

⁷⁷⁷ Kasım, *a.g.m.*, s.3; Çelik- Dağ, *a.g.m.*, s.306.

⁷⁷⁸ Kasım, *a.g.m.*, s.4; Çelik- Dağ, *a.g.m.*, s.307.

⁷⁷⁹ Tızlak, *a.g.m.*, s.81; Kasım, *a.g.m.*, s.4.

⁷⁸⁰ 1862 Tuz Nizamnamesi için Bkz. *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.683-706.

⁷⁸¹ Kasım, *a.g.m.*, ss.6-8; Çelik- Dağ, *a.g.m.*, s.307.

kalmaya devam etmiştir. Tuz geliri de, tuz idaresinin Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakıldığı dönemde dahi kullanılmıştır.⁷⁸²

Tuz kaynakları insan hayatını kolaylaştırmış, yetersiz olduğu durumlarda ise farklı bölgelerden tuz alınmaya başlanmıştır. Osmanlı'nın sahip olduğu geniş coğrafyası sayesinde doğal tuz kaynakları da oldukça fazladır. Bu nedenle hiçbir zaman ülke dışından tuz alımı gerçekleşmemiş ve ihtiyaç ülke içindeki kaynaklardan sağlanmıştır.⁷⁸³

Elde edilmesinden taşınmasına ve ticaretinin yapılmasına varıncaya kadar birçok kişi için istihdam alanı oluşturan tuz, Osmanlı Devleti'nin de kuruluşundan itibaren önemli bir gelir kaynağı olarak görülmüştür. Bundan dolayı tuzlar için yasaknameler ve kanunnameler düzenlenerek denetim altına alınmış ve bu da tuzun yaşamsal öneminin Osmanlı tarafından çok iyi kavranmış olduğunun bir kanıtıdır.⁷⁸⁴

Arşiv belgelerinde de Söke kazasında bulunan memleahalar hakkında bilgiler verilmiştir. 8 Mart 1891 tarihli belgeye göre Aydın Sancağı'na tabi Söke kazasında Atburgazı isimli memlehanın hasılat ve masrafları hakkında Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Mahsusa İdaresi'ne tezkire yazılması istenmiştir.⁷⁸⁵

30 Kasım 1891 tarihli belgeye göre Aydın Sancağı'nın, Söke kazasında bulunan Atburgazı Memlehası hasılat azlığından dolayı kapatılmıştır.⁷⁸⁶

Söke'de ne zaman kurulmuş olduğu hakkında bilgi sahibi olmadığımız Atburgazı Memlehası 1891 yılında hasılat azlığına karşılık masraflarının da çok olması sebebiyle kapandığı anlaşılmaktadır.

1.4. Üretim ve Zanaatlar

Aydın vilayet salnamelerinde Söke'de üretilen şeyler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre Buldan ve Söke civarındaki aşiretler halkının dokudukları kilim ve seccadelerde her tarafa nakil ve satış olunmaktadır. Ayrıca Söke'de kırmızı ile siyah meşin (işlenmiş koyun derisi) ve cilalanmış deriden heybe ile harar yapılmaktadır.

⁷⁸² Kasım, *a.g.m.*, s.6.

⁷⁸³ Neşe Coşkun, "Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, s.381.

⁷⁸⁴ Erin, *a.g.m.*, s.220.

⁷⁸⁵ BOA., *Mâliye Nezâreti Emlak-ı Emirîye Müdüriyeti (ML. EEM.)*, No: 136/50.

⁷⁸⁶ BOA., *ML. EEM.*, No: 147/22.

Mistir Forbes ismindeki İngiliz tacirinin Söke'deki fabrikasında meyan balı imal olunmakta ve Söke'de kaşar ile kelle vesaire peynirlerin pek güzel yapıldığı anlatılmaktadır.⁷⁸⁷

Mistir Forbes isimli İngiliz tacirinin Söke'deki fabrikasında kaliteli meyan balı imal olunarak kökboyalarıyla beraber İngiltere ve Amerika'ya gönderilmektedir. Hudâyî-nâbit yani ekilmeksizin olan bu kökten devlet hazinesi istifadeye henüz yeni başlamış olmakla bu gibi benzeri fabrikalara göre daha yarar sağlayamadığı gözlemlenmektedir.⁷⁸⁸

Söke'deki Orhaniye muhacirleri tarafından yapılmakta olan beyaz ve renkli türlü türlü zarif kuşakların el işlemelerinin iyiceleri arasında anıldıkları belirtilmektedir.⁷⁸⁹

Söke kazasında icra edilen zanaatlar konusunda, Söke kazası ile ilgili 1840/41 tarihli nüfus defterlerinde Rumların meslekleri verilmiştir. Bu meslekler; babuşçu, bahçıvan, bakkal, bargirci, çiftçi, çoban, çuhacı, değirmenci, dülger, gündelikçi, hizmetkâr, kiracı, kovancı, meyhaneci, rençber, şerbetçi ve terzidir.⁷⁹⁰ Söke'de Rumlar pek çok meslek gruplarında çalışmışlar ve usta insanlardır. Hatta Türkler'e birçok mesleği öğretenlerin Rumlar olduğu ve coğrafi işaret almış meşhur Söke çizmesinin de ilk ustalarının Rumlar'ın olduğu söylenmektedir. Türk ustaların ise bu çizme yapımını daha da geliştirdikleri söylenmiştir.⁷⁹¹

H.1311-1314 (M.1893-96) Aydın vilayet salnamelerinde de yine icra edilen zanaatlar hakkında; kunduracılık, seracılık, demircilik, keçecilik, semercilik ve çeşitli zanaatlar olan benzer işlerden başka sanatların olmadığı aktarılmıştır.⁷⁹²

2. Tarım

Tanzimat Dönemi'nde tarımsal üretimin teşviki amacıyla getirilen ilk ve çok önemli değişim tarımsal ürün ticaretinin serbestleştirilmesidir.⁷⁹³

⁷⁸⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1296 (1879), ss.113-114; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1297 (1880), ss.118-119; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), ss.148-149.

⁷⁸⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1298 (1881), s.149.

⁷⁸⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.746.

⁷⁹⁰ Sarı- Şimşek, *a.g.m.*, s.493; Genç, *a.g.e.*, s.346.

⁷⁹¹ Genç, *a.g.e.*, s.346.

⁷⁹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.330; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.307; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.301.

⁷⁹³ Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası", (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.485.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti çok büyük bir ölçüde tarıma bağlı kalmıştır. Bir tarım devleti olan Osmanlı'nın, 11 milyon tebaasının çoğu geçimini tarımdan sağlamaktadır. Vergi gelirlerinin ve ihracatının çoğu tarımsal ürünlerdir. Kırsal nüfustan toplanan vergilerin başında brüt bitkisel üretimin %10-13 arasında değişen “öşür” ve beslenen her hayvan başına alınan hayvan vergisi “ağnam resmi” gelmektedir. Bu iki vergi, Osmanlı Devleti'nin toplam vergi gelirlerinin %34-44'ünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla tarım, Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu sağlamaktadır. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı tarımının gelişmesinde yerli nüfusun artışı, yabancıların özendirme çabaları ve hepsinden önemlisi hızla artan talep söylenebilmektedir.⁷⁹⁴

1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak “Ziraat ve Sanayi Meclisi” kurulmuştur. 1 başkan ve 5 üyeden oluşan kurum tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için çalışmalar yapma görevini üstlenmiştir. Daha sonra adı “Meclis-i Umur-ı Nafia” olarak değiştirilmiş, 1839 yılında kurulan Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1843 yılında ise Maliye Nezareti'ne bağlı “Ziraat Meclisi” kurulmuştur. 1 başkan, 5 üye ve yeteri kadar kâtipten oluşan meclis, haftada 2 kez toplanacak ve tarımsal gelişmeler için önerilerde bulunacaktır.⁷⁹⁵

1843 yılında Ziraat Meclisi'ndeki ilk önemli programda ülkenin gelişmesinin tarım ve sanayinin gelişmesi ile sağlandığı ve bu alanlardaki gelişmelerle birlikte yapılan ticaret ile ülkenin de zenginleşeceği belirtilmektedir. Aynı yıl vilayetlere birer yazı gönderilerek her vilayetin ticari, sınai ve zirai özellikleri ile bu alanlardaki gelişmelerin sağlanması için alınabilecek tedbirlerin bildirilmesi istenmiştir.⁷⁹⁶ Bu meclis taşra ile ilişkilerini güçlendirmek için ülkenin ihtiyaç duyulan yerlerinin merkez kazalarına halktan maaşsız olarak birer “Ziraat Müdürü” tayin edilmesini önermiştir. Tanzimat Dönemi'ndeki bir diğer tarımsal gelişme Nafia Hazinesi'nin kurulmuş olmasıdır. 1858 yılına gelindiğinde de “Meclis-i Maabir” adında bir kuruluş oluşturulmuş, 1863 yılında bu meclis içinde 3 kişilik bir “Ziraat Fırkası” kurulmuştur. 1868 yılında genel ekonomik çalışmalar için Şuray-ı Devlet'in içinde kurulan Nafia Dairesi'nin görevleri

⁷⁹⁴ Donald Quataert, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1556.

⁷⁹⁵ Güran, a.g.m., s.481.

⁷⁹⁶ Güran, a.g.m., s.483.

arasında, tarımsal gelişmeyle ilgili konuların ve bu alanda verilecek imtiyazların görüşülerek karara bağlanması da bulunmaktadır.⁷⁹⁷

1843'te Ziraat Meclisi kurulması ile küçük miktarlı zirai krediler de aynı yılda verilmeye başlanmıştır. Bu düzenleme daha sonra Mithat Paşa'nın kapsamlı Ziraat Bankası'nı kurmasıyla daha da gelişecektir.⁷⁹⁸

Özel kredi piyasasını düzenlemek amacıyla ilk olarak 1848 yılında örnek uygulama bölgesi olarak seçilen Kütahya'da, Tarımsal krediler için faiz haddi %8 olarak belirlenmiştir. Ürünün yüksek fiyatla satılması ve verilen kredilerde ürünün fiyatının az gösterilmesi yasaklanmıştır. 1851 yılında devletin tamamında uygulanmıştır. Fakat 1 yıl sonra yeni bir düzenlemeyle faiz oranı %12'ye yükseltilmiştir. 1864 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nde de bu uygulama sürdürülmüştür.⁷⁹⁹

İkinci düzenleme olarak, çiftçiye kredi vererek özel kredi piyasasına alternatif oluşturulmak istenmiştir. Bir kredi kurumunun kurulması da önerilmiş ve kısa dönemde evrak-ı nakdiyye uygulanmasından bu amaçla yararlanabileceği belirtilmiştir. 1843 yılında daha önce piyasaya sürülmüş olan evrak-ı nakdiyye için yıllık faiz paylarının 8 yılda ödenmesi kararlaştırılmışken, bu sürenin 10 yıla çıkarılmasıyla yıllık faiz ödemelerinde meydana gelen farkın karşılığı olarak yeniden piyasaya sürülecek evrak-ı nakdiyyeden sağlanacak sermayenin "Ziraat Sermayesi" olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. Bunların yanı sıra Tensikat-ı Mülkiye programı çerçevesinde İmar Meclisi memurlarının raporlarında araştırma bölgeleri için gerekli buldukları kredi ihtiyacını da bildirmişlerdir.⁸⁰⁰

Zeytin ile ilgili de 1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenler 25 ve yabancı zeytin ağaçlarını aşıl原因anlar 20 yıl vergiden muaf tutulacaktır. 1862 yılında yeniden yetiştirilecek zeytinliklerden ise ilk ürün yılından itibaren 3 yıl süre ile öşür alınmaması kararlaştırılmıştır.⁸⁰¹

⁷⁹⁷ Güran, *a.g.m.*, s.482.

⁷⁹⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi (Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus)*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.136. Karpat başka sayfada; 1846 yılında ilk zirai kredilerin (10 milyon kuruş) verilmeye başlandığını söylemektedir. Bkz. Karpat, *a.g.e.*, s.96.

⁷⁹⁹ Güran, *a.g.m.*, s.487.

⁸⁰⁰ Güran, *a.g.m.*, ss.487-488.

⁸⁰¹ Güran, *a.g.m.*, s.486.

1858 toprak reformu ile toprağın fiili ziraatçılarına kanuni tasarruf hakları verilmiştir. Balkanlar, Anadolu ve Arap eyaletlerinin her yerinde çok sayıda köylü kendi adlarına topraklarını kaydettirmek için bundan faydalanmıştır.⁸⁰²

1859 Tapu Nizamnamesi'ne göre boz ve kıraç yerlerin açılıp tarla yapılması halinde, bu topraklar düşük miktarda tapu harcı alınarak çiftçiye karşılıksız verilecek ve bu topraklarda elde edilen üründen 1 yıl öşür alınmayacaktır. Bu toprak eğer taşlık bir alanda ise 2 yıl öşür alınmayacaktır. 1861 yılında başlayan Amerikan İç Savaşı ile Avrupa ham pamuk ihtiyacını Amerika'dan karşılayamamış ve Amerika pamuğu ile rekabette olan Osmanlı, pamuk üretimi ve ihracını canlandırmak için çabalamaya başlamıştır. 1862 yılı başlarında pamuk üretiminin teşviki için, boş toprakların tarıma açılması ile yaptığı öşür muafiyetlerini böyle topraklarda pamuk üretilmesi halinde 5 yıla çıkarmıştır. Bu bölgelerdeki yol ve köprü gibi alt yapı yatırımlarına da öncelik tanımıştır. Pamuk üretimi için kullanılacak araç, gereç ve makineler de gümrük vergisi ödenmeksizin ithal edilebilecek ve pamuk üretimi hakkında çiftçiye bilgi verilecektir. Bunların dışında pamuk üretiminin yaygınlaştığı bölgelerde sergiler düzenlenecek ve en kaliteli pamuğu yetiştiren üretici de ödüllendirilecektir. 1869 yılında bölgesel sorunları tespit etmek için, her yıl vilayetlerde toplanan genel kurulların, o bölgenin ekonomik sorunları ve alınacak tedbirler hakkında düzenleyecekleri raporlarının Şuray-ı Devlet'te görüşülerek karara bağlanması esası getirilmiştir.⁸⁰³

XIX. yüzyılda Söke kazasında yetiştirilen ve kendiliğinden yetişen belli başlı tarım ürünleri vardır. Bu ürünlerin başında tütün, hububat ve kendiliğinden yetişen bir bitki olan meyan kökü gelmektedir.

2.1. Tütün

Coğrafi keşifler ile Amerika kıtasının keşfedilmesiyle birlikte dünyayı etkileyecek birçok gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. O zamana kadar bilinmeyen birçok tüketim maddesi dünyaya buradan yayılmış, yayıldıkları ülkelerde sosyal ve ekonomik yapıda önemli katkıları olmuştur. Bu tüketim maddeleri içinde tarihi 8000 yıl öncesine dayanan tütün de bulunmaktadır. O zamana kadar yalnızca Amerika yerlileri

⁸⁰² Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.451.

⁸⁰³ Güran, a.g.m., ss.485-486.

tarafından bilinen tütün, Solanaceae familyasından ve Nicotiana cinsindendir. Tütünün 60'tan fazla türü olup, günümüzde 120'den fazla ülkede üretimi yapılmaktadır.⁸⁰⁴

Tütünün Osmanlı'ya giriş tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur, fakat 1570'lerde girmiş olduğu hakkında üç önemli bilgi vardır. İlki, 1583 tarihli Muğla tahrir defterinde milas adlı bitkiden öşür alınmasıdır. Milas bitkisi, XVII. yüzyıl sonlarında devletin Anadolu tarafında üretilen bir tütün cinsiyle aynı adı taşımaktadır. Bu da tütünün ilk olarak 1570'lerde bu yörede yetiştirildiği fikrini vermektedir.⁸⁰⁵

İkinci bilgi, tütünün tüm dünyaya denizciler yoluyla yayılmış olmasıdır. Conte Corti'nin 1931 tarihli eserinde belirttiğine göre, tütün İngiliz ve Venedik gemileriyle Doğu ve İstanbul'a getirilmiş, hatta 1580 yılında III. Murat'ın Polonya Kralı Stefan Bathory'ye gönderdiği hediyeler arasında şifa verici olarak kurutulmuş tütün yaprakları da bulunmuştur. Polonya'ya ilk defa bu tarihte bu sayede tütün girmiş olmuştur. Ayrıca Conte, sultanın sarayında ve saray bahçesinde şifa veren bitki olarak tütün ekildiğini ve hatta 1590 yılında Polonya'nın İstanbul sefiri Uchenski'nin tütün tohumunu Polonya kraliçesi Anna Jagiellon'a gönderdiğini belirtmiştir.⁸⁰⁶

Üçüncü bilgi ise, başta "Peçevi Tarihi" olmak üzere Osmanlı tarihi kroniklerinde tütünün Osmanlı'ya giriş tarihi olarak 1600 yılı verilmiştir. Fakat bu tarih tütünün Osmanlı'ya giriş tarihi değil Avrupalı tüccarlardan tarafından ticari bir madde olarak getiriliş tarihidir.⁸⁰⁷ 1600 yılında girmiş olduğu söylenen tütünün kısa bir zaman içerisinde birbirinden farklı bölgelerde tarımına başlanılamayacağı, başlanabilmesi için uzun süre önce Osmanlı'ya girmiş olması gerekmektedir. Bu bilgiler sonucunda tütünün Osmanlı'ya 1570'lerde girmiş olduğu düşünülmektedir.⁸⁰⁸

Bu bilgiler dışında başka bir görüşe göre, 1590 yılında Hint Okyanusu'nun ticaret yolunu dolaşan denizciler, tütünü Yemen'e getirmiştir. Böylece tütünle tanışan ilk Osmanlı toprağının Yemen olduğu düşünülmektedir. Yemen'den sonra 1598'de

⁸⁰⁴ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s.2; Yüksel Sönmez, *Osmanlı Devleti'nde Tütün Üretimi ve Sinop Sancağı Örneği*, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2020, s.5.

⁸⁰⁵ Zekai Mete, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004, ss. 252-255; Yılmaz, *a.g.t.*, s.15; Sönmez, *a.g.t.*, ss.13-14.

⁸⁰⁶ Yılmaz, *a.g.t.*, ss.15-16; Sönmez, *a.g.t.*, s.14.

⁸⁰⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s.16.

⁸⁰⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, ss.15-16.

Suriye ve Mısır toprakları da tütün ile tanışmış ve aynı yıl içinde İngiliz denizciler tarafından İstanbul'a getirilmiş olduğu söylenmektedir.⁸⁰⁹

Hem batıda hem de Türkiye'de XX. yüzyılda yapılan çalışmalarda tütünün Osmanlı Devleti'ne girişi hakkında verilen bilgiler, kroniklerden alındığı için doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü Hezarfen Hüseyin Efendi'nin "Telhisü'l-Beyân fî Kavânîni Âl-i Osman" adlı eserinde tütünün İstanbul'a getiriliş tarihi olarak 1598 yılını, Peçevî ise 2 yıl sonrasını 1600 yılını vermiştir.⁸¹⁰

Tütünün Avrupa'daki gibi süs bitkisi olarak bahçelerde ekilip ekilmediği veya ilaç ham maddesi için yetiştirilip yetiştirilmediği hakkında Conte Corti'nin verdiği bilgiler dışında şimdilik kesin bir bilgi yoktur. Bunun yanı sıra Osmanlı'ya girişinden itibaren 15-20 yılda başta büyük şehirler olmak üzere taşraya yayılmayı başarmıştır. Tüketime yaygınlaşması ve diğer ürünlere göre daha pahalı olması, daha fazla kar getireceğini düşündürdüğü için Osmanlı çiftçisinin bu yeni maddenin üretimine yönelmesini sağlamıştır.⁸¹¹

Tütün ticaretinin başlangıcı ile ilgili bilgiler yetersiz olduğundan, Osmanlı'nın başkenti İstanbul başta olmak üzere muhtemelen büyük şehirlere XVII. yüzyılın başında Avrupalı tüccarların tütün ithal etmesi ile başlamış olduğu düşünülmektedir.⁸¹²

XIX. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında yapılan tütün tarımı, önceki dönemlere kıyasla 59 kaza ile artış göstermiştir. Bu kazalar, Kocaeli'nden başlayarak Eskişehir'e kadar uzanan bir hat ile Eskişehir'den Muğla'ya kadar olan, daha önce tütün tarımı yapılan kazaları da çevrelemiş ve neredeyse Ege Bölgesi'nin tamamına yakın bir coğrafyada tütün üretimi yapılmaya başlanmıştır.⁸¹³

Ege Bölgesi'ndeki tütün üretiminin gelişimi Amerikan İç Savaşı'nın (1861-1865) başlaması ile gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılda Kasaba ve Aydın Demiryolu ile de Ege

⁸⁰⁹ Sönmez, *a.g.t.*, s.14.

⁸¹⁰ Yılmaz, *a.g.t.*, s.16.

⁸¹¹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.22.

⁸¹² Yılmaz, *a.g.t.*, s.58.

⁸¹³ Yılmaz, *a.g.t.*, s.36.

Bölgesi'nin çevresinde tütün üretimi hızla artmıştır. İzmir ve çevresinde bulunan Söke ve Selçuk'ta birinci derece kalitede ürün yetiştirilmiştir.⁸¹⁴

Tütün XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Küçük ölçekli tarım arazilerinde bile üreticiye yetecek kadar tütün yetiştigi için çok kârlı bir ürün olarak görülmüştür. Bu değerin farkına varanlar, Muharrem Kararnamesi ile iflasını ilan eden Osmanlı Devleti'nin borçları için gelirlerine el koyarken, tütünü de görmezden gelmemişlerdir. Önce Rûsum-u Sitte Dairesi ardından da Düyun-ı Umumiye Meclisi'nin de onayıyla birlikte 27 Mayıs 1883'te kurulan "Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekül Menfaa Reji İdaresi" 30 yıl süreyle Osmanlı tütün üreticiliğinin tek yetkilisi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin en kaliteli tütünlerinin yetiştirildiği Aydın vilayeti, reji idaresinin ilk kurulduğu tarihten itibaren kurumsallaştığı yer olmuştur. Aydın vilayeti genelinde Söke, Kuşadası ve Ayasuluğ çevresinde de birinci kalitede tütün yetiştirilmeye devam edilmiştir.⁸¹⁵

Osmanlı arşiv belgelerinde de Söke kazası tütün üretimi hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

29 Haziran 1893 tarihli belgeye göre reji kolları vekilleri Hristo, Nikola ve Eftori tarafından Söke merkezinden dilekçe çekilmiştir. Dilekçeye göre Söke kazası dâhilinde tekeli alınan tütün mahsulleri hakkında, Reji şirketi tütünlerde güya zararlı bir madde bulunmasından satın almayacağı gibi akçe dahi borç vermeyeceğini ilan etmiştir. Bunların sonucunda tütünler yok ve telef olmuştur. Bu dilekçenin soruşturulması istenmiştir.⁸¹⁶

5 Ağustos 1893 tarihli belgeye göre tütünlerin satın alınması ve akçe borç verilmesinden kaçınıldığına dair Eftori, Nikola ve Hristo imzalarıyla Söke merkezine geçende gelen telgrafname üzerine cevap olarak Söke ve diğer mahallerdeki tütün ziraatıyla ilgili şikâyetlere dikkat edileceği aktarılmıştır. Reji İdaresi ile vukubulan anlaşmazlığın nedeninin araştırılarak neticesi bildirilecektir.⁸¹⁷

⁸¹⁴ Oktay Gökdemir, "19.Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi-Kuruluşunun 70.Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu, C. I, S. 3*, İzmir 1993, s. 328; Özgün, *a.g.t.*, s.38.

⁸¹⁵ Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.210.

⁸¹⁶ BOA., BEO., No: 227/16985.

⁸¹⁷ BOA., BEO., No: 251/18795.

30 Mart 1896 tarihli belgeye göre Söke’de tütün ziraati ile uğraşan Yorgi oğlu Koço ile Dimitri oğlu Hristo’nun 5000 kıyye tütünlerinin bedellerinin tahsili hakkında İzmir Ticaret Mahkemesi’nde görülen dava üzerine tütün mahsulüne ödeme mecburiyeti olmadığıнын beyanıyla dava reddedilmiştir.⁸¹⁸

2.2. Diğer Ürünler

Söke’de bulunan ham maddeler ve üretilen ürünlere bakacak olursak; ilk olarak XVII. yüzyılda seyahat eden Evliya Çelebi, Söke’nin bağ ve bahçesi ile badem, susam ve pamuklarının çok olduğundan bahsetmiştir.⁸¹⁹

Vilayet salnamelerine göre ise, Söke kazasında ziraatçe 500.000 kile buğday 200.000 kile bakla 150.000 kile mısır ve akdarı 40.000 kile kadar da susam üretilmiştir. Kıyılardaki dalyanlarda birçok balık avlanılmaktadır. Meyan köküne mahsus olarak büyük bir fabrika vardır.⁸²⁰

Yine salnamelere göre, kendiliğinden yetişen meyan kökü vilayetin Çine ve Söke kazaları ile ayrıca Nazilli taraflarını kapsayan ve öz suyundan senevi 200.000 lira kazanılan toprak ürünlerindendir.⁸²¹

Salnamelerde bu bölgede üretilen incir hakkında; Aydın, Nazilli, Bozdoğan ve Söke kazalarında kaliteli incir üretildiği gibi Aydın dâhilinde İneabad (Germencik) nahiyesinin inciri pek meşhurdur. Bu ise oralarda gayet düzgün şekilde ağaç dikilmesinden ve iklim ile toprağın kabiliyetinden ileri gelmiştir. Bazı mahallerde görüldüğü gibi incir ağaçlarının altında bir takım hububat ve bostan ekim edildiğinden bu hal toprağın zafiyetini ve bu sebeple ağaçların kuvvetten düşmesine sebep olmaktadır.⁸²²

Ayrıca aynı salnamelerde Söke kasabası hakkında; arazisi mevrû’ (çift sürölüp tohum saçılmış) ve gayri mevrû’ ve kabil ve gayri kabil ziraat olarak aşağı yukarı 1250 kilometre kadardır. Bunun bir kısmı Akdeniz kıyılarından çoraklık ve bir kısmı dahi dağlarda kıraç yerler bulunduğu gibi diğer bir kısmı kış mevsiminde Menderes Nehri istila ederek buralarda güz mahsulü ziraat edilememektedir. Dördüncü kısmın da ise

⁸¹⁸ BOA., BEO., No: 757/56755.

⁸¹⁹ Çelebi, a.g.e., s.149.

⁸²⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.196; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.252.

⁸²¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.716.

⁸²² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.175.

kuvve-i inbatiyede (bitkilerin filizlenip yetiştirme yeteneği) ulaşılmak istenen derece olarak buğday, arpa, bakla, alf, nohut, burçak, çavdar, susam, darı, pamuk ve çeşitli mahsulat üretilmektedir.⁸²³

H.1315-1317 (M.1897-1899) yılları arasında Söke kazasında kayıtlı bulunan hububat ise; buğday, arpa, bakla, yulaf, darı, susam ve tütündür. Kazada bulunan diğer mahsuller ise; incir, çekirdeksiz rezaki üzümü, palamut ve meyan köküdür. Bu mahsulattan en çok ihracat buğday, arpa, alf ve incirden ibaret olup İzmir'e sevk olunmaktadır.⁸²⁴

3. Ormanlar

Tanzimat öncesi dönemde ülkedeki ormanlar üzerinde; "Vakıf", "Özel", "Cibal-i Mübaha", "Köy ve Kasaba Baltalıkları", "Tersane ve Tophanelerin gereksinimine ayrılmış ormanlar" olarak beş mülkiyet biçimi vardır. İkinci ve dördüncü sınıfa giren ormanlar, çeşitli kaynaklarda "Mirî Korular" ya da "Devlet Ormanları" olarak aynı başlık altında toplanmaktadır. Ayrıca "Koru-yu Hümayun" olarak anılan ve üzerinde bulundukları topraklara ilişkin mülkiyet düzenine uygun olarak değerlendirilen ormanlar da bulunmaktadır.⁸²⁵

Vakıf ormanları, vakfedilme amaçlarına uygun olarak vakıf yöneticileri tarafından değerlendirilmiştir. Özel ormanlar, fıkıh yaptırımlarıyla Müslüman olmayan halka bırakılan, savaş vurgunu olarak sahiplerine verilen veya mülkiyetiyle kişilere bırakılan arazilerle, köy ve şehirlerde kişilerin özel mülkiyetinde bulunan araziler üzerindeki ormanlardır. Özetlemek gerekirse, Tanzimat öncesi dönemde ormanların belirli amaçlarla ayrılanları dışında kalan kısmından rastgele yararlanılmış, devlet bu ormanlardan yalnızca ticaret için kereste ve yakacak odundan vergi alınan kısmıyla ilgilenmiştir.⁸²⁶

Ormanlardan yararlanmak için belirli bir düzen oluşturmak amacıyla yapılan çalışmalar Tanzimat ile birlikte başlatılmıştır. Bundan daha önce ormanların büyük bir

⁸²³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), ss.330-331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.330; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.307; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.301.

⁸²⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.307; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.286; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.268.

⁸²⁵ Yücel Çağlar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ormancılık ve Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1563.

⁸²⁶ Çağlar, a.g.m., s.1564.

kesimini kapsayan Cibal-i Mübaha ormanlarından herkes hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadan dileğince yararlanabilmektedir. Ancak, saptanabildiği zamanlarda bu ormanlardan yararlananlardan vergi de alınmıştır. Verimli ormanların bir kısmı tersane ve tophanelerin gereksinimlerini karşılamak üzere de ayrılmıştır. Başiboş olarak yararlanılan ormanlar için devlet hazinesine daha fazla gelir sağlama amacıyla ilk defa Tanzimat ile birlikte düzenlemeler getirilmiştir.⁸²⁷

Tanzimat’la beraber henüz 1 yıl bile geçmeden 1840’ta, merkezi İstanbul’da bulunan ve Ticaret Nezareti’ne bağlı olan Orman Müdürlüğü kurulmuş ve Ahmet Şükrü Bey müdür olarak atanmıştır. 1841’de çıkarılan bir genelgeye göre, taşrada da çeşitli yörelerde “Orman Müdürleri” adıyla görevlendirmeler yapılmıştır. Yönetimin ormanlardan yararlanma biçimine bir düzen getirmeye yönelmesi daha fazla orman geliri sağlama amacından kaynaklanmaktadır. Ahmet Şükrü Bey’in yaklaşık 1 yıl süren görev süresi içinde ülkenin çeşitli yörelerine gönderilen orman müdürlerinin kereste, yakacak odun ve odun kömüründen alınan vergilerin yanı sıra, “Dağ Hakkı” ya da “Kum Hakkı” gibi adlarla keyfi vergiler de aldıkları görülmüştür. Bu keyfi vergilerin söz konusu orman ürünlerinin fiyatlarını artırdığı ve bu yüzden halkın yakınmalarına yol açtığı, ayrıca bir yandan ormanlar kesilirken bir yandan da yeni ormanların yetiştirilmesini sağlayamadıkları gerekçesiyle 1841 sonlarında çıkarılan resmi genelge ile Orman Müdürlükleri kaldırılmıştır. Orman Müdürlükleri’nin kaldırılmasının yanı sıra, bir yandan yeni kurallar getirilmiş bir yandan da eskiden beri yürürlükte olan ilkelere açıklık kazandırılarak pekiştirilmiştir. Islahat Fermanı’ndan (18 Şubat 1856) sonra, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Paris Antlaşması’nın (30 Mart 1856) imzalandığı yılın sonlarında ülkeye çağrılan Fransız ormancılarla birlikte ülke ormancılığı da yeni bir döneme girmiştir.⁸²⁸

Kuruluşundan 1 yıl sonra kaldırılan Orman Müdürlükleri’nden sonra ilk ormancılık örgütü olan Orman Meclisi de 1869’da kurulmuştur. “Orman Meclisi” merkezde, değişik adlarla; Maliye (1869-1872), Orman ve Maadin (1872-1872), Maliye (1873-1877), Orman ve Maadin (1878), Ticaret ve Ziraat (1879-1886), Maliye (1887-1892)

⁸²⁷ Çağlar, *a.g.m.*, s.1573.

⁸²⁸ Çağlar, *a.g.m.*, s.1565.

ve daha sonra Orman ve Maadin ve Ziraat (1892-1908) bakanlıklarına bağı bir birim olarak etkinliklerini sürdürmüştür.⁸²⁹

XIX. yüzyılda Söke kazası ormanlarının genel durumu hakkında bilgi verecek olursak H.1304 (M.1887) yılı vilayet salnamesine göre, Aydın Sancağı ormanlarından yalnız Söke kazasına tabi olan koca ormandan senelik 7000 kantar kadar kömür ihraç edilmiştir.⁸³⁰

H.1308 (M.1891) Aydın vilayet salnamesine göre, Söke kazasının ormanlık alanı 72 kilometrekarelik alanı kapsamaktadır.⁸³¹

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde Söke kazasının yüzölçümü hakkında bilgi verilmiştir.

Tablo 34: Söke Kazası'nın Yüzölçümü.⁸³²

Liva	Kaza	Arazinin Yüzölçümü
Aydın Sancağı Sancağın ölçülen yüzeyi (7604) kilometre karedir.	Söke	1326 kilometre kare

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde, “Aydın vilayetini teşkil iden 5 sancak ve zikrolunan livaların kapsadığı 39 kazanın ekili, kabil ve kabil olmayan ziraat arazisi ile ormanlarını açıklayan cedveldir” başlığı altında Söke’de bulunan arazi ve ormanlar hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.

Tablo 35: Söke’de Bulunan Arazi ve Ormanların Metreleri.⁸³³

Kaza	Ekilebilir Arazi km	Ekilmeyen Arazi km	Ekilebilir ve Ekilmeyen	Ekilmesi Mümkün	Orman km	Toplam km
------	------------------------	-----------------------	-------------------------------	--------------------	-------------	--------------

⁸²⁹ Çağlar, a.g.m., s.1567.

⁸³⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304 (1887), s.193.

⁸³¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.726.

⁸³² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.247.

⁸³³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.703.

			Arazi Toplam km	Olmayan Arazi km		
Söke	500	250	750	504	72	1326

H.1311-1314 (M.1893-1896) yılı vilayet salnamelerinde anlatıldığına göre, Söke kazası ahalisinin büyük çoğunluğu ziraatla meşgul ve noksan ticaretle alışıktır. Alınan satılan şeyler daha önce beyan etmiş olduğumuz hububat vesairedir. Söke kazası ormanları ise; Söke kazası dâhilinde Beşparmak ve Domatça isimleriyle 72 kilometre kare kadar 2 kıta orman olup bunlarda ak ve kızılçam ile meşe ve pınar ağaçlandırılması vardır. İş bu ormanlardan odun, kömür ve mertek (4 köşeli kereste ağacı) imal ve ihraç olunarak senevi 11000 kuruş kadar vergi alınmaktadır.⁸³⁴

4. Vergiler

Geleneksel sisteme göre Osmanlı hazinesinin çoğu toprak ürünlerinden alınan onda bir oranındaki, çoğulu aşar olan öşür adlı vergiden sağlanmaktadır. Bu vergi dışında hazineye, ihtisap resmi denen çarşı-pazar vergileri, gümrük resmi, gayrimüslimlerden alınan cizye gibi vergiler de katkı sağlamaktadır.⁸³⁵

Tanzimat Dönemi vergi reformları, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yerine kurulmuş olan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinin giderlerini karşılayabilmek için önce kentli tüccar ve atölye sahiplerine yeni vergilerin konulması ile başlamıştır. Daha sonra tüm pazar vergileri kaldırılıp ülke çapında tapu kadastro ve gelir tespiti yaptırılarak artar oranlı vergilendirmeye yönelinmiştir. Fakat çalışmalar çok yavaş yürütüldüğü için II. Mahmud'un ölümünden sonra 24 Ocak 1840'da yayınlanan ferman ile uygulamaya konulmuştur. Kadastro çalışmaları tamamlandığında hayvan başına alınan ağnam resmi ile gayrimüslimlerden alınan

⁸³⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), ss.330-331; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), ss.307-308; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), ss.301-302.

⁸³⁵ Stanford Shaw, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.934.

cizye dışında tüm eski üretim ve tüketim vergileri kaldırılmıştır. Kırım Savaşı'nın sonuna kadar çoğu yerde hassas kadastro çalışmaları tamamlanamamıştır.⁸³⁶

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde vergi sistemi, şer'i vergiler ve örfi vergiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Şer'i vergiler zekât, aşar, haraç ve cizyedir. Öşür onda bir anlamına gelmekte, çoğuluna ise aşar denilmektedir. Haraç Müslüman olmayan halkın vermekle yükümlü olduğu toprak vergisidir. Cizye, Müslüman olmayan halktan askerlikten muaf olmalarına karşılık alınan vergidir. Ödeme güçlerine göre âlâ, evsat ve edna olmak üzere üç kısma ayrılmış ayrıca çocuklar, kadınlar ve papazlar bu vergiden muaf tutulmuştur.⁸³⁷

Örfi vergiler ise devletin devamlı veya olağanüstü ihtiyaçları için padişahın emirleriyle konmuş ve alınmış olan vergilerdir. Aslında geçici olmaları lazım gelirken zamanla devamlı olmuşlardır. Örfi vergiler savaş ihtiyaçları için miktarı belirlenmiş olan adı vergiler ve keyfi bir şekilde miktarı belirlenen şakka vergileri olarak iki bölüme ayrılmıştır.⁸³⁸

Tanzimat Fermanı ile birlikte iltizam usulünün kaldırılacağı ve herkesin gelirine göre vergi alınacağı ilan edilmiştir. Bunun için ilk önce muhassıl-ı emval adındaki maliye memurları ve yanlarındaki kâtipler, sancaklara mal-mülk sayımı yapmak üzere gönderilmişler fakat sosyo-ekonomik yapı ve bilgi yetersizliği nedeniyle bu uygulamadan yarar sağlanamamıştır. Muhassıllık kaldırılmış ve iltizama geri dönmüştür. Daha sonra köy ve mahalle muhtarlarına, kaza müdürlerine ayrıca kaza, sancak ve eyalet meclislerine vergileri belirleyip toplama görevi verilmiştir. Muhassıllık kaldırıldıktan sonra herkesten gelirine göre alınması kararlaştırılan verginin kişilere değil, topluluklara göre belirlenerek alınmaya başlanmış ve bu uygulama 1859 yılına kadar devam etmiştir.⁸³⁹

Tanzimat'ın ilanından 1858 yılına kadar vergilendirme biçimi istenilen sonucu vermemiş, hükümet merkezinde "Tahrir-i Emlak Nezareti" kurulmuş ve ülke çapında gelir kaynaklarının belirlenerek vergilendirilmesi işi yeni baştan ele alınmıştır. "Tahrir-i Nüfus Talimatnamesi" de hazırlanarak her tarafta uygulanmaya konulması

⁸³⁶ Shaw, *a.g.m.*, s.935.

⁸³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı..."*, s.196.

⁸³⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı..."*, ss.196-197.

⁸³⁹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, ss.340-341.

istenmiştir. Buna göre kiralık yapılardan kıymetinin binde 4'ü kadar emlak vergisi ve kiraya verilenlerin yıllık gelirlerinden %4 emlak vergisi ödenecektir. Arsa ve arazinin kıymetinden de aynı şekilde binde 4 arazi vergisi ve tüccar ile esnafın yıllık kazançlarından %3 temettü vergisi hazine için alınacaktır. Ayrıca 1 defaya mahsus olmak üzere bütün emlak kıymetinin binde 1'i ile tüccar ve esnafın yıllık kazançlarının binde ½'si “Mesarîf-i Tahririyye” olarak istenmektedir.⁸⁴⁰

27 Kasım 1860 tarihli yeni bir “Tahrir-i Nüfus ve Emlak’a Dair Nizamname” yayınlanarak yürürlüğe konmuş ve uzun süre yürürlükte kalmıştır. Bu nizamname Osmanlı’da nüfus ile mal-mülk sayımının nasıl yapılacağı ve vergilendirmede göz önünde tutulacak ilkeleri ayrıntılarıyla belirlemektedir. Bu işte görevlendirilen memurların izleyecekleri yöntemler ve uyacakları başlıca kurallar da nizamnamede belirtilmiştir. Nizamnamenin belirgin bir özelliği de kasaba ve köy muhtarlarının güvenilir kimseler olmadıklarını ve bu sebeple sayım memurlarınca görevlerinden alınıp yerlerine uygun kimselerin atanmaları hükmünü getirmiş olmasıdır.⁸⁴¹

Cizye

Osmanlı’da XVI. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek için genellikle haraç kelimesi kullanılmış ve daha sonra cizye veya cizye-i şer’i denilmiştir. Cizye vergisi doğrudan devlet hazinesi için padişaha bağlı görevlilerce toplanmaktadır.⁸⁴² Zenginler, orta ve düşük gelirli olarak âlâ, evsat ve ednâ şeklinde sıralanan cizye, XV. yüzyılın sonlarında saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer’î dirhem ve altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tespit edilmiştir. Fakat 1690 yılında edna (en düşük) bir eşrefî altın veya 90 para seviyesindedir. 1834 yılında ise sırasıyla 60, 30 ve 15 esedî kuruş olarak belirlenmiştir. 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı’da eşitliği getirdiği için gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiğinden cizye vergisi de kaldırılmıştır. Ancak gayrimüslimlerin askerlikten muafiyetleri söz konusu olunca da bedel-i askerî adlı vergi alınması kararlaştırılmıştır. Böylece kaldırılan cizye vergisi bu isim ile 1907 yılına kadar sürdürülmüştür.⁸⁴³

⁸⁴⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.343.

⁸⁴¹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.345.

⁸⁴² Halil İnalçık, “Osmanlılarda Cizye”, *DİA*, C. 8, 1993, s.45; Sarı- Şimşek, *a.g.m.*, s.491.

⁸⁴³ İnalçık, *a.g.md.*, ss.45-48; Sarı- Şimşek, *a.g.m.*, s.491; Muttalıp Şimşek, “1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazası’nda Yaşayan Gayrimüslimler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 39, 2017, s.108.

Aşar

Söke kazasında toplanan aşar vergisi hakkında arşiv belgelerinde bilgiler yer almaktadır. 24 Mayıs 1849 tarihli belgeye göre Cidde valisi Hasib Paşa'nın 1263 senesinden itibaren senelik olmak üzere üzerine aldığı Sığla Sancağı dâhilinde bulunan Söke ve Kuşadası kazalarından Söke kazası aşarı, kaza müdürü Mehmed Bey'e emaneten bırakmıştır. 79.000 kuruş zarar etmesinden dolayı aşarın 4 seneliği 15.000 kuruş ve zikrolunan ziyan ile beraber kendisine kabul ettirilmiştir. Zikrolunan Söke ve Kuşadası kazaları ile diğer kazalar aşarı 1263 senesinden 1267 senesi sonuna kadar 5 senelik Hasib Paşa'ya verilmiştir. Bu kazalar 1264 senesinden itibaren ise senelik 25'şer bin kuruş zam ile Mehmed Bey'e verilmiş ve ihale kılınmıştır. Mehmed Bey'in zarar etmesiyle ortaya çıkan durum İzmir Muhassıllığı'na bildirilmiştir.⁸⁴⁴

2 Temmuz 1849 tarihli belgeye göre Sığla Sancağı dâhilinde bulunan Söke, İnebad ve Balat kazalarından zeytinyağı aşarı 45 kantar aynen zeytinyağı verilmek ve 1264 senesi eylülüne kadar ödeneceği halde ol-vaktin rayici üzere bedel ödenecektir. Tüccardan Agop Bazirgan tarafından Mevdeli? Murad adındaki kimseye ihale kılınmıştır.⁸⁴⁵

25 Mart 1855 tarihli belgeye göre İzmir Eyaleti dâhilinde olan Söke kazası aşarı 1267 senesinden 1271 senesine değin kaza ahalisi üzerinde iken Söke ve diğer 5 kazanın zam edilmiştir. 900 kuruş bedel ile iltizam etmiş olduğundan üzerine 50.000 kuruş zam, yalnız Söke kazasının 900 kuruş üzerine 200 kuruş daha toplamda 11 kuruş zam olunmuştur.⁸⁴⁶

10 Mayıs 1855 ve 25 Mayıs 1855 tarihli belgelere göre İzmir Sancağı kazalarından Söke kazası aşarı 1267 senesinden itibaren 5 senelik olarak toptan ahalisi üzerlerinde iken bedelinin ödenmesinde teminat gösterdiklerine dair mahallinden bildirilmemesinden dolayı geçen sene fesholunmuştur. Sair kazalar aşarı Sarraf Horasancı oğlu Bedros tahaddütüyle buraca talebine ispat olunduğu halde kaza ahalisi tarafından aşar bedeline 100.000 kuruş zam olunacağından hâlbuki sarrafta tüccardan

⁸⁴⁴ BOA., A. MKT. MHM., No: 13/33.

⁸⁴⁵ BOA., A. MKT. MHM., No: 15/27.

⁸⁴⁶ BOA., A. MKT. NZD., No: 139/38.

Anastas’a verip kendisinin ilişkisi kalmamıştır. Bunu üzerine ikinci mültezimden almaları lazım geleceği söylenmiştir.⁸⁴⁷

Diğer Vergiler

Arazi ve Müsakafât Vergisi; öşür alınan arazi ve bahçeler, bina yapılmamış olan arsalar ile arazi içindeki ahır, samanlık, anbar gibi araziye bağlı yapılardan alınan vergidir. Saptanan değer üzerinden binde 4 olarak alınmaktadır.⁸⁴⁸ Kiraya verilen gayrimenkullerin sahipleri adına kaydettirilerek kira geliri vergisinden kaçmışlardır. Bunun üzerine 1880’de yapılan bir değişiklik ile sahibinin ikamet ettiği 1000 kuruşa kadar değeri olan gayrimenkullerin vergi oranı binde 4 ve bunun dışındaki ister kiralanmış olsun ister olmasın diğer gayrimenkullerin vergi oranı binde 8 olarak tespit edilmiştir.⁸⁴⁹

Temettü Vergisi; herkesten kazancına uygun olarak alınan bir vergidir. Tüccar ve esnafların yıllık kazançları tahmin edilmiş, %3 oranında vergi alınmıştır. 1878 yılında ise bu oran %4’e çıkarılmıştır.⁸⁵⁰ Shaw’a göre ise 1860’ta %3 olarak belirlenen bu vergi oranı 1876’da %4’e ve 1886’ya gelindiğine %5’e çıkarılmıştır.⁸⁵¹

Ağnam Rüsumu; bölgelere göre koyundan elde edilecek gelir idare meclislerince saptanmış ve ona göre alınmaya başlanmıştır. Yıllık olarak belirlenmiş olan bedelinin %10’unun vergi olarak alınması kararlaştırılmıştır.⁸⁵²

Bedeller; Islahat Fermanı’nın ilanından sonra Müslüman olmayanlardan askerlik hizmetinden muaf tutulmalarına karşılık cizye yerine “Bedel-i Askeri” adıyla vergi alınmaya başlanmıştır. 1861 yılında yayımlanan yönetmelik ile eylül ayı yerine her yıl marttan itibaren toplanması kararlaştırılmıştır. Bedel-i Nakdi ise Müslüman halkın askerlik hizmeti için alınan paraya verilen addır. 1846 yılından sonra kura usulü yapılmaya başlanılınca, kura çıkanlar varlıklı ise bedel ödeyerek yerlerine başka birisini askere gönderebilmektedirler. Tarik Bedel-i Nakdi vergisi ise yol ve köprü yapımı için alınan vergidir. Yol yapımı 1869 yılından itibaren halk için zorunlu hale

⁸⁴⁷ BOA., MVL., No: 344/131; BOA., İ. MVL., No: 332/14254.

⁸⁴⁸ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.346.

⁸⁴⁹ Shaw, *a.g.m.*, s.938.

⁸⁵⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.346.

⁸⁵¹ Shaw, *a.g.m.*, s.938.

⁸⁵² Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, ss.346-347.

gelmiş ve yılda 4 gün çalışma mecburiyeti getirilmiştir. Bu hizmeti bedel ödeyerek yerine getirenlerden ise Yol Bedel-i Nakdi adıyla vergi alınmıştır.⁸⁵³

Damga Resmi; ticaret mallarının kalite ve niteliğini belirlemek ayrıca kaçak satışı önlemek için yapılan damgalama işleminden alınan vergidir. Tanzimat'tan sonra verginin kapsamı genişletilmiş, bütün resmi yazışmalarda kullanılacak kâğıtların soğuk damgalı ya da pullu olması şartı getirilmiştir. 2 Eylül 1861'de "Resm-i Damga Nizamnamesi" yayınlanarak yapılan düzenlemeler ile damgalı dokümanın kullanımı dört gruba bölünmüştür. Bu düzenlemeyi uygulamak için Maliye Hazinesi tarafından Evrak-ı Sahiha Müdüriyeti (Damga Müdüriyeti) oluşturulmuştur. 2 Aralık 1873'te yeni bir düzenleme ile Maliye Bakanlığı dışında "Rüsumat Emaneti" organize edilip vergiler buraca toplanmıştır. Aynı ayrı bütün resmi belgelerden alınacak damga vergisi belirlenmiş ve damga pulu da kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁵⁴

Kavaim-i Nakdiye; 30 Mart 1863 tarihli belgeye göre İzmir Eyaleti dâhilinde Urla ve Söke kazalarıyla diğer İzmir ahalisi tarafından 128.310 kuruşluk kavaim-i nakdiye hazineye bağışlanmıştır.⁸⁵⁵

Bac-ı Bazar; Söke kazasında bu vergi ile alakalı 4 Eylül 1890 tarihli belgeye göre pazar olmayan ova ve karyelerde alınıp satılan hayvanlardan Bac-ı Bazar resminin alınıp alınmayacağı hakkında Halim imzasıyla Söke merkezine telgraf gönderilmiştir. Bu vergi belediye dairelerine terk edilmiş vergilerden olup esasen belediye dairelerine ait bulunmuş olduğundan ne yolda muamele olunduğunun beyanı istenmiştir.⁸⁵⁶

Gümrük Vergisi; Osmanlı'da gümrük sadece ülke içine giren veya ülkeden çıkarılan mallardan değil, devlet içinde bir yerden başka bir yere taşınan mallardan da alınmaktadır. Dış ticarete gümrük vergisi öşür oranı yani %10 olarak uygulanmakta ve iç ticaret ise vergi oranı %2.5 oranında uygulanmaktadır. Fakat bu oranlar yıllar içinde kapitülasyonlar sonucunda çok değişmiştir.⁸⁵⁷ 24 Aralık 1892, 7 Şubat 1893, 15 Şubat 1893, 19 Şubat 1893 ve 11 Mayıs 1893 tarihli belgelere göre Söke belediyesi için Londra'dan getirilen yangın tulumbası ile alet edevattan gümrük vergisi

⁸⁵³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.347.

⁸⁵⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.348.

⁸⁵⁵ BOA., A. MKT. MHM., No: 258/65.

⁸⁵⁶ BOA., DH. MKT., No: 1757/115.

⁸⁵⁷ Shaw, *a.g.m.*, s.944.

alınmaması hakkında tebligat gönderilmiştir. Yangın tulumbası kamu yararına faydalı olacağından gümrük vergisinden muaf edilmiştir.⁸⁵⁸

Rüsum-u İhtisabiye; Söke kazasında bu vergi ile alakalı 17 Aralık 1900 tarihli belgeye göre Söke kazasına tabi Sarıkemer karyesinde satışı yapılan hayvanlar için kaza belediye dairesi tarafından mültezim ihalesi halinde mültezimler tarafından ilmühaberden başka rüsum-u ihtisabiye adı altında ayrıca para istenildiği şikâyet edilmiştir. Bu konuda zarar eden Hacı Ali oğlu Sarı İbrahim ve Hacı Mehmed oğlu Hacı Osman imzalarıyla takdim kılınmıştır.⁸⁵⁹

Mahkeme Harçları; Mahkemelere sunulan veya mahkemelerden alınan belgeler üzerine konan harçlar Tanzimat Dönemi'nde büyük ölçüde artırılmış ve Şeriat mahkemelerinde uygulanan mahâkim harçlarının alınmasına devam edilmiştir.⁸⁶⁰

Aydın vilayet salnamelerinde de Söke kazasının gelirlerine ulaşmak mümkündür. Elde ettiğimiz veriler ile oluşturduğumuz tabloya göre, H.1308 (M.1891) yılında “Canavar Resmi” adında vergi alındığı tespit edilir iken, H.1315-1317 (M.1891-1899) yıllarında ise bu verginin alınmamış olduğu tespit edilmektedir. Canavar Resmi, Tanzimat Dönemi'nde domuz üretiminden alınan vergi olarak bilinmektedir.⁸⁶¹ H.1308 (M.1891) vilayet salnamesinde hayvan istatiki verilirken 222 canavar yani domuzun olduğu belirtilmiştir.⁸⁶²

H.1315 (M.1897) yılında orman hasılatı adıyla vergi alınmasına rağmen maden vergisi alınmamıştır. H.1316 (M.1898) ve H.1317 (M.1899) yıllarında ise “Orman ve Maden Hasılatı” adıyla bu iki vergi birlikte alınmıştır. Yine H.1308 (M.1891) yılında “Rusûm-ı Mütenevvi’a (Çeşitli Vergiler)” ve “Hasılat-ı Müteferrika (Çeşitli Gelirler)” olarak ayrı ayrı alındığı gösterilen vergi, H.1315-1317 (M.1891-1899) yıllarında “Rusûm ve Hasılat-ı Müteferrika” adıyla tek vergi adı altında alınmıştır.

⁸⁵⁸ BOA., DH. MKT., No: 2034/57; BOA., ŞD., No: 582/19; BOA., İrade Rüsumat (İ. RSM.), No: 1/26; BOA., BEO., No: 157/11763; BOA., DH. MKT., No: 22/18.

⁸⁵⁹ BOA., DH. MKT., No: 2439/101.

⁸⁶⁰ Shaw, a.g.m., s.941.

⁸⁶¹ Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, DİA, C. 34, 2007, s.584.

⁸⁶² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308(1891), ss.520-521.

Tablo 36: Söke Kazası'nın Varidat Umumiyesi

Vergi Adı	1308 (1891) ⁸⁶³	1315 (1897) ⁸⁶⁴	1316 (1898) ⁸⁶⁵	1317 (1899) ⁸⁶⁶
Emlak Vergisi	323796	731979	359625	351214
Temettü Vergisi	429520	367932	240736	220080
Bedel-i Askeri	194481	237232	232889	241467
Ağnam Resmi	416239	54000	553710	532340
Canavar Resmi	1805	-	-	-
A'sâr Vâridâtı	1165705	145000	1545000	1610000
Orman Hasılatı	15000	30981	6155	9609
Ma'âdin	1000	-		
Emlak ve Tapu Hasılatı	165273	15882	27259	23478
Mahkeme Harçları	25838	26486	32652	31964
Çeşitli Vergiler	24562			

⁸⁶³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.536; Cavid, *a.g.e.*, s.488. Salnamede Ağnam Resmi'nin üçüncü rakamındaki 6 ve Ma'ârif Hissesi'nin birinci rakamındaki 6 ters yazılmış, ayrıca toplam verginin sadece son kısmı 69.901 şeklinde görülmektedir. Ancak salnamenin ileriki sayfalarında (sayfa 736-737) kazanın toplam gelirinin 2.969.901 olduğu yazılmış fakat tablodaki rakamlar toplandığında çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir. İbrahim Cavid ise, emlak vergisini 223796, temettü vergisini 429530, ağnam resmini 512239, a'sâr vâridâtını 165705, hâsılat-ı müteferrikayı 12070, ma'ârif hissesini 16531 ve toplamı ise 2.969.901 olarak okumuştur. Fakat bu bilgiler de hatalı olup, salnamedeki rakamlar tabloda yazdığımız gibidir.

⁸⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1315 (1897), s.306. 1315 (1897) yılı vilayet salnamesinde toplam vergi 1629234 yazılmış fakat verilen rakamlar toplandığından çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

⁸⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1316 (1898), s.285. Salnamede Bedel-i Askeri vergisinin son rakamındaki 9 ters yazılmıştır.

⁸⁶⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1317 (1899), s.268. 1317 (1899) yılı vilayet salnamesinde toplam vergi 3074589 yazılmış fakat verilen rakamlar toplandığından çıkan sonuç tabloda yazdığımız gibidir.

Çeşitli Gelirler	12570	100721	28911	27235
Ma'ârif Hissesi	66531	3007	20000	9134
Menâfi Hissesi	116571	6014	20000	18268
Toplam Kuruş	2.958.891	1.719.234	3.066.937	3.074.789

IV. Haberleşme ve Ulaşım

1. Haberleşme

1.1. Telgraf ve Posta

XVIII. yüzyılda haberleşme günün şartlarına göre hem daha çok önem kazanmış, hem de daha hızlı ve emin yapılabilmesi için gayret edilmiştir. İlk olarak Fransız rahip Claude Chappe 1792 yılında uzaktan duyma ve görme esaslı sistemlerin en gelişmiş olan “havai telgraf” yapmayı başarmıştır. Chappe icadına ilk olarak Tachygraphe (çabuk yazan) ismini vermiş fakat 1798 yılından sonra Telegraph (uzak yazan) olarak değiştirmiştir. Daha sonra Samuel F. B. Morse’un icat etmiş olduğu elektrikli telgrafa da aynı isim verilmiştir. Görüldüğü üzere hızlı haberleşme amacıyla oluşturulmuş olan sistemler havai telgraf ve elektrikli telgraf olarak ikiye ayrılmaktadır.⁸⁶⁷

Osmanlı Devleti’nde havai telgraf hiç kullanılmamış, 1830 yılında Paris Osmanlı sefirinin ısrarı ile makine getirilmiş ise de iç karışıklıklar sebebiyle kurulamamıştır. Morse’dan önce ve sonra da çeşitli telgraf makine ve sistemi icat edilmiş fakat dünyada yaygın olarak kullanılan ilk elektrikli telgraf Morse telgrafıdır.⁸⁶⁸

Telgraf Avrupa’da 1833 yılında icat edilebilmiştir. İngiltere’de 1841 ve Fransa’da 1844’den sonra haberleşme vasıtası ile yayılmıştır.⁸⁶⁹

Osmanlı’da ise II. Mahmud döneminde askerler Boğaziçi dolaylarında 1828-1829 Rus Savaşı’nın ilk aylarında hızlı iletişim kurmak için semafor telgrafı denemiştir.

⁸⁶⁷ Mustafa Kaçar, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1986, s.2.

⁸⁶⁸ Kaçar, a.g.t., s.6.

⁸⁶⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, s.266.

Kullanılan araç, o zaman İstanbul'da yaşayan bir batılı tarafından “çapraz hareketli çubukla tahta bir sırk” olarak tanımlanmış ve buna “bir tür telgraf” denilmiştir. Pek kullanışlı olmayan bu aracın sadece Boğaziçi'nin öte yakasına ve muhtemelen Karadeniz'den İstanbul'a mesajları gönderebildiği düşünülmektedir.⁸⁷⁰

Yaklaşık 10 yıl sonra bir başka deneme daha yapılmış ve elektrikli telgrafın mucidi Profesör Samuel Morse'un ortağı olan Chamberlain 1839'da yanında 2 adamı ile İstanbul'a gelerek, elinde galvanizli pil olduğunu öğrendiği Cyrus Hamlin'in Bebek'teki çalışma odasında yeni araçları denemiştir. İşaretlerin bazen bulanık ve bazen de hiç olmayan araçta birçok üretim hatası görülmüştür. Daha sonra Chamberlain üzerinde çalışmalar yapmak için Viyana'ya gitmiş fakat yanındaki 5 adamı ile birlikte Mayıs 1839'da bindikleri buharlı vapurun Tuna'da alabora olması sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir.⁸⁷¹

1843 yılında da Morse telgraf makineleri yapılarak Amerika'da hızla telgraf hatları kurulmaya başlanmıştır. İlk hat 1843 yılında New York-Baltimor arasında çekilerek 24 Mayıs 1844 tarihinde ilk deneme yapılmıştır. Daha sonra birçok şirket imtiyaz olarak ülkeyi telgraf hatlarıyla donatmışlardır. Bu şirketlerin en önemlisi ise “The American Electro-Magnetic Telegraph Company”dir.⁸⁷²

İstanbul'da maden mektebi kurmak için geçici olarak görevlendirilmiş olan Profesör Lawrance Smith'in 1847 yılındaki teşebbüsü daha başarılı olmuştur. Amerikalı jeolog olan Profesör J. Lawrence Smith, Amerika'dan 2 telgraf aracı ısmarlamıştır. Araçlar geldiklerinde Amerikalı bir dahi olan Hamlin'i sultana yapacağı gösteride yardım etme konusunda ikna etmiştir. Araçlar ile 3 gün deneme yapıp Beylerbeyi Sarayı'na getirmiş ve birini tahtın bulunduğu odaya, diğerini de uzak bir köşedeki odaya kurmuştur.⁸⁷³ 9 Ağustos 1847'de Sultan Abdülmecid'in huzurunda Beylerbeyi Sarayı'nın iki ayrı odasına kurulan makinelerden mesaj her iki yönde olmak üzere gönderilmiş ve sultan memnun kalmıştır. Gösterinin sonucunda Sultan Abdülmecid görevlilerin

⁸⁷⁰ Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi”, Çev. Durdu Mehmet Burak, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, Ankara 2003, s.348; Özkan Keskin- Ali Sönmez, “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.25, Ankara 2009, s.68.

⁸⁷¹ Kaçar, *a.g.t.*, s.13; Davison, *a.g.m.*, s.348; Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, s.68.

⁸⁷² Kaçar, *a.g.t.*, s.8.

⁸⁷³ Davison, *a.g.m.*, s.348; Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, s.68.

İstanbul'dan Edirne'ye bir telgraf hattı çekilmesi için birlikte çalışmalarını önermiştir.⁸⁷⁴

Osmanlı'da ilk hat Sultan Abdülmecid'in planladığı bu hat değil, Kırım Yarımadası'nı Bulgaristan sahilinde Varna'ya bağlayan sualtı kablosudur. Kırım Savaşı'nda Fransızlarla birlikte 1854 yılında Osmanlı ordularına katılan İngilizler, o sırada dünyada en uzun denizaltı telgraf hattı olan 340 mil uzunluğundaki kabloyu döşemişlerdir. Fransızlar tarafından yapılmış olan Edirne-Şumnu-İstanbul hatları daha sonra Fransızların kurmuş oldukları diğer hatlarla birleştirilerek Avrupa ile bağlantısı sağlanmıştır.⁸⁷⁵ Haberleşme alanında devrim olan telgrafın 1843 yılında dünyada kullanılmaya başlanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı'da 1854 Kırım Savaşı vasıtası ile tanışılmış ve yararlanma olanağı bulunmuştur.⁸⁷⁶

1854 yılında başlayan Kırım Savaşı, Osmanlı'da bir türlü kurulamayan telgraf hattının kurulmasını sağladığı gibi ilk tasarısının da savaşın amacına göre şekillenmesine sebep olmuştur. Fransızlar ve İngilizler kendi askeri kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere cephe ile karargâhları arasında telgraf hatları kurmuşlardır. İlk olarak İngilizler tarafından 600 kilometre uzunluğunda bir kablo Varna'dan 10 Nisan 1854 yılında denize indirilmiş, 18 Nisan günü Kırım'da karaya bağlanmıştır. Fransızlar ise 17 Aralık 1854 yılında Varna-Ruşuk hattı için Osmanlı'ya müracaat etmiş ve 27 Aralık'ta hat inşası için müsaade almışlardır.⁸⁷⁷

Aslında İngilizler ve Fransızlar 1854 yazında telgraf hattı kurmak için Osmanlı Devleti'ne tekliflerini iletmışlerdir. İngilizlerin, Fransızlardan 1000 kese fazla fiyat vermeleri ve inşaata hemen başlayamayacak olmalarından dolayı, Fransız De la Rue ile imtiyaz antlaşması imzalanmıştır. Padişahın isteği ile bu hat İstanbul ile Edirne'yi bağlayacak ve oradan da Şumnu'ya uzanacaktır.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ Davison, *a.g.m.*, s.349; Kaçar, *a.g.t.*, s.47; Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, ss.68-69; Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 3, Ankara 1992, s.344.

⁸⁷⁵ Davison, *a.g.m.*, s.349; Kaçar, *a.g.t.*, s.14.

⁸⁷⁶ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.75; Yazıcı, *a.g.m.*, s.344; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.297.

⁸⁷⁷ Kaçar, *a.g.t.*, s.15.

⁸⁷⁸ Neriman Ersoy Hacısalihoglu, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2007, s.122; Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, s.70.

Sultan'ın ilgisine rağmen telgraf Osmanlı'da Kırım Savaşı sırasında etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kırım'dan Londra'ya en hızlı mesajın 2 günü gemi ile Kırım'dan Varna'ya ve diğer 3 günü ise oradan Bükreş'e at ile olmak üzere 5 günde ulaşabildiğinden, müttefik orduların hükümetleri ile olan iletişimlerini hızlandırmaları gerekmiştir. Bu sebeple İngilizler 1855 şubatında Varna-Kırım arasında denizaltından 400 mil uzunluğunda ilk telgraf hattı yapımına başlamışlardır.⁸⁷⁹

İngilizler ilk olarak İstanbul ile Varna ve sonra Varna ile Kırım sahilinde Balıklıova arasında birer kablo yaptıkları gibi Fransızlar da Varna-Şumnu-Ruşçuk-Bükreş yoluyla Avusturya hududuna kadar bir hat uzattıklarından İstanbul'dan Varna yoluyla hem Kırım hem de Avrupa ile haberleşme sağlanmıştır. 13 Ağustos 1855 yılında Edirne ile İstanbul, 24 Ağustos 1855'de Edirne ile o zamanda ordu merkezi olan Şumnu'ya kadar hatlar yapılmıştır. Bu hatların yapılmasından sonra ilk çekilen telgraf “müttefik askerleri Sivastopol'a girmiştir” müjdesini vermiş ve İstanbul'dan Avrupa'ya çekilen ilk telgraf da bu olmuştur.⁸⁸⁰

İngilizlerin Balıklıova'yı Varna'ya bağladığı, Fransızların da Varna-Şumnu-Ruşçuk-Bükreş hattını gerçekleştirdikleri sırada 27 Eylül 1855'te İngilizler Varna'yı denizden İstanbul'a bağladılarsa da, İstanbul-Edirne-Şumnu arasındaki ilk Osmanlı hatları resmi olarak 15 Eylül 1855'te hizmete açılmış bulunmaktadır.⁸⁸¹

Yapılan mukaveleye göre direkler Karadeniz Ereğli ormanlarından, malzemeler Fransa'dan temin edilecek ve Fransız teknisyenler de Osmanlı telgrafçılarını eğiteceklerdir. İnşaata başladıktan 6 ay sonra 19 Ağustos 1855'te İstanbul-Edirne hattı ve 6 Eylül'de ise Edirne-Şumnu bağlantısı tamamlanmıştır.⁸⁸²

15 Mayıs 1855'te Varna-Ruşçuk-Bükreş hatlarının bitirilmesinin ardından Viyana-Bükreş ile İstanbul-Varna arasındaki hatların da yapılmasıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile bağlantısı sağlanmıştır.⁸⁸³ İlk telgraf haberleşmeleri Fransızca olarak Latin harfleriyle yapılmış ve 1861'den sonra da Türkçe yapılmaya başlanmıştır.⁸⁸⁴

⁸⁷⁹ Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, s.70.

⁸⁸⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi “Islahat Fermanı...”*, s.267.

⁸⁸¹ Yazıcı, *a.g.m.*, s.345.

⁸⁸² Davison, *a.g.m.*, ss.351-352; Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, ss.70-71.

⁸⁸³ Keskin- Sönmez, *a.g.m.*, s.71.

⁸⁸⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.297.

Osmanlı Devleti'nde İzmir'den Aydın'a ise 27952 frank harcanarak 20 Mart 1866 tarihinde bir hat yapılmasına başlanılmış, bölgede demiryolunun bulunması da telgrafi daha önemli kılmıştır. Hemen sonrasında da 24 Ekim 1867 tarihinde Aydın'dan Muğla'ya 1196 frank harcanarak bir hat inşasına başlanılmıştır.⁸⁸⁵

Morse makinesinden sonra bu sistemin en gelişmiş olanları otomatik Winston ve işaretleri harflere çeviren Baudot makineleridir. Bu makineler ile aynı anda birden fazla merkezle tek elden haberleşme sağlanmaktadır. XX. yüzyılın ortalarına kadar bu sistemler kullanılmış, günümüzde ise telex ve gentex sistemleri bu sistemlerin yerini almıştır.⁸⁸⁶

Osmanlı'da ilk olarak kullanılan telgraf sistemleri ve telgraf hatlarının döşenmesi süreci bu şekildedir. Bir diğer haberleşme aracı olan posta için, Osmanlı'da modern anlamda posta idaresinin kurulmasındaki ilk teşebbüs ise II. Mahmud'un 1832 yılında "beyaz üzerine hatt-ı hümayun"udur. Halkın haberleşme hizmetlerini sağlamayı hedefleyen bu hatt-ı hümayun posta teşkilatının ilk habercisi olmuştur. Padişah bu hatt-ı hümayunda posta ismini vermeden "Dersaadetimden taşraya gönderilen ve taşradan Dersaadetime gönderilen mekâtib" şeklindeki cümlesiyle tarif etse de ortaya konan fikirler ve teşkilat şeması esasında ücretini ödeyen herkese hizmet veren modern postayı hedeflediğini göstermektedir.⁸⁸⁷

Bir diğer teşebbüs ise Serasker Hüsrev Paşa'nın sadarete sunduğu H.1250 (M.1834) tarihli tezkeresinde menzillerin posta usulüne çevrilmesini teklif etmesidir. Bu teklifte yeni bir düzenleme ile öncelikle İstanbul- Edirne arasında ve olumlu sonuçlanırsa önce Rumeli'nin bir koluna, daha sonra diğer kollarına ve en son Anadolu'ya geçilmesi istenmektedir.⁸⁸⁸

Posta teşkilatı kurulmadan önce Osmanlı'da ilk olarak ana yollara "Menzilhane" denilen durak evleri yapılmış ve idare edenlere de "Menzilci" adı verilmiştir. Sancak merkezlerinde birer menzilhane bulunmakta ve bunların sancak sınırları içinde ana yollar üzerindeki kaza ve kasabalarda ise kolları bulunmaktadır. 1842 yılına kadar menzilhaneler mütesellim ve mutasarrıf gibi sancak idarecileri tarafından bir yıllığına

⁸⁸⁵ Kaçar, *a.g.t.*, ss.107-108.

⁸⁸⁶ Kaçar, *a.g.t.*, s.10.

⁸⁸⁷ Yazıcı, *a.g.m.*, s.335.

⁸⁸⁸ Yazıcı, *a.g.m.*, ss.335-336.

genellikle şehrin ileri gelenlerinden birine iltizama verilmektedir. Sancak halkı tarafından 1 yıllık masrafta 2 taksit halinde ödenmektedir. II. Mahmud yeni düzenlemeler yapmış ve iltizam yerine “kira usulü”nü getirmiştir. Buna göre menzilhanelerin idaresi için güvenilir kişilerden “kiracıbaşı” seçilecektir.⁸⁸⁹ Menzilci başı, Kiracıbaşı olmuş ve Kiracıbaşılar, Menzilcilerden farklı olarak ücretli birer memurdur.⁸⁹⁰ 1834 yılında bu sistemin yanı sıra Posta teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile devlet haberleşmesinin temini için çalışmış olan “ulak-menzilhane” teşkilatının Avrupa örneğine göre yeniden düzenlenmesiyle Posta İdaresi kurulmuştur. İlk posta arabası Üsküdar-İznik arasında çalıştırılmıştır.⁸⁹¹

23 Ekim 1840 yılında Posta Nezareti’nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu nezaret hiçbir ayırım yapmadan herkesin mektup, emanet (para) ve numunelerini (paketler) bütün Osmanlı sınırları içinde taşımayı hedeflemiş ve bu hedef doğrultusunda İstanbul’dan Edirne’ye 28 Ekim ve Anadolu taraflarına ise 2 Kasım 1840’da ilk posta konvoylarını çıkartmıştır.⁸⁹²

Posta Nezareti önce başkentte örgütlenmiş ve taşradaki en önemli merkezlere de müdürler tayin edilmiştir. Merkez teşkilâtı içerisinde hem Posta Nezareti görevlileri, hem de Postahane-i Âmire (İstanbul Postahanesi) memurlarıyla birlikte posta tatarları da yer almaktadır. Postahane ve posta bölgeleri muntazam ve gayr-ı muntazam olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Muntazam postahane önceleri posta müdürü tayin edilen merkezlere denirken, daha sonra bu merkezler arasındaki postacılığa da muntazam denilmiştir. Gayr-ı muntazam postahaneler ise; kendilerine merkezden müdür tayin edilmeyen merkezler olup bunlar arasındaki postacılığa da gayr-ı muntazam denilmektedir. Postacılık hizmetleri açısından da bu ayırım olup muntazam postahanelerde her türlü postacılık yapılmakta, posta maddelerinin ücretleri alınmakta ve postayı da tatarlar taşımaktadır.⁸⁹³

Gayr-ı muntazam posta merkezleri arasında da sadece adi mektup ve evrak postacılığı yapılmakta, mektup ücretleri alınmamakta ve postayı sürücüler taşımaktadır.⁸⁹⁴

⁸⁸⁹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, ss.46-49.

⁸⁹⁰ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.51.

⁸⁹¹ Yazıcı, *a.g.m.*, s.334; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, ss.53-54.

⁸⁹² Yazıcı, *a.g.m.*, s.336.

⁸⁹³ Yazıcı, *a.g.m.*, s.337.

⁸⁹⁴ Yazıcı, *a.g.m.*, ss.337-338.

Posta örgütü 1840 tarihine kadar Ticaret Nezareti bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüş ve daha sonra Posta Nezareti'ne bağlanmıştır. Fakat kısa sürede bağımsız çalışma olanakları olmadığı için Ticaret Nezareti'ne bağlı kalmıştır.⁸⁹⁵

16 Kasım 1840 ve 15 Temmuz 1871 tarihlerinde, posta idaresi çalışmalarını bir bütün olarak düzenleyen iki posta nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameler Avrupa'da geçerli olan posta kanunları incelenerek ve onlardan geniş çapta yararlanılarak hazırlanmıştır. 8 Mayıs 1869 tarihli "Posta İdaresi'nin Nizamname-i Esasisi" başlığını taşıyan nizamnamede ise posta nezareti merkez ve taşra kadrolarını düzenlemiştir.⁸⁹⁶

H.1285 (M.1868) tarihinde Ticaret Nezareti'nden ayrılan Nafia Nezareti, Posta-Maadin ve Telgraf idarelerinin bağlanmasıyla müstakil bir nezaret halinde ve bir heyet idaresi altında çalışmalarına devam etmiştir.⁸⁹⁷

H.1288 (M.1871) tarihinde, Posta ile Telgraf birleştirilerek "Posta ve Telgraf Nezareti" adı altında bir nezaret kurulmuştur.⁸⁹⁸ Bu şekilde hem fazla memur bulundurulması önlenmiş olacak hem de aynı merkezler birleştirilirken büyük bir meblağ hazineye geçecektir.⁸⁹⁹ Osmanlı'da 1864 yılında 76 telgraf faaliyeteyken 1876'da hemen her tarafla telgraf ile haberleşmek mümkündür.⁹⁰⁰

Söke kazasındaki telgraf hatları ve posta ile alakalı bilgilere Osmanlı arşivindeki belgeler ile ulaşmak mümkündür. 25 Nisan 1873 tarihli belgeye göre Aydın telgraf hattının güzergâhı olan Balatçık adındaki mahalden Söke'ye bir hat çekilmesi için gerekli olan direkler ile inşası masrafının ödemesi mahal tarafından taahhüt ile 15.000 kuruş toplanmıştır. Hattın uzatılması halinde 600 kuruş maaşla bir memur, 300 kuruş maaşla bir çavuş ve 150 kuruş maaşla postacı tayini gerekecektir.⁹⁰¹

18 Eylül 1894 tarihli belgeye göre Söke'den İnönü'ye kadar acilen bir telgraf hattı çekilmesi kararlaştırılmıştır. Hat için lüzum görünen direklerin dahi parasız olarak civar ormanlardan nakli ahali tarafından taahhüt olunmuştur.⁹⁰²

⁸⁹⁵ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.74.

⁸⁹⁶ Yazıcı, *a.g.m.*, s.339.

⁸⁹⁷ Kaçar, *a.g.t.*, s.18.

⁸⁹⁸ Kaçar, *a.g.t.*, s.18; Yazıcı, *a.g.m.*, ss.339-340.

⁸⁹⁹ Kaçar, *a.g.t.*, s.19.

⁹⁰⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.298.

⁹⁰¹ BOA., *ŞD.*, No: 499/27.

⁹⁰² BOA., *DH. MKT.*, No: 284/55.

H.1287 (M.1870) yılı Aydın vilayet salnamesinde, Taşra posta merkez ve mülhakatı müdüranıyla şubenin Anadolu kıtası İzmir merkezi, Müdürü Osman Efendi, Şubesi: Kütahya, Kalimnos, Menemen, İstanköy, Adalı, Alaşehir, Rodos, Gördüs, Meğri, Çeşme, Ödemiş, Ala'ie, Tire, Kandiye, Edremid, Bayındır, Hanya, Söke, Pisko Katalid?, Laşid, Yeniköy, İsfakya, Sultaniye, Brabetri?, Retimo, Kuşadası, Burdur, Ayvalık, Antalya, Midillü, Sandıklı, Dikili, Muğla nam-ı diğer Menteşe, Bergama, Karahöyük, Kınık, Sarayköy, Kilise köyü, Nazilli, Sakız, Sömbeki, Uşak, Sisam, Takmak⁹⁰³ ve Kula'dır.⁹⁰⁴

H.1299 (M.1882) tarihli salnamede "Dersaadetden Rumeli ve Anadolu cenablarına azimet iden postaların yevm hareketlerini Mübin cetveldir" başlığı altında Pazartesi, Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi günleri Söke kazasında posta hareket etmektedir.⁹⁰⁵

26 Haziran 1873 tarihli belgeye göre Aydın telgraf hattının güzergâhı olan Balatçık'tan Söke'ye kadar masrafı mahal tarafından taahhüt ile toplanmış olunan 15.000 kuruşun ödemesi yapılmıştır. Avrupa'dan getirilecek alet edevat ile memur ve hademe maaşları 1289 senesine dâhil olmadığından gelecek seneye dâhil edilecektir.⁹⁰⁶

14 Ağustos 1879 tarihli belgeye göre direk ile telgrafhane masrafları tüccar ve ahali tarafından ödenerek bir telgrafhane inşa olunmuştur. Tayin kılınacak memur maaşının dahi hasılatlardan verilmesi ve ziyade maaş istenmemesi, istenir ise İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürlüğü'ne danışılıp girişilmesi istenmiştir. Zikrolunan memurlara verilecek 1050 kuruş maaş ile bazı masraf vesairesi için senelik tahmin edilen 1500 kuruş bütçe ayrılmıştır. Maaş ve masrafların ise gelecek 1296 senesine dâhil edileceği belirtilmiştir.⁹⁰⁷

24 Ağustos 1879 tarihli belgeye göre direk değeriyle telgrafhane masrafları tüccar ve ahali tarafından ödenerek bir telgrafhane inşa edilmiştir. Tayin edilecek memurun maaşı dahi hasılatlardan verilip memurun kabul edip ziyade maaş istememesi söylenmiştir. Zorla ister ise idareye bırakılması ve bu yolda Hazine-i Celile'ce hiçbir masraf ortaya çıkmaması, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürlüğü ile müzakere edilmesi

⁹⁰³ Takmak: Eşme. Sezen, *a.g.e.*, s.735.

⁹⁰⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1287 (1870), ss.198-199.

⁹⁰⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1299 (1882), ss.346, 361.

⁹⁰⁶ BOA., ŞD., No: 1376/36.

⁹⁰⁷ BOA., ŞD., No: 2424/63.

istenmiştir. Zikrolunan memurlara 1050 kuruş maaş verilecek ve ufak tefek masraflar için senelik olarak tahmin edilen 1500 kuruş ile güzel bir denge sağlandığı aktarılmaktadır.⁹⁰⁸

21 Mart 1891 tarihli belgeye göre Söke şimendifer hattı birkaç güne açılacağı için posta seyyar memuriyeti istihdamı lüzum görülmüş, bunun için Aydın vilayeti Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'nden telgraf gönderilmiştir. Bu memuriyet için gerekli olan 600 kuruş maaş ne idare ne de başmüdüriyet tarafından mümkün olamayıp fakat 1307 senesi maaşlarından bu ricanın zam ve alınmış olunan fark her posta memuru maaşlarından elde edildikten sonra mümkün olacağı belirtilmiştir.⁹⁰⁹

2. Ulaşım

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesine göre; Aydın vilayetinin nakliye vasıtaları kara ve deniz olarak iki kısma ayrılır ve kara nakliye vasıtası da ikiye bölünür ki biri şimendifer diğeri de at, katır ve deve gibi hayvanlar ile yapılan nakliyedir. İşbu hayvanlar ile yapılan nakliyenin mühim kısmı develerle icra edilmektedir.⁹¹⁰

XIX. yüzyılda Söke kazasında ulaşım karayolu ve demiryolundan sağlanmaktadır. Aydın vilayet salnamelerine göre “Kazaların Merkez Livaya ve Livaların Merkez Vilayete Olan Mesafeleri” başlığı altında Aydın Sancağı'nın Söke kazasının mesafeleri oluşturduğumuz tabloda verilmiştir.

Tablo 37: *Kazaların Merkez Livaya ve Livaların Merkez Vilayete Olan Mesafeleri.*

Aydın Sancağı				
	Tarih	Kazaların Mesafeleri Saat	Merkez Livaya Mesafeleri Saat	Merkez Vilayete Mesafeleri Saat

⁹⁰⁸ BOA., *İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 48/2635.

⁹⁰⁹ BOA., *ŞD.*, No: 2567/3.

⁹¹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.786-787.

Söke Kazası	1296-1300 (1879-1883) ⁹¹¹	18	8	18
	1302 (1885) ⁹¹²		8	18
	1303 (1886) ⁹¹³		8	18

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesine göre; merkez kaza Söke kasabası, Aydın Demiryolu hattının İzmir'den 5 ve Aydın'dan 1 saat 45 dakika mesafededir.⁹¹⁴

H.1311-1314 (M.1893-1896) tarihleri arasındaki Aydın vilayet salnamelerine göre; merkez kaza Söke kasabası, Aydın demiryolu hattının Balatçık'tan ayrılmak üzere İzmir'den 4 ve Aydın'dan 2 saat mesafededir.⁹¹⁵

H.1317 (M.1899) yılı vilayet salnamesine göre; merkez kaza Söke kasabası, merkez livaya şimendiferle 2 ve karayoluyla 8 saat mesafededir.⁹¹⁶

Bunların dışında Aydın vilayet salnamelerinde Söke kazasında bulunan köylerin merkez kazaya olan mesafeleri hakkında da bilgilere ulaşılmaktadır.

Tablo 38: Söke Kazası'nı Teşkil Eden Köylerin Merkez Kazaya Olan Mesafeleri.⁹¹⁷

Esami, Kurâ (karye, köy)	Merkez Kazaya		Esami, Kurâ	Merkez Kazaya	
	Saat	Dk		Saat	Dk
Çavdar Karyesi	8		Savuca Karyesi		30

⁹¹¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296 (1879), s.77; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1297 (1880), s.90; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298 (1881), s.117; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299 (1882), s.117; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300 (1883), s.109.

⁹¹² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302 (1885), s.210.

⁹¹³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303 (1886), s.172.

⁹¹⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), s.601.

⁹¹⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311 (1893), s.330; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312 (1894), s.329; 1313 (1895), s.306; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314 (1896), s.300.

⁹¹⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317 (1899), s.266.

⁹¹⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315 (1897), ss.307-308; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316 (1898), ss.287-288.

Timurçay Karyesi	6		Hristiyan Yeniköy Karyesi		30
Sofular Çepni Karyesi	5	31	Gümenes Karyesi		30
Tahtacılar Karyesi	4	30	Gölbend Karyesi	2	
Çalışlı Karyesi	2	30	Gelebeç Tahtacı Karyesi	3	
Karaatlı Karyesi	2		Gelebeç Hristiyan Karyesi	3	
Kalecik Karyesi	2	45	Boynak Karyesi	4	
Kazı Karyesi	1	15	Yuvaca Karyesi	4	30
Kemer Karyesi	1		Atburgazı Karyesi	4	30
Kayas Karyesi	1		Atburgazı Tahtacıları Karyesi	4	30
Kızıl Işıklı Karyesi	1		Tuzburgazı İslami Karyesi	5	
Kızıl Kilise Karyesi		15	Tuzburgazı Hristiyan Karyesi	5	
Nalbantlar Karyesi	3		Domatça Hristiyan Karyesi	6	
Kisir Karyesi	3	30	Gümenes Çerkesler Karyesi	1	30
Kirveliler Karyesi	3	30	Batnas Karyesi	6	

Sayrakçı Karyesi	3	30	Balat Karyesi	6	
Güney Karyesi	3		Akköy Hristiyan Karyesi	6	30
Kaykılı Karyesi	5		Yürekli Karyesi	9	
Asi Tepe Karyesi	5		Yürekli İslam Karyesi	9	
Arslan Yaylası Karyesi	4		Dere Karyesi	4	30
Bayırdamı Karyesi	4		Serçin Karyesi	4	30
Kızılkırlar Karyesi	3	30	Avşar Karyesi	4	
Akçakaya Karyesi	3		Azab Karyesi	4	30
Hristiyan Bağarası Karyesi	2		Sarıkemer Karyesi	4	
İslam Bağarası Karyesi	2	15	Karacahayıt Karyesi	4	
İslam Yeniköy Karyesi	2		Yortan Karyesi	3	30
Çerkes Kavaklı Karyesi	2		Çalıköy Karyesi	3	30
Burun Karyesi	2		Özbaşı Karyesi	3	
Karakuyu Karyesi	1	45	Karakaya Karyesi	7	

2.1. Demiryolları

Demiryolu kullanılmadan önce maden ocaklarından kömür taşımak amacıyla tahta ve taş raylar üzerinde taşımacılık yapılmıştır. Kısa bir süre sonra da demir raylar kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak maden ve eşya taşımacılığı sonraki dönemlerde ise insan taşımacılığı yapılmıştır.⁹¹⁸

İnsan taşımacılığının da yapılmaya başlandığı modern anlamda demiryolu, 27 Eylül 1825 tarihinde açılan Stockton-Darlington hattının döşenmesiyle başlanmıştır. Dünyada modern demiryolunun başlangıcı ise, 15 Eylül 1830 tarihinde Liverpool-Manchester hattının açılması ve George Stephenson'un Rocket adlı lokomotifi yapması olarak kabul edilmiştir.⁹¹⁹

Osmanlı'da taşımacılıkta uzun mesafeler arasındaki nakliyat deve ile yapılmaktadır. İkinci olarak at ve katırlar kullanılmaktadır. Merkep ise daha kısa mesafelerde, şehir ile köyler arasında mahalli taşımacılıkta kullanılmaktadır.⁹²⁰

XIX. yüzyılda İzmir, Osmanlı Devleti'nin en işlek limanlarından biridir ve İngiltere ile ticaret bu limanda gerçekleşmektedir. Bölgedeki İngiliz tüccarları ile üreticiler arasındaki bağlantı da, İzmir'deki Rum ve Ermeni komisyoncu ile tüccarlar tarafından sağlanmaktadır.⁹²¹

Bu bölgede nakliyat aracı olarak develer ile iki tekerlekli öküz veya manda arabaları kullanılmakta, şehirlerarası posta ve eşya nakli içinse katırlar kullanılmaktadır. Taşımacılığın bu şekilde develer ile yapılmasının birtakım zorlukları da olmuştur. Örnek verecek olursak; köprülerin yetersiz olmasından dolayı yağışlar olduğunda, develer su yataklarından geçememektedir. Ayrıca savaş zamanlarında da nakliyat için develere el konulmaktadır. Bunların dışında bu işin maliyeti yüksek olup İzmir-Aydın arası da deve ile yaklaşık 4 gün sürmekte ve bu sebeple de taşınan mallar zarar görüp bozulmaktadır.⁹²²

⁹¹⁸ Uzuntepe, *a.g.t.*, s.1.

⁹¹⁹ Ali Akyıldız, "Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)", *Yeni Toplum*, S. 1, İstanbul 1992, s.114; Gülçin Uzuntepe, *a.g.t.*, s.7.

⁹²⁰ İlker Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s.11.

⁹²¹ Kurmuş, *a.g.e.*, s.99; Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı "Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye"*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.15; Akyıldız, *a.g.m.*, s.119.

⁹²² Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.16.

Batı Anadolu'nun demiryolu ile İzmir'e bağlanması hem bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak hem de İzmir'deki yabancı tüccarların karlarını arttıracaktır. Fakat Osmanlı'nın maliyesi o dönemde bunu kaldırabilecek bir durumda değildir. Bu sebeple yabancı tüccarlar demiryolunun yapımı için İngiliz sermayesine başvurmaya karar vermiştir.⁹²³

Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı sermayedarlar demiryolu inşa etmek ve işletmek için imtiyaz istemeye başlamışlardır. Islahat Fermanı ile memleketin kalkınması için Avrupa sermaye ve bilgisinden faydalanılacağı ifade edildiğinden istenilen imtiyazlar da verilmek zorunda kalınmıştır. Birisi Köstence-Çernavoda ve diğeri de İzmir-Aydın hattı olan iki hattın imtiyazı İngilizlere verilmiştir.⁹²⁴

İzmir-Aydın demiryolu hattı inşasının başlangıç tarihi 1857'dir. Ali Akyıldız'dan elde ettiğimiz bilgilere göre hattın inşası, 22 Eylül 1857'de yapılan büyük bir tören ile başlatılmıştır. Dipnotunda verdiği bilgilere göre sözleşmenin 29. maddesinde imtiyaz tarihinden (23 Eylül 1856) itibaren 1 sene içinde inşaata başlanılmaz ise hükümet imtiyazı geçersiz sayabilmektedir. Dolayısıyla belirlenen sürenin dolmasına bir gün kala 22 Eylül 1857'de hattın inşaatına başlanmıştır.⁹²⁵

23 Eylül 1856 tarihinde imtiyazı bir İngiliz grubuna verilip inşaat çalışmaları 1857'de başlatılmış olan 130 km'lik İzmir-Aydın demiryolu hattı, daha sonra Sarayköy ve Dinar istikametinde uzatılmış ve bu arada çeşitli kollara da ayrılmıştır. Bütün hatların yapımı ise 1890 yılında tamamlanmıştır.⁹²⁶

İzmir-Aydın demiryolu imtiyazını elde etmek için Temmuz 1855'de Robert Wilkin ile 4 ortağı, İngiliz Büyükelçiliği'ni de devreye sokarak imtiyaz istemişlerdir.⁹²⁷

⁹²³ Kurmuş, *a.g.e.*, s.100; Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, ss.16-17.

⁹²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı..."*, s.263; Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye...*, s.78; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.301; Soyalp Tamçelik, "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri" *Erdem, C. 12, S. 35*, 2000, s.502.

⁹²⁵ Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, ss.26-27.

⁹²⁶ Tamçelik, *a.g.m.*, ss.500-501.

⁹²⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s.100; Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.17; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.148; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.30; Öztürk, *a.g.t.*, s.52. Ali Akyıldız ve Gülçin Uzuntepe imtiyazı isteme tarihini 11 Temmuz 1856 olarak söylemektedir.

Ancak 23 Eylül 1856 tarihinde imtiyazı alan Wilkin ve arkadaşları, daha sonra İngiltere’de başka bir gruba satmışlardır. Bu grup Mayıs 1857’de “İzmir’den Aydın’a Osmanlı Demiryolu” adı ile bir şirket kurmuştur.⁹²⁸

Şirketin sermayesi 1.200.000 sterlidir ve sözleşmeye göre şirket sermayesinin %2’si olan 24.000 sterlini kefalet akçesi olarak devlete verecektir. Ayrıca 4 sene içinde yolu tamamlamazsa da bu paranın Osmanlı hazinesinde kalması gerekmektedir. Şirket yolu durdurur ve üzerinden 6 ay geçer ise demiryolu tamamıyla devlete kalacak ve şirket tazminat talep edemeyecektir. Fakat güzergâhtaki tünellerin delinmesinde güçlük çıkması durumunda ek süre verilebilecektir.⁹²⁹

Ana hattın tamamlanmasından sonra her sene devlet şirkete hiç kar etmese dahi, kar garantisi olan 72.000 sterlini sözleşme gereği ödeyecektir. Şirket, sermayesinin teşekkülü için piyasaya her biri 20 sterlin değerinde olan 60.000 hisse senedi sürmüştür. Hisselerin 4’te 1’lik kısmının yani 15.000’inin Osmanlı Devleti’nde satılması sözleşme gereğidir.⁹³⁰

Padişahın 500 hisse senedi satın almasına rağmen hisselerin ancak 8.000’i satılabılmıştır. Geriye kalan 7.000 senet ise hazine adına alınmış ve bunların yanı sıra şirketin yurtdışında satışa sunduğu hisselerin tamamı kısa bir süre içerisinde satılmıştır.⁹³¹

Bu 15.000 hisse senetlerinin taksit ödemelerinde bazı sorunlar meydana gelmiştir. Hazine adına satın alınan 7.000 hissenin peşinat da dâhil olmak üzere, 1. taksitlerinin tutarı olan 21.000 sterlin zamanında ödenir ancak 14.000 sterlinlik 2. taksitin hazinenin müsait olmaması yüzünden Banker Baltacı’dan %6 faizle borç alınarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Şirket, Ceride-i Havadis gazetesinde taksitleri yatırmayan 6.224 hisse senedinin numarasını verir ve borçlarını ödemedikleri takdirde sözleşmeye dayanarak sahiplerinin yatırmış oldukları paraların ve hisselerin müsadere edileceğini

⁹²⁸ Kurmuş, *a.g.e.*, ss.101; Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, s. 23; Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, s.148; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.35; Öztürk, *a.g.t.*, s.52.

⁹²⁹ Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, s.19. Ali Akyıldız, Kurmuş’un kefalet oranını %3.3 verdiğini fakat bunun hatalı olduğunu söylemektedir. Orhan Kurmuş’un verdiği oran için Bkz. Kurmuş, *a.g.e.*, s.100.

⁹³⁰ Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, ss.20-21.

⁹³¹ Kurmuş, *a.g.e.*, s.102; Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, s.21.

kamuoyuna duyurmaktadır. Bunun üzerine 1 Haziran 1861’de müsadere edilen 5.000 hisse senedi 11 sterlinden tekrar satışa sunulmuştur.⁹³²

İmtiyaz sahipleri, daha önce Mösyö Meredith’e yolun güzergâh haritalarını çizdirmiştir. Ancak bu planları beğenmeyen yeni yöneticiler, İzmir’e bir grup mühendis göndermişler ve haritaları yeniden hazırlatmışlardır. Yeni plana göre hat üç kısımdır; birinci kısmı İzmir’den Aydın Dağları’na kadar olan bölüm, ikinci kısmı buradan Menderes Vadisi’ne geçişi sağlayan tünele kadar olan bölüm ve üçüncü kısmı ise tünelden Aydın’a kadar olan mesafeden oluşmaktadır.⁹³³

Yolun inşası için gerekli olan makine ve araçlar İngiltere’den getirilmiş ve başmühendis ile yardımcılarının İzmir’e gelmesiyle 22 Eylül 1857 tarihinde büyük bir törenle hattın inşası başlatılmıştır.⁹³⁴

Bir ayda bir buçuk kilometreden fazla yol açılmış, toprak geçici bir hat döşenecek şekilde düzeltilmiş ve ikinci kısım olan dağlık bölgede de faaliyetler başlatılmıştır.⁹³⁵

5 Nisan 1858 yılında hisse senetlerinin taksitleri zamanında ödenmediği için para sıkıntısı yaşayan şirket gerekli harcamaları yapamamış ve Kasım 1858 tarihine kadar tatil ilan etmiştir. Bu kararda toprak kaymaları, hat üzerinde 6 tane köprü olması ve yapılan köprülerin de temellerden çökmeye başlaması ayrıca başmühendis ile müteahhittin yolsuzluk yapmaları sebebiyle müteahhitte yapılan mukavele feshedilmiş ve başmühendis de görevden alınmıştır. Yeni müteahhit geldiğinde demiryolunun Aydın Dağları’na tüneller açılıp mı ilerleyeceği yoksa etrafından mı geçileceği tartışma konusu olmuş ve yeni müteahhit dağların etrafından dolaşılmasını savunmuştur.⁹³⁶

Bu sebeplerden dolayı bitmiş olan yolların bakımı yapılamamış ve yağmurlar yol şeridini 1 metre su altında bırakmış, bunun sonucunda da suyun üretmiş olduğu sivrisinekler sıtma hastalığını arttırmıştır. Bütün bunlar çalışmaları aksatmış, 30

⁹³² Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, ss.21-22.

⁹³³ Kurmuş, *a.g.e.*, s.101; Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, ss.23-24.

⁹³⁴ Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, ss.26-27. Kurmuş hattın inşasına başlama tarihini 28 Eylül 1857 olarak verir. Kurmuş, *a.g.e.*, s.107.

⁹³⁵ Kurmuş, *a.g.e.*, ss.107-108; Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, s.27.

⁹³⁶ Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı...*, ss.27-28.

kilometre uzunluğundaki geçici yol ve yarısı inşa edilmiş istasyon binası için 321.000 sterlin para harcanmıştır.⁹³⁷

İnşa edilmeye çalışılan hattın İzmir'den Üçpınar'a (Triyânde) kadar olan 7 millik bölümü 26 Aralık 1860 tarihinde işletmeye açılmış ve masrafları yerinde kontrol etmek için özel bir komisyon kurulmuştur.⁹³⁸

23 Mart 1861 tarihinde imzalanan ek bir sözleşme ile demiryolu Selâhaddin Dağı üzerinden geçirilirse 4, Ayasuluğ (Selçuk) üzerinden geçirilirse 3 sene olmak üzere şirkete ilâve inşa ve imtiyaz süresi verilmiştir. Ayrıca bu sözleşmeye göre birinci kısım tamamlandığında %6'lık senelik kâr garantisinin işlemeye başlaması gerektiğinden şirket yöneticileri İzmir-Aydın dağları yerine İzmir-Kozpınar arasının birinci kısım sayılmasını istemiştir. Böylelikle bir kere daha devletten %6'lık yeni bir gelir ve imtiyaz elde etmiş olacaktırlar. Şirketin bu isteği de kabul edilmiş ve 21 Kasım 1861 tarihinde İzmir- Kozpınar arası birinci kısım olmuştur.⁹³⁹ 9 Eylül 1861'de 11 kilometre uzunluğundaki Torbalı-Cellatkahve kısmı işletmeye açılmıştır.⁹⁴⁰

1866 tarihinde İzmir-Aydın hattının açılmasından sonra, Aydın demiryolu şirketi 1879 ve 1888 yıllarında 2 imtiyaz daha elde etmiş ve demiryolunu Ege Bölgesi'nin içlerine kadar uzatma hakkına sahip olmuştur.⁹⁴¹

H.1305 (M.1888) yılı vilayet salnamesinde 1879 yılı mukavelenamesine yer verilmiştir. "İzmir'den Aydın'a kadar olan demiryolunun Sarayköy'üne kadar temdidiyle Torbalı'dan Tire'ye kadar bir şube inşasına dair mukavelenamedir" başlığını taşıyan bu mukavelename H. 27 Recep 1296, R. 4 Temmuz 1295, M. 17 Temmuz 1879 tarihli ve 9 maddeden oluşmaktadır.⁹⁴²

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde de H. 1 Şaban 1305, R. 18 Nisan 1304, M. 13 Nisan 1888 tarihli demiryolu mukavelenamesine yer verilmiştir. Bu mukavelename de 10 maddeden oluşmaktadır.⁹⁴³

⁹³⁷ Kurmuş, *a.g.e.*, s.110; Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.29.

⁹³⁸ Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.29.

⁹³⁹ Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, ss.30-31.

⁹⁴⁰ Kurmuş, *a.g.e.*, s.110; Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.32.

⁹⁴¹ Kurmuş, *a.g.e.*, s.119; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.43.

⁹⁴² 1879 yılı Mukavelenamesi'nin tamamına ulaşmak için Bkz. *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1305 (1888), ss.155-160.

⁹⁴³ 1888 yılı Mukavelenamesi'nin tamamına ulaşmak için Bkz. *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.321-325.

İzmir-Aydın demiryolu hattının yapımında kullanılan araç-gereç ise: 74 vagon, 495 yük arabası ve 19 lokomotifir.⁹⁴⁴ İzmir-Aydın arasındaki 133 kilometrelik demiryolu 7 Haziran 1866'da bitirilmiş ve işletmeye açılmıştır.⁹⁴⁵ 1898 yılı itibariyle İngiliz sermayesince yapımı gerçekleştirilen İzmir-Aydın hattının toplam uzunluğu ise 373 kilometredir.⁹⁴⁶

Karşılaşılan güçlükler için Osmanlı'nın imtiyazı feshetme, alıkoyma ve başka bir şirkete verme hakkını kullanmamasında; ülkede yatırım yapacak olan sermayedarları ürkütmeme düşüncesi bulunmaktadır. Yabancılar da sık sık bu durumdan faydalanmışlardır.⁹⁴⁷

Demiryolları kara ulaşımında köklü bir değişim yapmış, her biri en az 125 deve yükü tahıl taşıyan çok sayıda vagonu, özellikle hububat gibi hacimli yükler için ucuz ve çok daha düzenli bir nakliye hizmeti sunmuştur.⁹⁴⁸ Osmanlı yöneticileri de demiryolunu desteklemişlerdir. Çünkü bölgede ulaşımın zor olması merkezileşmeye çalışan devlet için dezavantajdır. Aydın ve civarındaki güvenlik sorunlarını çözmek için uğraşan kolluk güçlerinin bölgeye gitmesi ve olaylara müdahalesinde de bu yolların hızlı hale gelmesi avantajdır. Ayrıca tarımsal üretimin artması ile mali bunalımın hafiflemesine de demiryolları yardımcı olacaktır.⁹⁴⁹ Demiryolları ile ulaşım kolaylaşacak, bölgesel üretim artacak ve devletin bu üretim üzerinden alacağı aşar vergisi de yükselecektir. Artan ticaret sayesinde gümrük gelirlerinde de bir artış sağlanacaktır. Bu bölgelerden toplanan aşar vergisi 1856-1909 arasında 13 misli artmıştır.⁹⁵⁰ Bunların dışında demiryolu güzergâhındaki zengin maden yatakları işletmeye açılacak, maden üretimi ve dolayısıyla bundan alınacak vergiler de artacaktır.⁹⁵¹

Ekonomik açıdan bakıldığında demiryolları Osmanlı'nın tarımsal ekonomisini geliştirmiştir. Demiryollarının sağladığı ucuz ve kolay taşımacılık, yeni alanların

⁹⁴⁴ Uzuntepe, *a.g.t.*, s.48.

⁹⁴⁵ Kurmuş, *a.g.e.*, s.111; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.42; Ali Akyıldız 1 Temmuz 1866 olarak vermektedir. Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.35. İzmir'den Aydın'a kadar olan hattın uzunluğu 1308 (1891) tarihli salnamede 130 km olarak verilmiştir. *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308(1891), s.787.

⁹⁴⁶ Öztürk, *a.g.t.*, ss.46-47. 1308 (1891) tarihli salnamede ana hattın toplam uzunluğu 376 kilometre 500 metre olarak verilmiştir. *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.787.

⁹⁴⁷ Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.46.

⁹⁴⁸ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.185.

⁹⁴⁹ Pullukçuoğlu Yapucu, *a.g.e.*, ss.145-146; Uzuntepe, *a.g.t.*, s.19; Özgün, *a.g.t.*, s.173.

⁹⁵⁰ Öztürk, *a.g.t.*, s.53.

⁹⁵¹ Kurmuş, *a.g.e.*, s.113; İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, 2002, s.316; Özgün, *a.g.t.*, s.174.

tarıma açılmasını da sağlamıştır.⁹⁵² Demiryollarıyla açılan yeni bölgelerden İstanbul, Selanik, İzmir ve Beyrut'a yerli buğday ve hububat getirilmiştir. Demiryolları bir yandan da, meyve ve sebze yetiştirip bu kentlerin pazarlarına gönderme imkânı elde eden bostancıları kendine çekmiştir.⁹⁵³

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan birçok kişi gişe memurluğu, makasçılık, istasyon şefliği ve koruculuk gibi yeni açılan işlerde istihdam olanağı bulmuştur. Doğrudan sağladığı iş olanaklarının yanı sıra tarlalardan istasyonlara kadar ürünü taşımak için gereken yeni iş alanlarının da doğmasına yol açmıştır.⁹⁵⁴

Demiryolları yapımının olumsuz olan sonuçları da bulunmaktadır. Mesela o dönemde Aydın civarında 10.000 deve ve 500 katırın taşımacılıkta kullanıldığı tahmin edilmekte, bunlardan her birinin bir aileye ait olduğu düşünülürse büyük bir çoğunluğun durumlarının sarsılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵⁵ Eskiden Aydın'dan İzmir'e 300 kuruşa mal götüren deve, 100 kuruşa kadar mal götürmeye başlamıştır. Bu rekabeti kaybedecek olan deveciler işlerini bırakmaya başlamışlardır. Daha sonra uzun mesafeli kervan yollarını demiryolları almış ve develer ise iç kesimlerde kısa mesafeli yollarda taşımacılık yapmaya bir süre daha devam etmişlerdir.⁹⁵⁶ Bunun yanında devecilerin yüklerini zamanında yerine ulaştıramamaları da bu durumda etkili olmuştur. Demiryolu bir seferde 800 develik yükü götürebilecek bir güce sahip olduğu için deveciler önemini kaybetmiştir.⁹⁵⁷

Salnamelerde "Aydın Demiryoluna Dair Malumat" başlığı altında taşınan yolcu sayısı ile emtia ve eşya sayılarına dair bilgiler verilmiştir. 1298 senesi zarfında 436.457 yolcu ve 116.660 tonilato emtia ile eşya, 1299 senesi zarfında 266.034 yolcu ve 2.793.778 kantar emtia ile eşya, 1300 senesi zarfında 514.634 yolcu ve 3.376.752 kantar emtia ile eşya ve son olarak 1302 senesi zarfında 515.343 yolcu ve 3.191.584 kantar emtia ile eşya nakil olunmuştur.⁹⁵⁸

⁹⁵² Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1631.

⁹⁵³ Quataert, *a.g.e.*, s.196.

⁹⁵⁴ Quataert, "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s.1631.

⁹⁵⁵ Kurmuş, *a.g.e.*, s.119; Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı...*, s.54; Quataert, "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s.1632.

⁹⁵⁶ Akyıldız, *a.g.m.*, s.119.

⁹⁵⁷ Uzuntepe, *a.g.t.*, s.109; Özgün, *a.g.t.*, ss.177-178.

⁹⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1301 (1884), s.65; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1302 (1885), s.65; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1303 (1886), s.63; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304 (1887), s.74.

Tablo 39: *Aydın Demiryolu Söke Hattı Tarifesi*.⁹⁵⁹

Balatçık'tan Modalı?	Birinci Mevki		Üçüncü Mevki	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş
		68		51
Kemer		74		55
Söke		78		58

H.1308 (M.1891) yılı vilayet salnamesinde; Aydın vilayetinde Aydın ve Kasaba hatları namıyla 2 demiryolu hattı mevcut olup bunlardan Aydın hattı İzmir'in Punta (Alsancak) mevkiinden başlayarak Buca ve biraz daha ilerde olan Seydiköyü'ne gelmiştir. Hattın burada 1'er şubeleri yapılmıştır. Hat, buradan Ayasuluğ'a (Selçuk) gelerek Torbalı'ya geçmiştir. Torbalı'nın biraz ilerisinde olan Bayındır, Tire ve Ödemiş'te de 2 şube yapılmıştır. Bundan başka, Balatçık'tan Söke'ye bir hat yapılarak Aydın'a, buradan Nazilli ve Sarayköy'e kadar gelinmiştir. Hattın Denizli'de 1 şubesi yapılmıştır. Hat, en son olarak Konya vilayeti dâhilinde sınırda olan Dinar'a kadar gelmektedir.⁹⁶⁰

H.1308 (M.1891) ve H.1311 (M.1893) yılı Aydın vilayet salnamelerine göre Balatçık'tan Söke'ye kadar olan şube hattının uzunluğu 22 kilometredir.⁹⁶¹

Aydın vilayet salnamelerine göre Balatçık'tan Söke'ye kadar yapılan demiryolu hattının açılış tarihi ise 26 Kanunsani 1891 tarihidir.⁹⁶² Dâhil vilayetteki liva ve kaza merkezlerinden şimendifer güzergâhında bulunanlardan Söke'de demiryolu hattı kasabaya müntehidir.⁹⁶³

⁹⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.321; Cavid, *a.g.e.*, s.306.

⁹⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.787; Cavid, *a.g.e.*, s.710; Uzuntepe, *a.g.t.*, ss.47-48.

⁹⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.530; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.432.

⁹⁶² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.135.

⁹⁶³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.504; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1313 (1895), s.497; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.496.

Tablo 40: *Demiryolu Hatları ve Uzunlukları*.⁹⁶⁴

Hat	Kilometre	Metre
Ana hattının İzmir'den Aydın'a kadar	130	
Ana hattının Aydın'dan Sarayköy'e kadar	101	
Ana hattının Sarayköy'den Dinar'a kadar	145	500
Ana hattının toplam uzunluğu	376	500
Şube Paradiso'dan Buca'ya kadar	002	400
Şube Gaziemir'den Seydiköy'üne kadar	001	600
Şube Torbalı'dan Bayındır'dan geçerek Tire'ye kadar	047	900
Şube Çatalkaraağaç'dan Ödemiş'e kadar	025	300
Şube Balatçık'dan Söke'ye (işbu şubenin açılış töreni henüz icra edilmemiştir.)	022	
Şube Goncalı'dan Denizli'ye kadar (işbu şubenin açılış töreni henüz icra edilmemiştir.)	009	
Şube Südlac'dan Çivril'e kadar (işbu şubenin açılış töreni henüz icra edilmemiştir.)	030	
Şubelerin toplam uzunluğu	138	200

⁹⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.787; Cavid, *a.g.e.*, s.710.

Salnameye göre, hatların uzunlukları bu şekilde olup işbu miktar ana hattına ilave olunursa Aydın demiryolunun bölümlerin toplam uzunluğu 514 kilometre ve 300 metreye vardığı belirtilmektedir.⁹⁶⁵

Ayrıca Balatçık'tan Söke'ye kadar olan demiryolu hattı hakkında Osmanlı arşiv belgelerinde de bilgiler verilmiştir.

6 Aralık 1890 tarihli belgeye göre Aydın demiryolu kumpanyası imtiyazı gereğince isteğe bağlı olarak inşa edilecek demiryolu şubesinin 22 kilometre uzunluğunda bulunan ve Balatçık'tan Söke'ye kadar uzanan şube tamamlanmıştır. Demiryolları müdürü saadetli Hayri Bey Efendi başkanlığı altında müdüriyet muavin ve merkez komiseri izzetli Margosiyan Efendi, Aydın ve Kasaba demiryolları inşaat ser komiseri erkânı harbiye kaymakamlarından izzetli Şerefüddin Bey ve Aydın vilayeti yollar ve geçitler başmühendisi mösyö Riva'dan? oluşan bir komisyon teşkil olunmuştur. Borçların ödenmesi ve fenni incelemelerin icrası kararlaştırılmış olduğu gibi komisyon tarafından tanzim olunacak rapor üzerine şubenin açılışı lazım gelmiştir.⁹⁶⁶

14 Ocak 1891 tarihli belgede Balatçık-Söke arası demiryolunun açılışına katılan komisyonun hazırladığı rapor hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Söke şubesi hattının eşya ve yolcu nakli için şimdiden açılışına izin verilmesi ve Denizli hattının miyân (orta, ara) molozu ferş (döşeme) edilmedikçe yalnızca eşya ticareti nakline ruhsat verileceği, 3 ay zarfında ferş(döşeme) edilinceye kadar yolcu nakline müsaade edilmemiştir.⁹⁶⁷

2.2. Karayolları

XIX. yüzyılın başında Osmanlı yöneticileri Avrupa'ya gönderdikleri elçilerden aldıkları raporlar ile ulaşım alanındaki gelişmeleri öğrenmeye ve ilgi duymaya başlamışlardır.⁹⁶⁸

⁹⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), s.787.

⁹⁶⁶ BOA., Y. A. HUS., No: 241/74.

⁹⁶⁷ BOA., MV., No: 61/53.

⁹⁶⁸ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, s.153.

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıl ortasına kadar, karayoluyla mal sevkiyatı tamamen hayvan taşımacılığı ile yapılmıştır. Oldukça yavaş olan karayolu taşımacılığı, kilometre ile değil mevsim ve araziye göre alacağı zamanla ölçülmektedir.⁹⁶⁹

Tanzimat ile beraber karayolu yapımı yeniden gündeme gelmiştir. Sultan Abdülmecid, Tanzimat uygulamasından doğan sorunları öğrenmek ve alınacak önlemleri belirlemek üzere eyalet temsilcilerini hükümet merkezine çağırtmıştır. Onlarla Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’de bölgelerinin sorunlarını görüşmüş ve kararlar aldırılmıştır. Geçici imar meclislerini oluştururken ulaşım öncelik verilmesini şart koşmuş ve bölgelerinde öncelikle yapılacak yolların belirlenmesini görev olarak bu meclislere vermiştir. Ancak bütçe yetersizliği ile sonuçsuz kalmış ve Kırım Savaşı’ndan önce ele alınmasına rağmen savaşın araya girmesiyle bir gelişme sağlanamamıştır.⁹⁷⁰

Tanzimat Dönemi’nde doğrudan hayvanlarla gerçekleştirilen taşımacılıktan yavaş yavaş arabalarla yapılan taşımacılığa geçilmiştir. Bu sebeple yollar şose halinde düzenlenmiştir. Tanzimat Dönemi’nde yolların önemi iyice kavranmış olmasına rağmen, yol yapımında yeterince başarılı olunamamış ve ülke genelinde araba taşımacılığına geçilememiştir. Bu esnada taşımacılık deve kervanları, katırlar ve beygirler ile yapılmıştır. Bu şekilde yapılan taşımacılık, çok zahmetli ve pahalı olmuştur. Yeterince geliştirilemeyen kara taşımacılığı, daha hızlı ve daha ucuz olan denizlerden yapılacak nakliyatın önemini arttırmıştır.⁹⁷¹

Islahat Fermanı’nda ise, ülkedeki yollar inşası hakkında; “umûr-ı nâfia için tayin ve tahsis olunacak mebalîğ-i münasibeye berren ve bahren ve ihdas olunacak turuk u mesalikten istifade edecek olan eyalât ve sancaklarda va’z ve tesis kılınacak vergi-yi mahsuslar...”, “...ve mahsulât-ı Memâlik-i Şahânemin nakli için icap eden turuk ve cedâvilin küşadıyla ve emr-i ziraat ve ticaretin tevessüüne hail olan esbabın men’iyle teshilât-ı sahihanın icra olunması...” ifadelerine yer verilmiştir.⁹⁷²

14 Eylül 1858 tarihli bir nizamname ile Meclis-i Meabir’in çalışma koşulları belirlenmiştir. Yol, sokak, cadde, deniz ve nehir ulaşımı gibi bayındırlık konuları bu kurula havale edilmiştir. Kurul Ticaret Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösterecek,

⁹⁶⁹ Quataert, *a.g.e.*, s.183.

⁹⁷⁰ Çadircı, “Tanzimat Döneminde Karayolu...”, s.154; Yazıcı, *a.g.m.*, s.365.

⁹⁷¹ Yazıcı, *a.g.m.*, ss.368-369.

⁹⁷² Yazıcı, *a.g.m.*, s.362.

teknik hizmetler için yeterli personel ile donatılacak ve yabancı dil bilen eleman takviye edilecektir. Bu kurul çalışmaları sonucunda yönetmelikler hazırlanmış, bina ve yol yapımı çağdaş kurallara bağlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Meclis-i Meabir'in çalışmaları sonucunda bazı kurallar ve yasal düzenlemeler getirilmiştir. Karayolları ile ilgili olarak hazırlanan ilk nizamname "Memalik-i mahruse-i şahane yollarının tanzim ve tesviyesi hakkında nizamnamedir" adı ile yayınlanmıştır.⁹⁷³

İlk bölümünde yapılacak yolların teknik özellikleri gösterilmiştir. İkinci bölümünde mevcut olan yolların tamir ve düzenlemesi esaslarına yer verilmiştir. Nizamnamenin üçüncü bölümünde, yol yapım ile tamirinde halka ücretsiz ve mecburi çalışma yükümlülüğü getirilmektedir. Buna göre; 18-60 yaş arasındaki sağlıklı erkekler, 5 senede 20 gün olmak üzere ücretsiz yol çalışmalarına katılmak mecburiyetindedir. Bununla birlikte isteyen yol mükellefiyetini bedel vererek ödeyebilmektedir. Arabalara ve yük hayvanlarına da ayrıca mükellefiyet vardır. Devlet memurları, imam, öğretmen ve diğer dinlerin görevlileri çalışma mecburiyetinin dışındadır. Birinci ve İkinci sınıf yollar devlet-vatandaş işbirliğiyle, yani ücretsiz çalışacaklarla, ücreti verilerek mühendis ve amele reislerinin yönetiminde çalışacaklar tarafından birlikte yapılacaktır. Bunların malzemesi, bedel olarak verilen paradan karşılanacaktır. Üçüncü ve Dördüncü sınıf yolların inşasında, her bir kaza için senelik muayyen bir miktar belirlenerek, ahali tarafından malzeme ve emek sarfıyla gerçekleştirilecektir. Bu nizamname "Turuk ve Meâbir Hakkında Nizâm-nâme'dir" başlığını taşıyan yeni bir nizamnamenin çıkarılmasına kadar yürürlükte kalmıştır.⁹⁷⁴

Turuk ve Meabir Nizamnamesi, 4 bölüm ve 28 maddeden oluşmaktadır. 26 Ağustos 1869 tarihini taşımaktadır. Düstur I. Tertip Cilt II ve sayfa 302-309'da da yayınlanmış bulunmaktadır.⁹⁷⁵ 1. maddesinde Osmanlı ülkesindeki yollar dört sınıfa ayrılmıştır. 2. maddede ise bu her dört sınıf yolun genişliği belirtilmiştir.⁹⁷⁶

Bu nizamname ile dörde ayrılan karayolları; vilayet merkezleriyle İstanbul'u ve önemli iskeleleri ve demiryollarını bağlayan sultani yollar (devlet yolu), vilayet

⁹⁷³ Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.154; Yazıcı, *a.g.m.*, s.362.

⁹⁷⁴ Yazıcı, *a.g.m.*, ss.362-363.

⁹⁷⁵ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.302-309; Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.155; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, ss.171-172; Yazıcı, *a.g.m.*, s.363; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.300.

⁹⁷⁶ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.302; Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.155.

merkezleri arasında ikinci ve üçüncü derecedeki yollar (sancak yolları) ve son olarak nahiye ve kaza-köy yollarıdır.⁹⁷⁷

Nizamnamenin ikinci bölümündeki 7 ve 8. maddelerinde yol yapmakla yükümlü tutulanlar ve uymaları gereken kurallar ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Köyden 16 yaşından 60 yaşına kadar olan erkekler ve yük arabası hayvanları her 5 yılda 20 gün çalışacaklardır. Vilayet Meclis-i Umumisi gerek gördüğünde bu süreyi biraz uzatabilecektir. Ancak uzatma süresi 5 yılda 10 günü geçmeyecektir.⁹⁷⁸

10. maddeye göre İmamlar, Papaz, Haham, mektep ve ders hocaları kişisel olarak hizmetten muaf tutulmuşlardır. Bunların yanı sıra hizmetkâr ve hayvanları için muafiyet söz konusu değildir. Askerler, zaptiye neferleri ve sakatlar da yol yapma yükümlülüğünden muaf tutulmuştur. Bu durumda olanların isimleri ihtiyar meclisleri tarafından liva ve kazaya bildirilecektir. Ticaret veya başka bir hizmet için başka mahalde bulunanlar ise adlarına adam görevlendireceklerdir.⁹⁷⁹

17. maddeye göre yol yapımında lüzum görülecek meblağı hazine ödeyecek ve bunlardan memur maaşı, barut, alet ve edevat masrafı doğrudan doğruya vilayet mal sandıklarından karşılanacaktır.⁹⁸⁰

Ağustos 1869 tarihli nizamname, kendisinden öncekinde yer alan birçok hükmü aynen tekrarlamıştır. Bununla birlikte muhtemelen edinilen tecrübeler sonucu yeni bazı düzenlemeler yapılmış, görevli kadroları ve onların vazifeleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Dikkat çeken hususlar; mecburî yol çalışması yaşının 18'den 16'ya indirilmesi ve vilayet meclislerinin kararı üzerine, 5 senede 20 günlük çalışma süresinin 10 günü geçmemek üzere arttırılabilesidir.⁹⁸¹

Ayrıca Turuk ve Meabir Nizamnamesi'nin 28. maddesinde sözü edilen "T'alimat-ı Umumiye" hemen hazırlanmış ve aynı gün yayınlanmıştır. 26 Ağustos 1869 tarihiyle yayınlanan bu talimat, 3 ana başlık altında toplam 27 maddeden oluşmaktadır. İlk

⁹⁷⁷ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.302; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, ss.171-172; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s.300.

⁹⁷⁸ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.302-303; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", ss.155-156.

⁹⁷⁹ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.304-305; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.156.

⁹⁸⁰ *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.306; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.156.

⁹⁸¹ Yazıcı, *a.g.m.*, s.363.

bölümü (1-4. maddeler) fen ve inşaat memurlarına ait hükümleri, ikinci bölümü yol bekçilerinin görevlerini ve üçüncü bölümü ise yükümlülerin çalışmalarını düzenlemektedir.⁹⁸²

1876 yılına kadar taşımacılık düzenli bir biçimde geliştirilememiş, bunun sonucunda kara taşımacılığının zorluğu, pahalılığı ve yavaşlığı devam etmiştir. Kara taşımacılığındaki olumsuz durum ülke ekonomisine yansımış, bu sebeple de halk her yerde yol istemiş ve yol yapımına katkıda bulunmuştur.⁹⁸³

1879'da İmparatorluğun bayındırlık işleri için yeni bir tasarı hazırlanmış, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Efendi'nin bu projesiyle karayolları, demiryolları, limanlar ve yapı tasarıları ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Bu tasarıda yol sorunları teknik yönden ele alınmış, çeşitli yapım şartnameleri hazırlanmıştır. Kullanılacak malzemenin niteliği de ayrıntılarıyla saptanmıştır. Yollar, Turuk-ı Umumiye (Devlet yolları) ve Turuk-ı Hususiye (Vilayet yolları) diye iki sınıfa ayrılmış, devlet yollarına numara verilmiştir. Yapılan programda Asya-i Osmaniyye'de 26 yol 1609 km, Avrupa-i Osmaniyye'de 21 yol 2967 kilometre olarak planlanmıştır. Devlet yollarının dışında vilayet yolları ise 27500 kiometre olarak belirlenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarla yol bütçesi yapılmış yeni bir "Turuk ve Meabir Talimat-ı Umumuyisi" hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. 98 maddeden oluşan bu talimat bir kuruluşu, fenni şartnameyi ve çalışma yöntemini kapsamaktadır.⁹⁸⁴

H.1308 (M.1891) yılı Aydın vilayet salnamesinde ise Söke kazasında ulaşım için kullanılan ulaşım araçları ve kazada bulunan hayvanların sayıları verilmiştir.

Tablo 41: *Ulaşım Araçları ve Hayvanat İstatiki*.⁹⁸⁵

2 Tekerlekli At Arabaları	25
4 Tekerlekli At Arabaları	25
Kağnı biçiminde olan öküz arabaları	80

⁹⁸² *Düstur, I. Tertip C. II*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, ss.310-317; Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.158.

⁹⁸³ Yazıcı, *a.g.m.*, s.370.

⁹⁸⁴ Çadircı, "Tanzimat Döneminde Karayolu...", s.160.

⁹⁸⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1308 (1891), ss.520-521.

Koyun	48663
Keçi	32752
At	2500
Katır	205
Merkeb	1500
Deve	1736
Öküz	5000
İnek	3000
Manda	100
Canavar (Domuz)	222

H.1311-1314 (M.1893-1896) tarihleri arasındaki Söke’de vasıta nakliye (ulaşım araçları) için kullanılan hayvanların; at, katır, merkeb ile manda ve öküz ve at arabasından ibaret olduğu belirtilmektedir.⁹⁸⁶

Aydın vilayet salnamelerinde Söke kazası ile çevresinde yapılan veya tamamlanan yol, köprü ve menfez gibi inşaatlar hakkında da bilgiler verilmiştir.

Tablo 42: 1307 Senesi Mart’ının (M.1891) Birinci Gününe Kadar Tamamlanacak Olan Yol ve Köprüler İle İnşaat Saire.⁹⁸⁷

	Tesviye-i Türabiye ve Şose	Köprü ve menfez ve kasis ve duvar ve inşaat saire		
	Yolların Uzunluğu			Duvar

⁹⁸⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311 (1893), s.331; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312 (1894), s.331; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313 (1895), s.308; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s.302.

⁹⁸⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308 (1891), ss.526-529.

Yolların İsmi				Köprü ve menfezlerin miktarı			Tamamlanmış Kasis in miktarı adet		
	Tamamlanmış Şose metre	Tesviye-i Türibiye		Tamamlanmış şose				Uzunluk	
		Tamamlanmış metre	Başlanmış metre	Taş ile adet	Ağaç ile adet	Taş ve ağaç ile adet	Kireç ile harçlı metre		Kilometre
Ayasuluğ'dan Kuşadası ve Söke'ye kadar	18800	1000	2500	21		13	2	188	1870
Balatçık'dan Söke'ye kadar	21560			43		27	6		720

Tablo 43: R.1308 (M.1892) Senesi Sonunda Mevcut Olan Şoseler İle Köprü ve Menfez Vesaire.⁹⁸⁸

Yolların İsmi	Tesviye-i Türaziye ve Şose			Köprü ve Menfez ve Kasis ve duvar vesair					
	Yolların Uzunluğu			Köprü ve menfezlerin miktarı			Tamamlanmış Kasis adet	Duvar	
	Tamamlanmış Şose metre	Tesviye-i Türaziye		Tamamlanmış şose				Uzunluk	
		Tamamlanmış metre	Başlanmış metre	Taş ile adet	Ağaç ile adet	Taş ve ağaç ile adet		Kireç ile harçla metre	Kilometre

⁹⁸⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311 (1886), ss.426-428.

Ayasuluğ, Kuşadası, Söke	18800	2500	4000	21		13	2	188	1870
Balatçık, Söke	21560			43		27	6		720

Tablo 44: 1309 Sene-i Maliyesi (1893) Sonuna Kadar İnşa Edilmiş Olan Şoseler İle Köprü ve Menfez Vesaire.⁹⁸⁹

Yolların İsmi	Tesviye-i Tüرابیye ve Şose			Köprü ve Menfez ve Kasis ve duvar vesair					
	Yolların Uzunluğu			Köprü ve menfezlerin miktarı			Tama mlanm ış Kasis adet	Duvar	
	Tamam lanmış Şose metre	Tesviye-i Tüرابیye		Tamamlanmış Şose				Uzunluk	
		Tama mlan mış metre	Başlan mış Metre	Taş ile adet	Ağaç ile adet	Taş ve ağaç ile adet		Kireç ile harçla metre	Kil om etre
Ayasuluğ, Kuşadası, Söke	21800	2500	4000	21		13	2	188	1870
Balatçık, Söke	21560			43		35	9	80	950

Tablo 45: 1310 Sene-i Maliyesi (1894) Sonuna Kadar İnşa Edilmiş Olan Şose İle Köprü ve Menfez Vesaire.⁹⁹⁰

	Tesviye-i Türaziye ve Şose			Köprü ve Menfez ve Kasis ve duvar vesair					

⁹⁸⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312 (1894), ss.544-547.

⁹⁹⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313 (1895), ss.544-547.

Yolların İsmi	Yolların Uzunluğu			Köprü ve menfezlerin miktarı			Tamamlanmış Kasis adet	Duvar	
	Tamamlanmış Şose metre	Tesviye-i Türaziye		Tamamlanmış Şose				Uzunluk	
		Tamamlanmış metre	Başlanmış metre	Taş ile adet	Ağaç ile adet	Taş ve ağaç ile adet		Kireç ile harçla metre	Kilometre
Ayasuluğ, Kuşadası, Söke	21800	2500	4000	21		13	2	188	1870
Balatçık, Söke	21560			43		35	9	80	950

Vilayet salnamelerinde ayrıca Söke kazası hakkında, 1893 tarihinde belediyenin imar işlerine ağırlık verildiği ve 900 arşınlık kaldırım ile bir de havuz yaptırılmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.⁹⁹¹ 1896 tarihinde ise Söke kasabasında geçen bir sene zarfında 300 metre kaldırım ve 680 metre sed inşa edilmiştir.⁹⁹²

⁹⁹¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1311 (1893), s.332; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1312 (1894), s.331; Pullukçuoğlu Yapucu, “XIX. Yüzyılın İkinci...”, s.39.

⁹⁹² *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1314 (1896), s.302.

SONUÇ

Bu çalışmada salnameler ve Osmanlı arşiv belgeleri esas alınarak Söke kazasının XIX. yüzyıldaki idari, sosyal ve ekonomik yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

Söke kazası idari yapısında dikkat çeken hususların başında, çok fazla sayıda gayrimüslim üyelerin mevcut olması gelmektedir. Diğer önemli husus ise, belediye kurumunun çok erken denebilecek tarihte kurulmuş olmasıdır. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde kurulmalarına karar verilmiş ise de bu hemen gerçekleşmemiştir. 1877 yılında dahi belediye meclislerinin oluşturulmasında yeni sistemlerin geliştirildiği göz önüne alınırsa, H.1296 (M.1879) yılı Aydın vilayet salnamesinde Söke belediye başkanı olarak Ömer Ağa'nın gösterilmiş olması 1878-1879 gibi çok erken bir tarihte belediye kurumunun var olduğunu göstermektedir.

Söke kazasının nüfusunu oluşturan unsurlar Müslümanlar, Rumlar ve az sayıda Ermeniler'den oluşmaktadır. Bunların dışında çok az sayıda ecnebi adı verilen kişiler nüfusa kaydedilmiştir. Bunların ticaret veya başka sebeplerle Söke'ye yerleştikleri anlaşılan kimseler olduğu düşünülmektedir.

Eğitim kurumlarının başında iptidai mektep, rüşdiye, medrese ve gayrimüslim mektepleri gelmektedir. Bu eğitim kurumlarının yanı sıra kazada Bey Cami adında bir kütüphane de bulunmaktadır.

Söke kazasında 1891 yılında 825 dükkân, 110 kahvehane, 10 gazino, 5 meyhane, 2 lokanta, 2 hamam, 2 hastane, 1 hapisane, 1 telgrafhane ve 1 tren istasyonu bulunmaktadır. Genel anlamda bu rakamlar dikkate alınırsa, Söke'nin o dönemde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Kazada kunduracılık, seracılık, demircilik, keçecilik, semercilik gibi meslekler icra edilmektedir. Ayrıca kırmızı ile siyah meşin(işlenmiş koyun derisi) ve cilalanmış deriden heybe ile harar yapılmaktadır. Söke'de bulunan aşiretler halkının dokudukları kilim ve seccaddeler birçok yere gönderilmektedir. Bunun yanı sıra kaşar ve kelle peynirlerden oluşan hayvansal ürünlerin oldukça güzel yapıldığı ifade edilebilir. Yüzyılın ikinci yarısında demiryolu hattının yapılması ve telgrafhanenin açılması ile pek çok kişiye iş imkânı sağlanmıştır.

Söke’de o dönemde Beşparmak ve Domatça isimleri ile anılan ormanlar olduğu, bu ormanlarda ak ve kızılçam ile meşe ve pınar ağaçlandırılmasının yapıldığı anlaşılmaktadır.

O dönemde zirai üretimin başında buğday, arpa, mısır, bakla, akdarı, susam, alf, çavdar, burçak, nohut ve pamuk gelmektedir. Diğer mahsuller ise incir, çekirdeksiz rezaki üzümü, palamut ve meyan köküdür. En çok ihracat ise buğday, arpa, alf ve incirden yapılmaktadır. Oldukça öneme sahip olan meyan kökü balgam ve öksürüğe iyi gelir, ayrıca meyan kökünden elde edilen meyan balı şekerleme yapımı ile bira ve benzeri içki yapımında kullanılmaktadır. XIX. yüzyılda yabancı yatırımcılar bu bitkinin öneminin farkına varıp kendi aralarında paylaşmamışlardır. Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre Söke’nin tütün üretiminde de önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Yorgi oğlu Koço ve Dimitri oğlu Hristo tütün üretimi ile uğraşmışlardır. Yine belgelerde Atburgazı isimli bir memlehadan bahsedilmekte fakat bu memlehanın 1891 yılında hasılat azlığı ve masraflarından dolayı kapatıldığı söylenmektedir. Bunların yanı sıra Söke’de, dalyanlarda pek çok balıkta avlanmaktadır.

Kazada kömür, linyit ve zımpara madenleri dışında, amyant madeninin olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Bu madenin ipeğe benzer bir çeşit taş olduğu ve asla yanmadığı belirtilmektedir. Lamba fitili olarak da kullanılan bu madenin, Avrupa’daki tiyatrolarda çok fazla yangın çıkmasından dolayı tiyatro perdesi yapımında kullanılması ve ihraç edilmesi için araştırma yapılması istenmiştir.

Anadolu’da yapılan ilk demiryolu hattı olan, İzmir-Aydın demiryolu hattı güzergâhı Söke’den geçmekte olup bu hat ile ulaşım kolaylaşmış ve bölgedeki üretim artmış dolayısıyla gelirleri artmıştır.

Arkeolojik açıdan da oldukça zengin olan kazada Milet (Miletos), Menderes Magnesiası, Didim (Didyma) ve Perbiyen (Priene) antik kentleri bulunmaktadır. Bu antik kentler bugün de varlıklarını korumakta ve pek çok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Bu antik kentler içerisinde Milet (Miletos) antik kenti ile Didim (Didyma) antik kenti günümüzde Didim ilçesinde ve Menderes Magnesiası da Ortaklar-Söke karayolu üzerinde Germencik ilçesinin Tekin mahallesinde

bulunmaktadır. Perbiyen (Priene) antik kenti ise bugün, Didim-Güllübahçe yolu üzerindedir.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Söke kazasının idari, sosyal ve ekonomik yönden gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ziraat ve sanayideki elde edilen gelirlerin yüksek olması ve İzmir'e giden yol güzergâhında bulunması Söke kazasının gelişmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca demiryolu hattının da bulunmasından dolayı ihracatı yapılacak olan malların sevki ucuz ve hızlı olmuş, bunun sonucunda bölgede ihracat artıp kolaylaşmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), No: 830/62176, 893/66919, 1241/93074, 1519/113876, 1248/93544, 1080/80977, 1379/103407, 1084/81269, 1480/110941, 227/16985, 251/18795, 757/56755, 1273/95469, 1283/96181, 157/11763.

Bab-ı Asaî Amedî Kalemi (A. AMD.), No: 25/88; 32/130.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), No: 1416/33, 1464/118, 1405/41, 1492/59, 1508/90, 1720/79, 1711/56, 1616/141, 1851/65; 1869/89, 2138/18, 416/34, 1432/94, 1353/62, 1407/123, 1586/4, 1607/44, 1737/123, 1852/61, 2025/18, 2016/44, 2053/64, 2023/6, 2138/9, 2186/75, 2395/66, 2403/82, 398/33, 2211/46, 1752/18, 1767/30, 1802/1, 1804/68, 2152/114, 2098/93, 1490/41, 1476/75, 22/18, 1757/115, 2034/57, 2439/101, 284/55.

Darbhâne İradeler (D. DRB. İ.), No: 25/34.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT.), No: 34/5.

Hâriciye Nezâreti Tahrirat (HR. TH.), No: 208/1, 233/42.

Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH. THR.), No: 1256/52.

İrade Hususi (İ. HUS.), No: 61/68, 77/67.

İrade Maarif (İ. MF.), No: 4/55, 4/50, 3/11, 5/105.

İrade Orman ve Maadin (İ. OM.), No: 5/31, 5/9.

İrade Rüşumat (İ. RSM.), No: 1/26.

İrade Taltifat (İ. TAL.), No: 88/21, 113/20, 134/75, 151/16, 170/28, 218/26.

İrade Dâhiliye (İ. DH.), No: 1174/91799, 976/77089, 814/65731, 960/75959, 848/68101, 1236/96783, 226/16884, 1360/19, 1305/18, 1340/1, 1343/32, 1125/87949, 1022/80576.

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.), No: 400/17394, 332/14254.

İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.), No: 48/2635.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.), No: 72/13, 72/78, 73/134, 123/9, 256/36, 261/57, 241/10, 357/41, 376/70, 334/56, 254/26, 366/56, 475/92, 465/62, 536/31, 308/3, 426/63.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiyye Kalemi (MF. İBT.), No:54/8.

Mâliye Nezâreti Emlak-ı Emirîye Müdüriyeti (ML. EEM.), No: 136/50, 147/22.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.), No: 710/78, 713/42, 286/52, 677/24, 1035/142, 344/131.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 96/76, 59/28, 61/53.

Sadaret Divan Mukavelenameler (A. DVN. MKL.), No: 40/18, 40/9.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL.), No: 35/81, 61/55.

Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakî (A. MKT. NZD.), No: 20/37; 6/64, 139/38.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakî (A. MKT. MHM.), No: 468/43, 345/8, 166/81, 57/73, 460/25, 13/33, 15/27, 258/65.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.), No: 957/7, 1381/8, 1390/19, 216/26, 214/14, 3214/24, 2874/42, 256/2, 526/7, 2876/25, 93/7, 3206/2, 2898/42, 100/35, 2899/8, 2972/43, 2982/36, 2987/56, 524/26, 582/19, 499/27, 1376/36, 2567/3, 2424/63.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.), No: 145/24.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.), No: 47/122.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.), No: 5/11.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.), No: 109/52.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), No: 55/65.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.), No: 208/3, 243/67, 241/74.

2. SALNAMELER

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H.1263 (M.1847); H.1264 (M.1848); H.1265 (M.1849); H.1266 (M.1850); H.1271 (M.1855); H.1272 (M.1856); H.1273 (M.1857); H.1274 (M.1858); H.1275 (M.1859); H.1276 (M.1860); H.1277 (M.1861); H.1278 (M.1861); H.1279 (M.1862); H.1280 (M.1863); H.1281 (M.1864); H.1282 (M.1865);

H.1283 (M.1866); H.1284 (M.1867); H.1285 (M.1868); H.1286 (M.1869); H.1287 (M.1870); H.1288 (M.1871); H.1289 (M.1872); H.1290 (M.1873); H.1291 (M.1874); H.1292 (M.1875); H.1293 (M.1876); H.1294 (M.1877); H.1296 (M.1879); H.1297 (M.1880); H.1298 (M.1881); H.1299 (M.1882); H.1300 (M.1883); H.1301 (M.1884); H.1302 (M.1885); H.1303 (M.1886); H.1304 (M.1887); H.1305 (M.1888); H.1306 (M.1889); H.1307 (M.1890); H.1308 (M.1891); H.1309 (M.1891-92); H.1310 (M.1892-93); H.1311 (M.1893); H.1312 (M.1894); H.1313 (M.1895); H.1314 (M.1896); H.1315 (M.1897); H.1316 (M.1898); H.1317 (M.1899).

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, H.1316 (M.1898); H.1317 (M.1899).

Salname-i Vilayet-i Aydın, H.1296 (M.1879); H.1297 (M.1880); H.1298 (M.1881); H.1299 (M.1882); H.1300 (M.1883); H.1301 (M.1884); H.1302 (M.1885); H.1303 (M.1886); H.1304 (M.1887); H.1305 (M.1888); H.1306 (M.1889); H.1307 (M.1890); H.1308 (M.1891); H.1311 (M.1893); H.1312 (M.1894); H.1313 (M.1895); H.1314 (M.1896); H.1315 (M.1897); H.1316 (M.1898); H.1317 (M.1899).

3. KAYNAK ESERLER

Düstur, I. Tertip C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

4. KİTAP TEZ VE MAKALELER

AÇIK, Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, 2016, ss.313-342.

AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951, ss.617-628.

AKBAYAR, Nuri, “Osmanlı Salnameleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1247-1248.

_____, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1238-1246.

AKYILDIZ, Ali, “Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)”, *Yeni Toplum*, S. 1, İstanbul 1992, ss.114-121.

_____, *Anka'nın Sonbaharı "Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye"*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

AVCI, Casim, "Naib", *DİA*, C. 32, 2006, ss.311-312.

AYDIN Bilgin, "Salname", *DİA*, C. 36, 2009, ss.51-54.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, ss.81-106.

BALTACI, Cahit, "Mektep", *DİA*, C. 29, 2004, ss.6-7.

BAYARTAN, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, S. 1, 2008, ss.137-155.

BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss.119-120.

BİLGİ, Necdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19-20, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, ss.117-124.

BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

BİLİM, Cahit, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ve XIX. Yüzyılda Salnamelerde ve Arşiv Belgelerinde Söke", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002.

BİNGÖL, Sedat, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, ss. 43-60.

BOYACIOĞLU, Ramazan, *Salnamelere göre I. Meşrutiyet'ten I. Cihan Harbine Kadar Aydın Vilayeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987.

BOZKURT, Nebi, "Nüfus", *DİA*, C. 33, 2007, ss.293-294.

CAVİD, İbrahim, *Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308*, (Yay. Haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

CLARK, Edward, “Osmanlı Sanayi Devrimi”, (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

COŞKUN, Neşe, “Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, ss.379-391.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, ss.153-167.

_____, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, C. LI, S. 201, Ankara 1988, ss.1215-1240.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.210-230.

_____, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, C. LIII, S. 206, Nisan 1989, ss.237-257.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

ÇAĞLAR, Yücel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ormancılık ve Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1563-1574.

ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname*, C. 9, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.

ÇELİK, Abdurrezzak- DAĞ, Mehmet, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağında Kamu Gelir Kaynağı Olarak Memlehalı”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14, 2019, ss.305-316.

ÇİMEN, Adnan, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 3, 2012, ss.183-216.

DAVİSON, Roderic H., “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, Çev. Durdu Mehmet Burak, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, Ankara 2003, ss.347-386.

DEMİR, Şerif, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, 2015, ss.435-447.

DEMİRCİ, Akmandar, *Osmanlı Devleti’nde Taşra Ticaret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selânik ve Ankara Örnekleri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.

ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Çalışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, ss.135-160.

EMECEN, Feridun, “Aydın”, *DİA*, C. 4, 1991.

ENGELHARDT, Edouard Philippe, *Tanzimat ve Türkiye*, (Osmanlı Türkçesi’ne Çev. Ali Reşad, Latin Alfabesi’ne Çev. Kamil Yeşil, Ed. Hasan Hüseyin Karabağ), Kaknüs Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017.

ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Balkanlar’da Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı”, *Belleten*, C. LXXX, S. 287, Ankara 2016, ss.123-156.

ERDOĞDU, A. Teyfur, *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı: İdari Teşkilat Açısından (2 Cilt)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

ERDOĞRU, M. Akif, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 96, İzmir 1999.

ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, C. LII, S. 203, 1988, ss.667-683.

ERİN, Neşe, “18. Yüzyılda Erzurum Tuzları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 21, 2010, ss.219-229.

ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

ERYİĞİT, Burak- KALAFAT, Cansu, “Osmanlı Devleti’nde 1840-1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimini Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Strategic Public Management Journal*, C. 5, S. 10, Aralık 2019, ss.54-62.

EYİCE, Semavi, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1596-1603.

GENÇ, İsmail Caner, *Söke Bir Güzel Anadolu I*, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.

GENÇOĞLU, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, Aralık 2011, ss.29-50.

GÖKBEL, Asaf- ŞÖLEN, Hikmet, *Aydın İli Tarihi*, C. 1, Ahmed İhsan Basımevi, 1936.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Belleten*, C. 31, S. 121, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, ss.93-111.

GÖKDEMİR, Oktay, “19.Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi-Kuruluşunun 70.Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu*, C. 1, S. 3, İzmir 1993, ss.323-334.

GÜÇER, Lütfi, “XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 21, S. 1-2, 2015, ss.97-143.

GÜNDÜZ, Ahmet, “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909)”, *History Studies International Journal Of History*, C. 3, S. 3, 2011, ss.123-145.

GÜNEŞ, Günver, “Osmanlı Devleti’nde Meyan Kökü Tarımı ve Ticareti (1840-1922)”, *Kebikeç, S. 18*, 2004, ss.343-361.

GÜNGÖR, Ferhat, *Osmanlı Devleti Zirai Kredi Teşkilatları (1863-1888)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2015.

GÜRAN, Tevfik, “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası”, (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, *Savaştan Barışa:150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853–1856) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2007, ss.119-130.

HATEMİ, Hüseyin, “19. Yüzyılda Medreseler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.501-510.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Cizye”, *DİA*, C. 8, 1993, ss.45-48.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, *DİA*, C. 28, 2003, ss. 327-333.

_____, “Naib”, *DİA*, C. 32, 2006, ss.312-313.

İZGÖER, Ahmet Zeki, “Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, ss.539-552.

KAÇAR, Mustafa, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1986.

KARADUMAN, Hüseyin, “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”, *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 25, S. 29, 2004, ss.73-92.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Tarihi “İslahat Fermanı Devri (1856-1861)”*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi (Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus)*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

KASIM, Ekin, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, 2016, ss.2-30.

KENANOĞLU, M. Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, ss.185-188.

KESKİN, Özkan- SÖNMEZ, Ali, “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu’nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 25, Ankara 2009, ss.67-82.

KESKİN, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, ss.125-148.

KILIÇ, Selda Kaya, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye’de İl Yönetimi (1839-1923)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 1995.

KILIÇ, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005, ss.99-111.

KINA, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.

KIRPIK, G., U. Ünal, H. Işık, B. Demirtaş, H. Akyol, T. Birbudak ve M. Tokdemir, *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, Ankara 2012.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, ss.68-69.

KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.

KÜPELİ, Özer, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.490-497.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 23, S. 23, Haziran 2004, ss.75-92.

MADRAN, Emre, “Osmanlı Devleti’nde ‘Eski Eser’ ve ‘Onarım’ Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C. XLIX, S. 195, 1985, ss.503-546.

MANAV, Nursel, “Mazuliyet Sandığı’nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S. 1, 2017, ss.215-224.

METE, Zekai, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004.

MUMCU, Ahmet, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, ss.41-76.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.231-244.

_____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.

ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, *(Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

ÖZCAN, Tahsin, “Pazar (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 206-208.

ÖZEKMEKÇİ, Mustafa Mesut, “1840/41 Tarihinde Balat Kazası Nüfusu ve Demografik Özellikleri (2916 Numaralı Nüfus Defterine Göre)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 3, 2018, ss.385-406.

_____, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları İle Mukayesesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2020.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Söke Kazasında Nüfus ve Yerleşim*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2016.

ÖZGÜN, Cihan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın İlinde İktisadi Değişim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.

ÖZKAYA, Yücel, “Kaymakam”, *DİA*, C. 25, 2002, ss.84-85.

ÖZTÜRK, İlker, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (1-2-3 Cilt)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

PALALI, İlhan, “Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 127, S. 250, 2021, ss.83-102.

_____, “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 23, 2010, ss.1-14.

PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, Olcay, “Kapitalistlerin Rekabetine Batı Anadolu'dan Bir Örnek: Meyan Kökü Ticareti”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-2*, İstanbul 2010, ss.339-348.

_____, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Söke”, *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002, ss.34-45.

_____, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

QUATAERT, Donald, “19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.914-916.

_____, “19. yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1630-1635.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1556-1562.

_____, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, (*Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*), (Editör: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

SARI, Muhammed- ŞİMŞEK, Muttalip, “1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke’de Rumların Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 44, 2016, ss.484-495.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 31, 2014, ss.255-174.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Oluşumu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No:26, Ankara 2017.

SHAW, Stanford, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.934-946.

SOYDAN, Tarık- TÜNCEL, Mahmud, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal Ve Yönetsel Yapısının Oluşumu Ve Gelişimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 198, İlkbahar 2013, s.110-126.

SÖNMEZ, Yüksel, *Osmanlı Devleti'nde Tütün Üretimi ve Sinop Sancağı Örneği*, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2020.

SÜTÇÜ, Tevfik, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Sâlnâmeler ve Yıllıklar”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 18, 2004, ss.79-92.

ŞAHİN, Gürsoy, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, 2007, ss.101-125.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

ŞİMŞEK, Fatma- DİNÇ, Güven, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 16, 2009, ss.101-127.

ŞİMŞEK, Muttalıp, “1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazası'nda Yaşayan Gayrimüslimler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 39, 2017, ss.103-121.

TABAK, Serap, “Söke Kazasının Mülki Taksimatının Gelişimi”, *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 2002, ss.46-51.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Resim”, *DİA*, C. 34, 2007, ss.582-584.

TAMÇELİK, Soyalp, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri” *Erdem*, C. 12, S. 35, 2000, ss.483-535.

TAŞ, Çiğdem, *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1904) Aydın Vilayeti'nde Eğitim*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2006.

TEKELİ, İlhan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.456-475.

TEXİER, Charles, *Küçük Asya "Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi"*, C. II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TIZLAK, Fahrettin, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnâme'ye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, İstanbul 1995, ss.75-92.

TORUN, Sadık Fatih, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

TURAL, Erkan, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. XIII, S. 2, 2004, ss.93-123.

UYGUN, Süleyman, "Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, 2015, ss.337.373.

UZUNTEPE, Gülçin, *İzmir Aydın Kasaba (Turgutlu) Demiryolu (1856-1897)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2000.

ÜNAL Uğur, "Askeri Salnamelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri 1865 ve 1870 Örneklemi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, ss.203-219.

YAZICI, Nesimi, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 3, Ankara 1992, ss.333-377.

YILDIRIM, İsmail, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, 2002, ss.311-324.

YILDIRIM, Recep- MARTAL, Abdullah, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, C. 3, 2. Kısım, Ankara 2002, ss.1095-1102.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.

YİĞİT, Ahmet, “XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Sancağı’nda Madencilik”, *Aydın’da Madencilik: Potansiyeli ve Değerlendirilmesi*, (Ed. Taki Güler, Avni Güney, Ercan Polat), TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Aydın 2019, ss.25-53.

YORULMAZ, Şerife, *Aydın Vilayeti’nde Madenler (1850-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994.

5. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.eskiturkiye.net/1022/aydin-didim-apollon-tapinagi-1890lar#lg=0&slide=0>(erişim tarihi: 14.01.2021)

<http://www.eskiturkiye.net/308/soke-meyan-koku-fabrikasi#lg=0&slide=0>(erişim tarihi: 14.01.2021)

<http://www.lugatim.com/s/arkaik>(erişim tarihi: 18.01.2021)

<http://www.soke.gov.tr/soke-genel-bilgiler>(erişim tarihi: 14.01.2021)

EKLER

EK 1: H.1306 (M.1889) yılı Devlet Salnamesi Söke geçen kısmı.

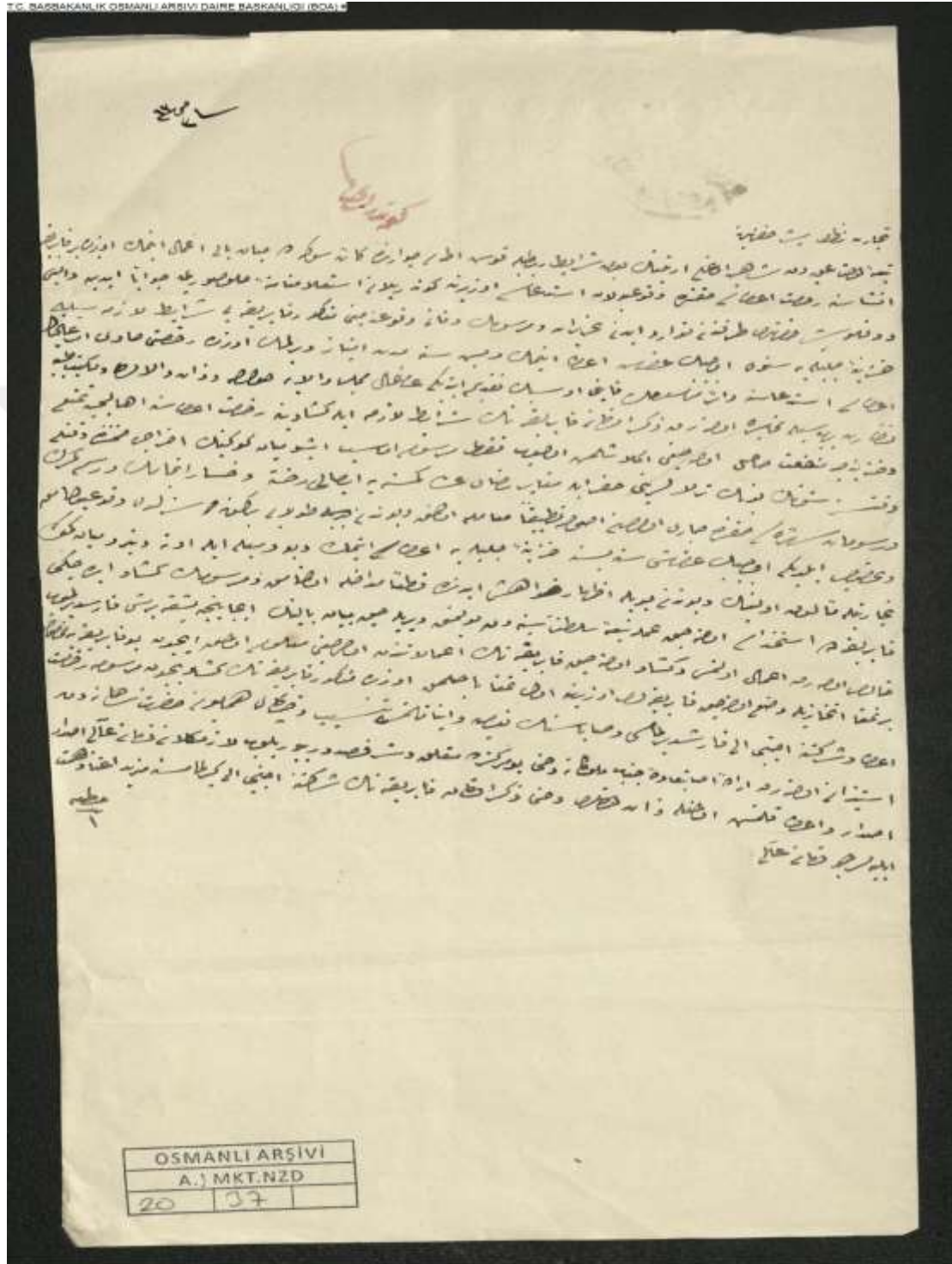
(۵۲۹)				
مأموریت	اسامی	رتبه	نوع	تاریخ
نازللی قضاسی				
قائم مقام	بیچال افندی	نایب	۳۰۰	۸۰
نائب	صالح رشیدی افندی	دوریه مدرس	۰	۰
قضاه مذکورہ تابع				
قرا نواحی				
	نفس نازللی	۰	۴۴	
	قره بیو	۱	۱۹	
	قبو حق	۱	۱۴	
	سلطان حصار	۱	۱۲	
	آجیہ	۱	۲	
			۹۳	
بورطمان قضاسی				
قائم مقام	حاجی محمد رشید افندی	۰	۰	۰
نائب	امین افندی	۰	۰	۰
قضاه مذکورہ تابع				
قریہ ناحیہ				
	نفس بورطمان	۰	۴۰	
	پی بازار	۱	۱۳	
			۵۳	
سوکہ قضاسی				
قائم مقام	حسین عوز افندی	۰	۰	۰
نائب	ارسلان افندی	۰	۰	۰
قضاه مرقومہ ملحق قرا				
			۵۴	

Kaynak: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1306 (1888-1889), s.529.

سالنامه معارف				۸۸۴
مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	ع
نازل قضا سی داخلند قریب صو ناهیدی مکتب رشیدی				
معلم اول	مصطفی عزیزی افندی	.	.	.
حسن خط معلمی	احمد رحیمی	.	.	.
طلبه : ۲۰	خدمه : ۱			
آبرین سنجاقه تابع سوکه مکتب رشیدی				
معلم اول	اشرف افندی	اداره نرؤسی ۱۹	۳۱۵	.
معلم ثانی و حسن خط معلمی	حسین	.	.	.
طلبه : ۴۴	خدمه : ۱			
صاروخانه سنجاقه تابع قول مکتب رشیدی				
معلم اول	احمد توری افندی	.	.	.
» ثانی	مصطفی	.	.	.
» ثالث	احمد حمیدی	.	.	.
حسن خط معلمی	اسماعیل حمیدی	.	.	.
طلبه : ۱۱۸	خدمه : ۱			
صاروخانه سنجاقه تابع دمیرچی مکتب رشیدی				
معلم اول	علی افندی	.	.	.
» ثانی	همت جمال الدین	.	.	.
حسن خط معلمی	احمد حمیدی	.	.	.
طلبه : ۵۷	خدمه : ۱			
صاروخانه سنجاقه تابع کوردوس مکتب رشیدی				
معلم اول	حسن فہمی افندی	اداره نرؤسی ۱۱	۳۰۴	.

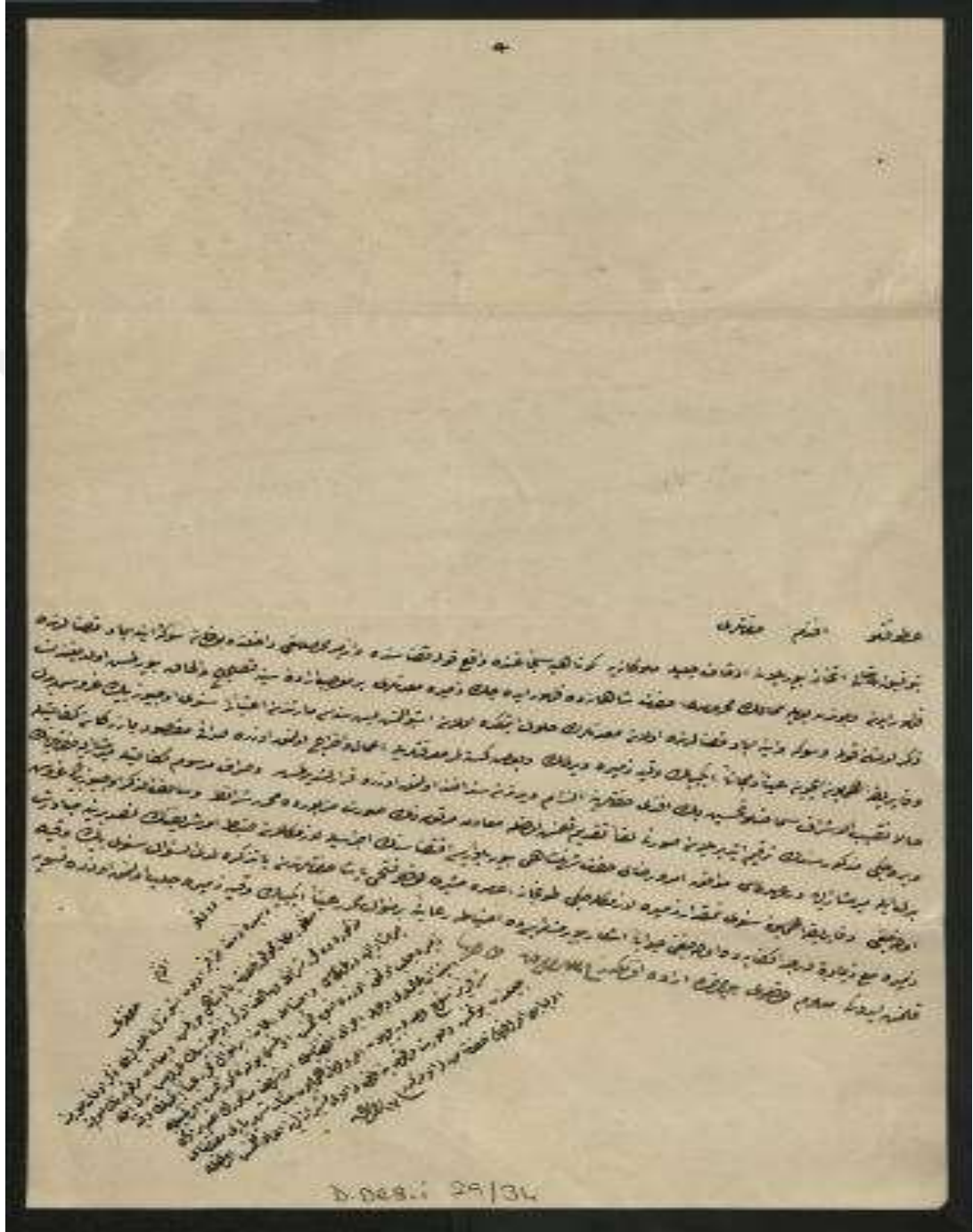
(۳۴۲)	
سلطان حصار ناحیه سی	اتجه ناحیه سی
مدیر - سلیمان افندی	مدیر - حافظ عزیزی افندی
نائب - اسماعیل حق	نائب و هی
تحریرات کاتبی مقرب بیج	تحریرات کاتبی محمد
ویرکو - حنی	ویرکو - یوسف
سوکة قضاسی	
مأمورین قضا	
قائم مقام - حسین عونی افندی	مال مدیری احمد افندی
نائب محمد عارف	تحریرات کاتبی احمد
مجلس اداره قضا	
رئیس	قائم مقام بك
نائب افندی	مال محمد افندی
مال مدیری	حلواچی محمد اغا
تحریرات کاتبی	فوطاکی افندی
اعضای طبیعه	
محكمة بدایت	دائرة بلدية
رئیس - نائب افندی	رئیس - عمر اغا
اعضا اندوناکي	کاتب جمفر افندی
باش کاتب محمد صدق	طیب حاجی حسین افندی
کاتب ثانی محمد	صندق امینی منولاکی
مستنطق احمد	اعضا ضیا بك
معاونی علی	حاجی عثمان اغا
مقاولات محرری محمد	اویق ویانی قلانچوقو افندیلر

EK 4: Kuşadası civarında meyan balı imali için kurulacak fabrikaya ruhsat verilmesi ile ilgili belge görüntüsü.

Kaynak: BOA., A. MKT. NZD., No: 20/37.

EK 5: Kütahya'ya bağlı Kula ve İzmir Muhassıllığı'na bağlı Söke ve İnebad kazalarında bulunan zımpara madeninin Sarraf Maksud Bazergan kefaletiyle Nakibü'l-Eşraf Tahsin Bey'e havalesine dair belge görüntüsü.

Kaynak: BOA., D. DRB. I., No: 25/34.

[illegible]

225

EK 7: Söke Didim Apollon Tapınağı görüntüsü 1890'lar.

Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/1022/aydin-didim-apollon-tapinagi-1890lar#lg=0&slide=0> (Erişim tarihi: 14.01.2021)

EK 8: Söke Meyan Kökü Fabrikası.

Kaynak: <http://www.eskiturkiye.net/308/soke-meyan-koku-fabrikasi#lg=0&slide=0> (Erişim tarihi: 14.01.2021)

﴿مقاوله نامه﴾

برطرفدن حكومت سنه نامه حركت ايدن تجارت و نافعہ ناظری دولتلو
ذهنی پاشا حضرتلریله دیگر طرفدن تحت حمایه سنه حضرت پادشاهیده بولانان
آیدین تیمور یولی عثمانلی قوه پانییه سی نامه حركت ایلان موسبو جون
الیسو بیننده مواد آتیه قرارلشدیرلشدیر .

برنجی ماده حكومت سنه اولاً از یردن سرايکویینه و طور بالیدن بیریه
وسیدی کوبندن بوجهیه قدر ممتد اولوب ایولمکنده اولان خطوطک
مدت امتیازینی الافراقه بیک طقوز یوز اون سنه سی تشرین اولنک اون
بشنجی کوبندن اعتباراً یکرمی بش سنه مدته یعنی بیک طقوز یوز اوتوز
بش سنه سی تشرین اولنک اون بشه قدر امهال ایتمش و ثانیاً شمعدیکی خط
اصلینک نقطه انتهاسی بولانان سرايکوبندن تقریباً یوز اوتوز بش کیلومترو
(۸۴ میل) ایلروده کائن دینر نام محله قدر و بیره شعبه سنک دخی یکرمی
طقوز کیلومترو (۱۸ میل) طولنده یکی برخط انشاسیله اوده مشه قدر
تمدید اولمسیله بونلرک ایشلدلسی امتیازینی مذکور قومانییه احسان بیورمش
اولدینندن اوده مشه قدر تمدید اولنه جق خط اشبو مقاوله نامه نك تاریخندن
اعتباراً ایکی سنه و دینره قدر تمدید اولنه جق خط دخی درت سنه مدت
ظرفنده اکمال و کشاد اولنه جق و ثالثاً آتیده ذکر و تعداد اولنان و تقریباً
طقسان بش میل طولنده بولانان شعبات سبعة دن عمومک و یابر قسمک اشبو
مقاوله نامه نك تاریخ تعاطیسنندن اعتباراً یتدی سنه یه قدر انشا و ایشلدلسی
امرئنده قوه پانییه مخیر بولنه جقدر .

- ۱ ایسلوغدن قوش اطهسته
- ۲ قره ملاتشدن طریبولی به
- ۳ بلاطجقدن سوکجه به
- ۴ اقخاندن دکزلی به
- ۵ آیدیندن سویدجه به
- ۶ دیزدن ایشیقلی به
- ۷ اوده مشدن قیماقچی به

بالاده مذکور یکری یدی سته مدت طرفه، اشیو خطاردن هر قعیلرینک انشاسنه تشبث اوله حق ایسه اول بول قومپانیه طرفندن بیان اوله حق و اول خطار تاریخ بیاندن ایکی سیه قدر بالا کال کشاد ایدیه جکدر بونلرک امتیازلری دخی امتیاز اصلی کبی بیک طقوز یوز ارتوز بش سیه سی تشرین اولنده منقضى اوله جقدر .

ایکینجی ماده قومپانیه نك موافقتی استحصالی اولنمق سیزین ۴ قوز سته ۱۸۷۹ تاریخی مقاوله نامه نك سکر نجي ماده سی موجبجه کدوس وادیسی مستنا اولق اوزره سرای کویندن دیزره قدر اولان خط اصلیك هرجهتجه فرق کیلوسترو یعنی یکری بش میل جسدنده امتیازی قومپانیه به ویرلش اولان خطوطه رقابت ایدیه جک صورتده بشقه خطار امتیازی طرف حکومت سیه دن آخر برکیسه به ویا برشرکته احسان بیورلیه جقدر .

اوچینجی ماده مقدمکی مقاولانده وازجهله بیک سکر یوز الی الی ایلول و بیک سکر یوز التمش اوچ حزریران و بیک سکر یوز بخش طقوز قوز تاریخلرنده تنظیم اولان اوچ قطعه مقاوله نامه ده طرف حکومت سیه دن اعطاسی مشروط بولان تأمین قننق اقیجه سی اشیو مقاوله نامه نك امضاسی تاریخندن اعتباراً قطع ایدیه جک و قومپانیه امتیازی حائر اولدینی خطوطك مجموعه سی ضرر و زیانی کندوسته عائد اولق اوزره ایشده جک و حکومت سیه به عائد تعهد صرف زبرده کی مواده تعیین اولان شرائط ایله خطوط مذکور نك مبیاعه مسندن عبارت قاله جقدر .

دردنجی ماده هنوز ایضا بیورلیان حوالات دلاتندن و حالا نسوبه اولنمیان تأمین قننق اقیجه سیله فائضلرندن و قومپانیه نك سائر هر کونه مطالبندن طولانی حکومت سیه دن الاجبی بولان مبالغه مقداری اتفاق طرفین ایله مقطوعاً

اللی یوز الی بیک انکلیز لیرانی تعیین قلعش اولدیفندن مبلغ مذکور بلافاصله
اولسقی اوزره خطوطک بدل مایه منه ضم ایدیله رک بدل مذکورک اقسام
اصلیه سندن عدد اعتبار برابراک حقدنه تعیین اولسان شرائطه توفیقاً تسویه
واضا اولنه جقدر .

بشقی ماده حکومت سنیه اون بش تشرین اول افرنجی بیک طقوز یوز
اوتوز بش سنه سنده مجموع خطوطی ادوات محرکه سی و هر نوع مشغلاتیه بد
ادار منه المی حق و صلاحیتی محافظه بیوریر و بحالده بالاده کی دردنجی ماده ده
تعیین اولنان دینی ایضا ایده چکی کی اولا ازمیردن آیدینه قدر عتد خط اصلی
ایچون ۲۴ ایلول سنه ۱۸۵۶ افرنجی تاریخلو مقاوله نامه نک اون طقوزنجی
ماده سنده مصرح برملیون ایک یوز بیک لیرانی ثانیاً ایدیندن سرای کورنه اولان
خط ایله طور بایندن تیریه عتد شعبه ایچسون ۱۶ ۱۷ تموز سنه ۱۸۷۹ افرنجی
تاریخلی مقاوله نامه نک یدنجی ماده سنده معین اولان اللی یوز الی بیک لیرانی
ثالثاً سیدیکوی و بوجه شعباتیچون دخی اون سکر بیک یدی یوز الی لیرا رابعا
سرای کورندن دینره قدر و تیره دن اوده مشه قدر اولان خطلرک هر کیلو
متر و سیچون بشیک ایکوز سکان انکلیز لیرانی یعنی هر میل ایچون سکر
بیک بش یوز لیرانی خامساً انشائی قومانیه نک اختیاریته محول بولنان شعباتک
دخی هر کیلو متر و سیچون درت بیک اللی یوز الی طقوز انکلیز لیرانی یعنی
میل باشنه یدی بیک بش یوز لیرانی تأدیه و ایضا بیورر جقدر . بوندن بشقه
تعمیراته مخصوص ادوات ایله انشائی مقوله و خطک ایشلدنلسته مقتضی اولوب
جمع و تدارک ایدیلان لوازم مختلر معرفتیه تقدیر ایدیلرک طرف حکومت
سنیه دن مایه اولنه جقدر الحاق لوازم مذکورده دن یا لکر خطک اللی ماه
ایشلدنلسته مقتضی اولان مقدار لوازمی مایه به مجبور اوله جقدر حکومت سنیه
بیک طقوز یوز اوتوز بش سنه سی تشرین اولنده خطوطک مایه سی ایچسون
تعیین اولنان بدلی کاملاً بالایضا خطوط مذکور نک مجموعی بد اداره منه المدقچه
یولردن مفرداً برینی بد اداره منه المی حتی اوله میه جفی تصدیق بیوریر .

الشی ماده حکومت سنیه خطوطک بدلی مدت امتیازیته نک انقضاسته
یعنی ۱۵ تشرین اول افرنجی بیک طقوز یوز اوتوز بش سنه سی تاریخنده
دفعه قومانیه به ایضا اتمک و یا تاریخ مذکور دن اول حسته حسته و نقداً بدل

مذکورہ محسوباً تادیات اجرا سبلہ تسویرہ ایلمک حق و صلاحیتی محافظہ و قومپانیہ دخی تادیات مذکورہ فی القیول مباہمہ حسابہ اولیٰ اوزرہ سنوی یوزدہ بش فائض مرکب یورتمسنی تعہد ایدر و حکومت سنیہ مبالغ مذکورہ تک تادیہ سنہ مقاولہ نامہ تاریخندن اون سنہ صکرہ مباشرت اینک صلاحیتی محافظہ ایدر شاید ۱۰ تشرین اول افرنجی بیک طقوز یوز اوئوز بش سنہ سی تاریخہ مجموع خطوطک بدلائی تسویرہ ایدلر سہ باقی قالہ جیق مقدار مبالغ تسویرہ سنہ کفایت ایدہ جک بر مدت ایچون حکومت سنیہ یکدن خطوط مذکورہ فی قومپانیہ تک ید اداره سنہ بر اقہ جقدر .

یدنجی ماده مدت امتیازیہ تک ہرقغنی زمانسنہ اولور ایسہ اولسون قومپانیہ تک محتاج بولہ جینی سرمایہ فی تدارک و تشکیل و تمیدیکی و ایلرودہ کی سرمایہ تک شکل و کیتی تبدیل و اشبو سرمایہ سبلہ واردائی دیلہ دیکی و جہلہ استعمال ایسنہ طرف حکومت سنیہ دن ماذویت احسان پیوریلور و انجیق بو خصوصلردن ترتیب ایدہ جک صارف و ضرر و زیان قومپانیہ عائد اولون و بوندن طرولائی حکومت سنیہ ہیچ برکفالت و مسؤولیت تعہد ایچہ جکی کبی بالجلہ حقوقی دخی محافظہ ایلہ جقدر .

سکزیجی ماده انشا اولنہ جیق خطوطک بالجلہ انشا آئی نیور بوللر ایچون بارادہ سنیہ مرعی اولان شرطنامہ احکامہ توفیقاً اجرا اولنہ جقدر عملیاتک اکللی قومپانیہ طرفندن اختیار اولنہ قدہ نافعہ نظامی طرفندن منسوب بر فن قومیسونی معرفتیلہ بالعیانہ اقتضا ایلدیکی حالہ موقتاً اخذ و قبول اولنہ جیق و قبول موقت تاریخندن اعتبار آیدی سنہ صکرہ سنہ بر فن قومیسونی معرفتیلہ عملیات واقعہ تکرار بالعیانہ قاعدہ فہ موافق و شرطنامہ احکامہ مطابق اولدینی بحقق ایلدیکی حالہ اشبو قومیسونک تنظیم ایدہ جکی راپورط اوزرینہ اقعہ نظارتی طرفندن قطعاً قبول معاملہ سی اجرا اولنہ جقدر اشبو قومیسونک اصناف قومپانیہ عائد اولہ جقدر .

طقوزنجی ماده عموم خطوطک ایشلدیلسنہ متعلق امور و خصوصانہ قومپانیہ بالادہ مذکور شرطنامہ نمونہ سیک ایکنجی فصلندہ مندرج مرادک احکامہ توفیق حرکت ایدہ جک و تمیدیکی حالہ دولتیجہ صدق و آیدین خطندہ مرعی اولان تعرفہ لری مقدار اعظمی ہیچ بر حالہ زبید ایدلہ جک

و فقط قابل تنزیل اوله جقدر مذکور تعرفه لرك بر شمسله سی حریفله اشبو مقاوله نامه یه مربوط در .

اوننجی ماده كرك یاییله حقیق اعمالاته و كرك خطوط مختلفه نك ایشلمه امورینه حكومت ساییه عائد عموم تفتیشه و نظارتك منتظماً اجرایی تأمین ضمیمه قومیانیه هر سه مصارف تفتیشه اوله رق و اشبو مقاوله نامه نك امضایی تاریمچندن مدت امتیازی نك اقتضاسه دكین ماه بماء تأدییه اولنمق اوزره نافع نظارتك امرینه اوله رق انشا اولنان خطوطك هر کیلو متروسیچون ایکی عدد عثمانلی لیراسی و ایشله یلان خطوطك هر کیلو متروسیچون ریجق لیرا تأدییه ایده جكدور . اشبو مقاوله نامه نك طرف اشرف حضرت پادشاهی به عرض ایلله دی الاستیذان ایضای مقتضای خصوصیه اراده سیه جناب تاجدار ی متعلق و شرف صدر بیورلش اولنله ایکی نسخه اوله رق بالتفصیل تجارت و نافع نظارت جلیله سیله مومی الیه موسیو جون دالسیومیانه سزه امضا و تعاطی قلدی .

تاریخ تعاطیسی

فی ۱ شعبان سنه ۱۳۰۵

فی ۱۸ نیسان سنه ۱۳۰۴

